

**CIVIL ÉS NONPROFIT
SZERVEZETEK SZEREPE
A GAZDASÁGBAN**

Szabó Máté
a civil társadalomról

Sárközy Tamás a civilek
és a kormány
kapcsolatrendszeréről

Kulinyi Márton
a not-for-profit
menedzsmentről

Jon Van Til és
Antonin Wagner
a nonprofit szektor
elméletéről

Vincente Marbán Gallego
a spanyol Harmadik
Szektorról

G. Márkus György, Gellért Kis
Gábor, Hülvely István,
Kákai László, Kelen András,
Matus János, Sebestény
István, Szépe Orsolya,
Szörényi András tanulmányai

Intézményi TDK 2008

21.

**ÁLTALÁNOS
VÁLLALKOZÁSI
FŐISKOLA**

**TUDOMÁNYOS
KÖZLEMÉNYEK**

2009 ÁPRILIS

EDDIG MEGJELENT KÖTETEINK:

- 1. Globalizáció, átalakulás, vállalati környezet (2000)**
- 2. Átmenet, felzárkózás, versenyképesség (2000)**
- 3. Verseny Európa küszöbén (2001)**
- 4. Nemzetközi kapcsolatok – külgazdaság (2001)**
- 5. Oktatás, kutatás, gyakorlat (2001)**
- 6. Kis- és középvállalkozások Magyarországon (2002)**
- Special issue: On the Way to the European Union (angol nyelven, 2002)**
- 7. Információ, tudás, versenyképesség (2003)**
- 8. Fiatal kutatók két nemzedéke (2003)**
- 9. Európaizáció, globalizáció, reformok (2003)**
- 10. A világ 2001 után (2004)**
- 11. Számok – Piacok – Emberek (2004)**
- 12. Az integráció társadalmi-gazdasági hatásai (2005)**
- 13. Új Európa (2005)**
- 14-15. Kis és közepes vállalkozások Magyarországon az EU-csatlakozás után (2006)**
- 16. Európai útelágazások (2006)**
- 17. Tudástársadalom, vállalkozások, Európa (2007)**
- 18. Tudás, tudat, hamis tudat (2007)**
- 19. Kis- és Középvállalatok mint a gazdaságélénkítés tényezői (2008)**
- 20. Gazdaság, jog, társadalom (2008)**

CIVIL ÉS NONPROFIT SZERVEZETEK SZEREPE A GAZDASÁGBAN

**Tudományos Konferencia
a Magyar Tudomány Ünnepe
2008. november 11.**

**ÁLTALÁNOS VÁLLALKOZÁSI FŐISKOLA
Budapest, 2009**

Szerkesztette:

**G. Márkus György főiskolai tanár,
Általános Vállalkozási Főiskola**

Lektorálta:

Hámori Balázs egyetemi tanár

Olvasó szerkesztő:

Andó Éva főiskolai docens, Általános Vállalkozási Főiskola

Kiadja az Általános Vállalkozási Főiskola

Felelős kiadó: Antal János főigazgató

Kiadványszerkesztő: Németh Zsuzsa

ISSN 1585-8960

TARTALOM

<i>Szabó Máté:</i> Erős vagy gyenge a civil társadalom Magyarországon?	7
<i>Sárközy Tamás:</i> Tézisek az érdekképviseltek, a civil szervezetek és a kormány kapcsolatrendszeréről	11
<i>Kulinyi Márton:</i> Not-for-profit menedzsment – egy gyakorlati szakember tapasztalatai	15
<i>Jon Van Til:</i> Csúszós a lejtő – Nonprofit, gazdaság, család és az állam (angol nyelven)	23
<i>Antonin Wagner:</i> Vallás, civil társadalom és a modern jóléti állam (angol nyelven)	31
<i>Vicente Marbán Gallego:</i> A spanyolországi harmadik szektor szociális természete és a határesetek (angol nyelven)	39
<i>Kelen András:</i> A köztulajdon új formái (angol nyelven)	51
<i>Sebestény István:</i> Az önkormányzatok és a civil szervezetek együttműködésének dimenziói	55
<i>Szörényi András:</i> A nem állami szereplők befolyásának növekedése a nemzetközi szervezetekre	61
<i>Kákai László:</i> Civil szervezetek kapcsolati hálózatainak jellegzetes mintái a Dél-Dunántúli Régióban	69
<i>Szépe Orsolya:</i> Mire ad választ a Hospice?	83
<i>Gellért Kis Gábor:</i> Krízishelyzetek és kommunikációjuk – Nők az Ószövetségben	91
<i>Hülvely István:</i> Civil társadalom és rendszerváltás	109
<i>Matus János:</i> Politika, nemzetállam és globalizáció	115
<i>G. Márkus György:</i> Kultúrharc és törésvonalak Magyarországon – a „magyar modelltől” az identitáspolitikáig	125
<i>Tudományos Diákköri Konferencia az Általános Vállalkozási Főiskolán – 2008</i> Válogatás a díjnyertes dolgozatok összefoglalóiból	135

CONTENTS

The Role of NGOs and Nonprofits in the Economy

<i>Máté Szabó</i> : Hungarian civil society — is it strong or weak?	7
<i>Tamás Sárközy</i> : Interest groups, NGOs and the Government – theses on their relationship	11
<i>Kulinyi Márton</i> : Not-for-profit management– practical experiences of an expert	15
<i>Jon Van Til</i> : Images on the slippery slope: nonprofits, business, family, and State (In English)	23
<i>Antonin Wagner</i> : Religion, civil society and the modern welfare state (In English)	31
<i>Vicente Marbán Gallego</i> : The borderline and social nature of the Third Sector in Spain (In English)	39
<i>András Kelen</i> : On the New Commons (In English)	51
<i>István Sebestény</i> : Dimensions of cooperation between NGOs and communes	55
<i>András Szörényi</i> : The increasing influence of NGOS on international organizations	61
<i>László Kákai</i> : Typical patterns of network relationships of NGOs in the Region of South-Danubia	69
<i>Orsolya Szépe</i> : What is Hospice for?	83
<i>Gábor Gellért Kis</i> : Crisis situations and their communication – Women in the Old Testament	91
<i>István Hülvely</i> : Civil society and regime change	109
<i>János Matus</i> : Politics, nation state and globalisation	115
<i>György G. Márkus</i> : ‘Kulturkampf’, cultural politics and cleavage structure in Hungary – from a “Hungarian model” to identity politics	125
<i>Students’ Scientific Competition at the College</i> : Selected abstracts of prize-winning studies	135

ELŐSZÓ

Szabó Máté ombudsman – a civil társadalmat elemző tudósként, egyetemi tanárként – levélben üdvözölte a konferenciát, hangsúlyozva, hogy a mindeddig ki nem használt lehetőségek megragadásához a nonprofit szektor önvizsgálatára van szükség. A civil társadalmat kutató és oktató kollegáink megnevezésével érzékelte: az ÁVF „megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen intézmény a magyar társadalomtudományok számára”.

Sárközy Tamás rektor a kormányzat és a civilszervezetek együttműködését taglalva kiemelte az általános társadalompolitikai párbeszéd szükségességét, amihez elengedhetetlenek mind az elvi-stratégiai, mind az operatív szerveződések.

Kulinyi Márton a Fővárosi Közhasznú Foglalkoztatási Szolgálat Kht. alapító igazgatója kifejtette: a nonprofit szektor tartós fejlődésének kulcsa a piaci szemléletű menedzselés.

Az Egyesült Államokból érkezett Jon Van Til és Antonin Wagner a civil szektor aktuális témáit a szintézissteremtés jegyében a társadalom- és a politikaelmélet felől közelítette meg. Vicente Marbán Gallego a spanyolországi „harmadik szektor” kialakulását és funkcióit taglalta.

Kelen András a társadalmi tulajdon új formáira fókuszált. A köztulajdon, kivált ha ebbe az állami tulajdon mellett a társadalmi tulajdont is beleértjük, nem fogy el, mert folyamatosan és új alakzatokban újratermelődik.

Sebestyén András az önkormányzatok kontextusában tárgyalta az NGO-k funkcióit. Kákai László a dél-dunántúli civil szervezetek kapcsolati hálóját mutatta be. Szörényi András a nemzetközi szervezetekre gyakorolt civil hatással foglalkozott. Szépe Orsolya a *hospice* mozgalom elveit és magyarországi tapasztalatait, perspektíváit taglalta.

Gellért Kiss Gábor egy archaikus „civiltársadalmat” vizsgálva mutatja be az Ószövetség történetei nyomán a nők szerepét a krízishelyzetekben.

G. Márkus György a magyar pártrendszerre jellemző kontraproduktív „kulturális politizálás” gyökereit tárja fel a politikai törésvonalak szerkezetében. Hülvely István a pártok túlhatalmának kontextusában a posztkommunista civiltársadalmak deficitjeiről ír. Matus János gazdaság és politika kapcsolatát elemzi a globalizáció körülményei között.

A konferencián nem csupán a civil társadalom és a nonprofit témája volt napirenden. Számos kollegánk – tudományos hagyományainkat folytatva – egyéb területeken végzett kutatásairól számolt be. Ezeket a cikkeket Közleményeink következő, szeptemberben megjelenő számában jelentetjük meg.

Publikáljuk még a 2008. évi intézményi szintű Tudományos Diákköri Konferencia kilenc díjnyertes dolgozatának összefoglalóját.

*G. Márkus György
felelős szerkesztő*

Szabó Máté*

ERŐS VAGY GYENGE A CIVIL TÁRSADALOM MAGYARORSZÁGON?

Köszöntő

Az ÁVF kutatásai és oktatómunkája a civil társadalommal, nonprofit szervezetekkel és nem-kormányzati szervezetekkel kapcsolatosan fontos szerepet játszanak a hazai és a nemzetközi kutatásban, és ezáltal megkerülhetetlenné és nélkülözhetetlenné teszik ezt az intézményt a magyar társadalomtudományok számára. Sok évtizede foglalkozom ezzel a témakörrel, és nem ritkán találkozom intézetük kutatói és oktatói között olyan nevekkel a civil társadalommal kapcsolatosan, akiket tíz-húsz éve ismerek, olvasok, akikkel együtt indultam, vagy idősebb kutatóként segítettek munkámat. Így Kuti Éva, Kelen András, Hülvely István, G. Márkus György és Szegő Andrea nevét említeném meg a teljesség igénye nélkül. A civil társadalommal foglalkozó ÁVF-es kutatások ötletgazdái mindenképpen dicséretet érdemelnek. Kitaláltak egy olyan formát, amely új szintre emelheti a magyar nonprofit szféráról való gondolkodást, új lendületet adhat az oktatásnak és a kutatásnak, bázisán nő az esély a nemzetközi összehasonlító kutatásokba való bekapcsolódásra. Ugyancsak dicséretes, hogy az ötleteket eljuttatták a megvalósulásig, amelynek konkrét problémái fejlesztésre adnak lehetőséget a továbbiakban, ha a „*vállalkozást*” – hiszen ez az intézmény nevében is benne van, megismétlik. Természetesen a keretet tartalommal a kutatók, oktatók, szerzők töltötték ki a kiválasztott részterületeken, és az ő színvonalas, koncepciózus hozzájárulásai nélkül nem állhatott volna elő ez az impozáns összkép.

A választott megközelítésmód a civil szféra egyes részterületeinek bemutatása az adott terület tanulmányozásával. Ez a forma magában hordozza a széttagolódás veszélyét, hiszen önmagukban relatíve lezárt körök egymásmellettségére építkeznek, és ezáltal háttérbe szorulhat a szektor átfogó problémáinak szem előtt tartása. Aligha képzelhető el a mindkét szempontot, a részterületek avatott bemutatását, illetve az átfogó összefüggések feltárását egyszerre tartalmazó megközelítésmód. Ezért a megvalósult kutatások olyan kompromisszumot képeznek, ami egyesíti az egymástól gyakran eléggé távoli területek (pl. kultúra és foglalkoztatás) bemutatásához szükséges multidiszciplinaritást és a viszonylag egységes nonprofit-civil szemléletet. Ebben a formában Magyarországon teljesen újszerű az ÁVF kutatási profilja.

Bizonyos értelemben kompromisszumot jelent ez a megközelítés a szinkronikus, a jelen állapotot bemutató, illetve a diakronikus, a történeti fejlődést felvázoló orientációk között is. A létrejött gazdag tartalom valóságos nonprofit-civil műhellyé teszi az intézményt, amely véle-

* *Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, egyetemi tanár, a tudományok doktora.*

ményem szerint egyszerre képes bemutatni az érdeklődőknek azt, hogy mi a nonprofit-civil szféra ma Magyarországon, és újat tud adni a maga sokszínűségében a témával régebben foglalkozó kutatóknak és gyakorlati szakembereknek egyaránt.

Megtalálhatók itt a legkülönbözőbb területek nonprofit-civil szférájának és folyamatainak a leírása, az államhoz és a piachoz, illetve a civil részvételhez való viszonyuk kérdésköre, megismerjük aktuális problémáikat és eredményeiket az érintett területeken. A kutatásokból a szerzők szándéka szerint kirajzolódik a szektor sajátos szegmenseinek viszonya a nemzetközi környezethez, a helyi társadalomhoz, a hazai gazdasági-politikai folyamatokhoz, megfogalmazódnak a fejlődés főbb alternatívái és dilemmái. Ezeket az átfogó szempontokat eltérő mélységben tárgyalják az egyes kiadványokban, és ennek a hiátusnak a kiküszöbölésére részben Kuti Éva újabb átfogó tanulmányai tesznek kísérletet.

Hol is vagyunk ma Európában? Mennyire megfelelőek az intézményes keretek a civil szektor működéséhez és továbbfejlődéséhez? Ilyen és ehhez hasonló kérdések felvetésére és megválaszolására sok tanulmány és több kötet született az ÁVF kutatóink a tollából, és biztos vagyok benne, hogy hallgatóik dolgozatai (bár nem ismerem őket) ugyancsak továbbviszik ezt az intenzív érdeklődést a civil társadalom iránt.

A magyar civil társadalom és nonprofit kutatás fejlődése több vonatkozásban úttörő szerepet játszott a posztkommunista Európában. Persze ezen a téren is beértek és elhagytak bennünket egyes később meginduló országok, de ez nem versenyfutás, és legalább is intellektuális előnyeink, kutatási tapasztalataink nem devalválódtak ennek hatására, még ha a „példaérték” nem is a mi intézményeink, szektoraink és stratégiáink jelentik, mint a kilencvenes évek elején. Minden bizonnyal több nemzetközi kitekintésre és összehasonlításra van szükségünk ahhoz, hogy lássuk és láttathassuk a magyar civil társadalom helyét az új, egységesülő Európában.

Erős vagy gyenge ez a civil társadalom? – hangzik a kutatásban és a gyakorlatban sokszor feltett kérdés. A válaszok divergálnak és divergálni is fognak, hiszen a mércék eltérőek. Ha az európai sikersztorit kérjük számon rajtunk, akkor azzal sajnos itt sem tudunk szolgálni. Azonban a diktatúrák hagyományaival való szakítást és a sikeres kitörési pontokat megtalálhatjuk Magyarországon és másutt is – húsz évvel a rendszerváltás után.

Melyik a legsikeresebb terület a magyar civil társadalomban? – kérdezzük. A válaszok itt is eltérőek, aszerint, hogy milyen sikerkritériumokat veszünk alapul. A társadalmi-gazdasági problémák „megoldása” nem várható el sem a civil szektortól, sem az államtól, hanem azok ilyen vagy olyan kezelése a társadalmi fejlődés generális kérdése. A civil szektor a válaszadási stratégiák menedzselésével és szervezésével járulhat hozzá ehhez a folyamathoz az államtól és a gazdaságtól elkülönült profilú autonóm kultúrájával, állampolgári kezdeményezéseivel. Elég-e kreatív volt-e ezekben a kultúra, a politika, a gazdaság megannyi szereplője? Hol alakult ki a leginkább fenntartható és fejleszthető kooperáció a szektorok között, úgy, hogy a kialakuló „koktélban” a civil szektor relatíve önálló, karakterisztikus szereplővé válhatott? Ilyen és ezekhez hasonló alapvető kérdésekre keresheti és találhatja meg a saját válaszát az a kutató, aki az ÁVF-en vagy másutt ezzel foglalkozik. Az igazi kutató nem kíván ezekben a kérdésekben véglegesen állást foglalni, kutatása csupán kereteket biztosít a kérdések felvetéséhez és a megválaszolásra irányuló stratégiák kipróbálásának.

A civil társadalom kutatása a maga lezáratlanságában és lezárhatatlanságában éppenséggel módot, kiindulópontot ad rengeteg további kérdésfeltevés és dilemma megfogalmazására, amelyek elősegíthetik mind az elméleti-tudományos, mind a stratégiai-menedzsment előrelépést a magyar civil társadalommal kapcsolatban. Az új szemléletmód, a kreatív megközelítések lehetősége még akkor is a problémák megoldásához való közelítéssel kecsegteti a kutatót és tanítványait, ha tudva tudjuk, hogy Magyarország 2008 novemberében nem biztosít sem optimális gazdasági, sem optimális politikai-intézményes feltételeket a civil szektor további fejlődésé-

hez. Azonban éppen a kreatív problémamegoldás keresése az a sajátossága a civil szektornak, amely a politikai és gazdasági hatalom mindenkori birtokosainak valamiféle versenytársává és kihívójává teszi a civil szférát akkor is, ha szerepe a szűk gazdasági és társadalomstatisztika, vagy a politológiai befolyáselemzés eredményeinek alapján erre talán még nem hatalmazná fel.

Ezért további sok sikert kívánok oktatóik, kutatóik és hallgatóik munkájához a magyar és az európai civil társadalom jobb megismerésére irányuló törekvéseikhez a Tudomány Napján!

De van-e bázisa a civil szemléletmódnak, a civil szervezetek hálózatainak a szélesebb társadalmi aktivitásban, a polgárok különféle kezdeményezéseiben? Az önkéntesség és a polgári részvétel mindenütt vörös fonál a tanulmányokban. Az összkép azonban nem a legrózsásabb, és ha meg is találhatjuk az optimistább szerzőket, kutatókat még az ő véleményük is elsősorban a kisebbség aktivizmusára, a nonprofit-civil ellen-elit csoportjaira épül, amely nem gyökerezik széles társadalmi aktivizmusban. Magyarország e vonatkozásban a nemzetközi összehasonlító kutatás eredményeiben gyakran eléggé rossz besorolásokra tesz szert. Nem úgy tűnik, mintha ma itthon a nagy „részvételi forradalom” előtt állnánk, sőt ma még bizonyos visszaesés is tapasztalható, amelyen az EU-csatlakozás sem lendített látványosan. Ezért aztán a magyar civil társadalom „renyhésége” sem vezethető minden vonatkozásban vissza a források hiányosságaira vagy a nem megfelelő intézményrendszer fogyatékoságaira. Szükség van a nonprofit-civil szektor önvizsgálatára is, amely kérdéssé teszi a sokszor hangoztatott érveket a kialakult helyzet magyarázatára, és összeveti a realitásokat a kutatás eredményeivel, rákérdez az intézmények és a civil szervezetek saját problémáira. Vajon tényleg a hiányzó érdekképviselői vagy képviselői struktúrák a hibásak? Miért nem tudta/tudja a magyar civil társadalom megragadni az EU-csatlakozással megnyílt lehetőségeket az európai kooperációra, az EU fejlesztési forrásainak a fenntartható fejlődés érdekében történő hatékonyabb felhasználására?

Nyilvánvalóan nem lehet semmilyen vonatkozásban megelőlegezni sem a főbb irányokat, sem a főbb eredményeket a válaszadásban, azt a feltevést azonban talán megkockáztathatjuk, hogy ezek a viták hasznosak és szükségesek, hozzájárulhatnak a magyar nonprofit-civil szektor további fejlődéséhez.

Sárközy Tamás*

TÉZISEK AZ ÉRDEKKÉPVISELETEK, A CIVIL SZERVEZETEK ÉS A KORMÁNY KAPCSOLATRENDSZERÉRŐL

I. Általános tételek

1. A civilekkel partneri kormányzás (és nem egyszerűen amerikai típusú lobbizás) új európai eszme. (Erről ír 2001-ben Prodi is a Fehér Könyvben a European Governance kapcsán).

2. A civilekkel partneri kormányzás változást jelent a jogállam felfogásában. A hagyományos jogállam a többpártrendszerű parlamenti demokrácián és az ún. korporatizmus elutasításán alapul. A modern állam jogállam, de nemcsak közhatalmi, hanem közszolgáltató állam is. Ahhoz, hogy nemzetközileg versenyképes legyen, hatékonyak is kell lennie. Mivel pedig a mai társadalom bonyolultan érdektagolt, a civil érdekképviseletekkel való együttműködés nélkül eredményes kormányzás egyre kevésbé lehetséges. Ezáltal viszont az érdekképviseletek *szakpolitikai* jelleget kapnak, és megszűnik a közügyek politikai pártok által történő monopolizálása.

3. A modern jogállamban a civil érdekképviseletekkel való érdemi együttműködés nem a többpártrendszerű parlamenti demokrácia gyengítése, hanem *szerves kiegészítője*. Ugyanakkor az érdekképviseletekkel való egyeztetés, a véleményezés, a javaslattétel, sőt a megállapodás sem kaphat *közvetlen* közhatalmi jelleget, a civil szervezetek sem válhatnak félállami szervvé.

4. A modern állam már nemcsak a montesquieu-i elvek szerint hármas tagolódású, hanem a XXI. századi kormányzás az *ellensúlyok rendszerében* folyik. Az ellensúlyok hármas rendszerben tagozódnak:

- a) központi államszervezeten belüli egyensúlyok (pl. a gazdaságban a jegybank vagy a versenyhivatal),
- b) a központi kormánnyal szemben a területi-települési önkormányzati ellenhatalom,
- c) a civil, érdekképviseleti ellensúly.

Az ellensúlyokkal szemben növekvő követelmény a pártsemlegesség.

5. Az ellensúlyok fontos korlátok, de nem lehetetlenítik el a hatékony kormányzást. Az ellensúlyt képző szervek a kormánnyal nem csak ütköznek, hanem *együttműködésre* is kötelesek, az ún. *demokratikus düh* káros. A civilek véleménye fontos, de nem dönthetnek a kormány helyett, mert a döntésekért való felelősség végső soron változatlanul a kormányé.

* egyetemi tanár, az Általános Vállalkozási Főiskola rektora

6. A szakpolitikai jelleggel fellépő érdekképviseltek szervezeti és jogi formája Nyugat-Európában rendkívül változatos, ugyanez jellemző az együttműködés módszereire és intézményi formáira is. Ezért a kormány-civil együttműködés is többszintű, többretegű, sajátos mezoszféra (ún. *közpolitikai közép*) alakul ki. Ez a mezoszféra nálunk még csak csökevényesen létezik.

II. A jelenlegi magyar helyzet jellemzői

1. Erősen élnek a szocialista múlt hátrányos követelményei, így
 - a) a politikai pártok monopolisztikus, illetve a civil szervezetek átpolitizálására irányuló törekvései,
 - b) több kormányzati szerv lebecsüli, kiüríti, formálissá teszi az együttműködést,
 - c) a civil szféra gyenge és deformált, mert
 - zömmel felülről szervezett,
 - gyenge a társadalmi legitimitációja, csekély a tagság, sok a vezető („megélhetési civilek”),
 - szétaprózottság és egymás közti kooperáció-képtelenség jellemzi,
 - a közjogi hibridszervezeteknek (köztestületek, közalapítványok, közhasznú társaságok)torzító hatása van,
 - az állami támogatás ellentmondásos, a saját erő sokszor hiányzik, az állami eltartás deformál,
 - passzivitás (általános bírálólat kidolgozott javaslatok helyett), és teljesítményhiány jellemző.

2. Ebből a helyzetből adódik, hogy egyfelől a fennálló állapotok megváltoztatására kell törekedni, másfelől mind a kormány-, mind a civiloldalról fokozatosan, óvatosan kell haladni, demokratikus eszközökkel ugyanis azonnali radikális változás nem érhető el.

III. A teendők

1. Az érdekképviseltek fejtsenek ki nyomást a politikára, hogy szülessen meg egy olyan *új Alkotmány*, amely tartalmazza a civilekkel való partneri kormányzás elvét mint alkotmányos alapelvet, kollektív civil alapjogot és a kormány azon kötelezettségét, hogy működjön együtt a társadalmi-gazdasági érdekképviseltekkel.

2. Az Európai Unióban a legkülönbözőbb kormányformákat alkalmazzák. Magyarországon azonban célszerűnek látszik az 1989–91 között kialakított államszervezet alapvonásainak fenntartása (számos elem korszerűsítése mellett). Ebből következik, hogy nincs szükség

- a) prezidenciális kormányformára,
- b) kétkamarás parlamentre.

A civilekkel való partneri együttműködésben történő kormányzást enélkül is meg lehet valósítani (ld. Gazdasági és Társadalompolitikai Testületre vonatkozó javaslatot a 7. pontban).

3. A civil szféra már *túl parttalan*, erősebb körülhatárolásra van szükség (ld. az ún. *civil parlament* kiürülését).

A kormányzati tevékenységben való részvétel szempontjából nem minden nonprofit szervezetet kell idesorolni. A lényeg az *érdekképviselési jelleg*, a szervezeti-jogi forma pedig – nem

kivétel nélkül, de fő szabályként – az egyesület (egyesületi szövetség). Általában nem ide tartoznak ezért

- a) a gazdasági társasági formában működő szervezetek (de pl. a nonprofit társasági forma szóba jöhet, így az egyesületek is),
- b) az alapítványok, közalapítványok (de pl. alapítványok szövetségei igen),
- c) a köztisztviselők (a gazdasági kamarák nem érdekképviselői szervek, hanem közfeladatok ellátására hivatottak. Ugyanakkor egyes foglalkozási kamarák vagy a hegyközségek szövetsége ide tarthatnak.),
- d) az állami szférába tartozó szervek (itt is lehetnek különleges megítélést igénylő esetek, pl. önkormányzatok szövetségei, közgyűjteményi szövetség),
- e) a nem szervezetszerű társaságok, körök. (Az együttműködés szervezetszerű, de nem zárható ki nagy társadalmi tekintélyű emberek személyes részvétele sem.)

4. A civil szféra nemcsak parttalan, de szétforgácsolt is. A kormánnyal való hatékony párbeszéd előfeltétele az *integráció*. Ez nem feltétlenül fúziót jelent, a laza szövetségtől a társulásig számos formája lehet a civil szervezetek között. A tagság nélküli pszeudoszervezetek lejárójuk a partneri kormányzás eszméjét.

5. A civil szférának *alulról* kell építkeznie. Ezek a tézisek csak az *országos csúcsszervezetekkel* foglalkoznak, de az egységes civil szféra belülről tagolt: területileg, ágazatilag, a lakosság rétegződése szerint (pl. ifjúság, idősek, nők, fogyatékkal élők stb.). A helyi, illetve rétegegyeztetés erősíti az országos érdekegyeztetést.

6. A civil szféra legjobban kiforrott szervezetei jelenleg – minden belső problémájuk, a megújulási kényszer ellenére – a *gazdasági érdekképviselők* és azokon belül is a vállalkozói-munkáltatói érdekképviselők. (A szakszervezeti érdekképviselő problémáival külön kell foglalkozni.) Ezért a kormánnyal való gazdaságpolitikai egyeztetésben lehet a leggyorsabban előre lépni, ld. az Országos Érdekegyeztető Tanács tripartit szervezetének viszonylag eredményes, megszilárdult működését.

Ugyanakkor a kormány-civil együttműködést nem lehet kizárólag a gazdasági (esetleg még a szociális) egyeztetésre leszorítani, *általános társadalompolitikai párbeszédre* van szükség.

Így a kormány-civil együttműködés elengedhetetlen részei különösen

- a meghatározó egyházak,
- a nemzeti-etnikai kisebbségek érdekképviselői,
- a területi-települési szövetségek,
- a szabadfoglalkozások képviselői (pl. a MÚOSZ – egyszerre szakmai és munkavállalói érdekképviselő),
- a tudományos, kulturális, művészeti és sportélet meghatározó érdekképviselői.

A „kiválasztás” nyilván legitimációs problémákat okoz, de erre Nyugat-Európában számos alkotmányos technológia alakult ki. A legitimáció alapja: a folyamatos működés, jelentős tagság, társadalmi súly, nemzetközi elismertség és legfőképpen a többi szervezet általi elismerés. Ugyanakkor a civil szervezeteknek nyitottaknak kell lenniük.

7. A kormánnyal való együttműködés szempontjából a civil szférának egyfelől *elvi-stratégiai*, másfelől *operatív* szerveződéseket kell képeznie.

A *stratégiai* kérdésekben végcéll szerintem egy *a)* tisztán civil, *b)* kb. 30 tagú, *c)* törvényben elismert, *d)* az Országgyűléshez kötődő, *e)* fele részben a tagok befizetéseiből, fele részben a költségvetésben megállapított állami juttatásokból, *f)* speciális jogi személyként működő *Gaz-*

dasági és Társadalompolitikai Testület létrehozása, amely hosszú távú nemzetstratégiai kérdésekben – saját kezdeményezésre vagy felkérésre – egyeztet a kormánnyal, a teljes civil szféra nevében javasol, véleményez, alakít ki álláspontot. Ennek első lépcsője lenne a Gazdasági Szociális Tanácsról szóló, már elkészített törvényjavaslat elfogadása és a már működő ilyen Tanács összetételének fokozatos átalakítása-bővítése.

Az *operatív* együttműködés vegyes civil-kormányzati tanácsokban történne, amelyeknek véleményem szerint három alapszervezetét kellene kialakítani, illetve a meglévőt továbbfejleszteni:

- a) a gazdaságban a tripartit *Országos Érdekegyeztető Tanács*,
- b) a kormány-önkormányzati „Országos Területfejlesztési Tanács”,
- c) Országos Szociálpolitikai Tanács.

Emellett a „humán” szférában is megfelelő szerveződésekre van szükség, ld. tudomány – MTA, sport – Nemzeti Sporttanács, a kulturális-művészeti élet terén még hiányzik egy ilyen alapvető civil szervezet.

8. A gazdasági érdekképviseltek terén szükségesnek látnám

- a „GYOSZ” és a „VOSZ” társulását (nem fúzió, hanem „konföderáció” formájában),
- mindkét szervezetben tagfelülvizsgálatot, a tagokkal szemben követelményrendszer kialakítását (alapszabály-módosítás), a pártpolitikában való részvétel kizárását,
- a döntéshozatalnál modern egyesületi jogi technikák alkalmazását (pl. a szavazati jog differenciálása – alapszabály-módosítással),
- megfelelő munkaapparátus, szakértői bázis megteremtését,
- az erősebb gazdasági-pénzügyi megalapozást.

9. A civilekkel partneri kormányzáshoz a kormánynak is erőfeszítéseket kellene tennie. Így

- a kormányzati stratégia egységes működtetése a civil együttműködésre, a társadalmi egyeztetésért felelős miniszter kijelölése (részben megtörtént);
- valamennyi minisztérium-kormányhivatal alapfeladata legyen a civil együttműködés;
- olyan jogalkotási törvény, amely ténylegesen lehetővé teszi a civil szervezetek részvételét a szabályozás előkészítésében;
- a civil észrevételekre a kormányzati szervek kötelesek legyenek érdemi választ adni;
- a civil szervezetek részvételével menjen végbe a civilek számára tere teremtő *decentralizáció-dereguláció*;
- történjen meg a civilek intézményes bevonása az EU fejlesztési pénzelosztásba (Nemzeti Fejlesztési Tanács);
- a civil szervezetekkel kötött megállapodások végrehajtását a kormány intézményesen ellenőrizze;
- az állami támogatás normatív alapokon álljon, és a Nemzeti Civil Alapon keresztül intézményesen történjen. Az Alap vezetésében az érdekképviseltek is kapjanak helyet.

Valami van már nálunk a civilekkel való partneri kormányzás terén, de nem az igazi. A feladat nehéz, mert nincsenek hagyományok, sok a torzulás. De nemcsak siránkozni, hanem építkezni is kell.

Kulinyi Márton*

NOT-FOR-PROFIT MENEDZSMENT – EGY GYAKORLATI SZAKEMBER TAPASZTALATAI

Sokak tudatában külön fiókban nyugszik a civil és a piaci világ. Valóban sok szempontból külön értékrenddel rendelkező világ e két szektor. Azonban a szervezetek menedzselése szempontjából egyáltalán nem áll távol egymástól a kettő, sőt. Cikkemben arra kívánok rámutatni, hogy egy „ügy”, egy küldetés menedzselése éppen olyan eszközöket, éppen olyan technológiát igényel, mint egy piaci termék vagy szolgáltatás értékesítése. Ez még akkor is igaz, ha a „vevő” (más szavakkal finanszírozó vagy támogató) nem saját pénzéről dönt, hanem közpénzről, hiszen kormányzati, önkormányzati döntéshozó. Sokéves terepi tapasztalat színszűrőjén keresztül igyekszem felvázolni azokat az eszközöket, azokat a motivációkat, amivel ügyünk kapcsán egy nagyváros döntéshozóit befolyásolni lehetett. A Fővárosi Közhasznú Foglalkoztatási Szolgálat Kht. küldetése a foglalkoztatási esélyegyenlőség javítása. A példa egy nyolc éves interakciós folyamatot is szemléltet, amelyen keresztül a küldetés beágyazódik a fővárosi politikába, s ahogyan annak kibontakozása megerősíti mind a főváros, mind a nonprofit szervezet presztízsét. A példa jó alkalom – esetleg vitatható – általánosításokra is.

A küldetés

Marshall Miklós¹ a kilencvenes években a civil szervezeteket találóan „együgyűeknek” nevezte, abban az értelemben, hogy egy ügy lebeg a szemük előtt, a missziójuk, azaz a küldetésük. Ez rendben is van, hiszen, éppen ez az ügy, ami az identitásuk, ami a mozgatóerejük. E misszió számtalan féle lehet; egy kulturális hagyomány felélesztésétől, a világbéke megteremtéséig, s éppen ez teszi gyönyörűvé a sokszínű civil világot. A küldetés nemességének megítélése azonban igen szubjektív dolog. Például az emberáldozatot felmutató pogány kulturális hagyomány vagy Oszama bin Laden „világbékéje” igen sok civilizációban erősen vitatható.

* *Foglalkoztatáspolitikai szakértő, a 12 éves Fővárosi Közhasznú Foglalkoztatási Szolgálat Kht. alapító igazgatója*

¹ *Ma a Transparency International európai és közép-ázsiai regionális igazgatója*

Van azonban számos olyan „ügy”, mely az adott társadalom széles körében triviálisan morális támogatást vált ki. Ez a legfontosabb, de még vajmi kevés ahhoz, hogy ütőképes projekt, sőt fenntartható intézmény alakulhasson ki a megvalósítás esélyével.

GONDOLKODJ NONPROFIT MÓDON, DE HAJTSD VÉGRE PROFI MÓDON!

A megvalósításért felelősséget vállaló menedzsment egyik alapkérdése:

Hogyan lesz a jó küldetésből mozgósító küldetés?

Avagy a *küldetés érvényesítése, akkor sikeres, ha annak értékesítése sikeres*. Itt természetesen az értékesítés alatt nem a birtoklási jogról való lemondást értem, hanem egy támogatás vagy ellenértékhez jutás megszerzését. A téma elemző kifejtését is érintve, itt Szolgálatunk konkrét példáján mutatom be non-for-profit menedzseri gyakorlatunkat.

A Szolgálat „ügye” az *esélyegyenlőség megerősítése a foglalkoztatásban*. Igen, ez így valóban nem hangzik valami mozgósító erejűnek. Sőt, értelmezése is csak egy szűkebb, vajt fülű szakmai kör számára egyszerű. Célunk az, hogy csökkenjen az előítélet a hátránnyal indulók iránt a munkáltatók körében.

Ha „vevőt”, támogatót akartunk szerezni ügyünkhöz, akkor bizony elemezni kellett, hogy ez kinek, miért lehet fontos, továbbá hogyan tudjuk számára közérthetővé, szerethetővé tenni az ügyet. Ez a feladat 2001-ben, a bevezetéskor létfontosságú volt, azonban azóta is folyamatos kreativitást és jelentős energiát követel a Szolgálattól. A szemünk előtt tehát nem csak a küldetés kell, hogy lebegjen, hanem az is, hogy mit és kinek akarunk „eladni”, kit és hogyan tudunk aktivizálni.

Az értékesítés

Az ügy értékesítésének első állomása az a kérdés, hogy *vajon valós szükségletet elégít-e ki?*

Hol található a potenciális igény az ügyünkre?

Milyen motivációk vannak, lehetnek a finanszírozásra?

Hogyan, milyen eszközökkel tudjuk felkelteni az érdeklődést, kielégíteni az elvárásokat?

Kinek a valós szükségletéről van szó, ki a potenciális vevő?

Az álláskeresőket, azaz az érintettek valós szükségletei az ügy életre hívója. Ők azonban messze nem tekinthetők potenciális finanszírozónak. Aki közülük maga tudja finanszírozni az állásba közvetítést, azt a piaci munkaközvetítő cégek kiszolgálják (jól-rosszul). Alapvetően számunkra három potenciális „vevőcsoport” jöhetett szóba: munkáltatók (és számtalan változatuk), munkavállalók (illetve érdekképviselői szervezeteik) és a kormányzati, önkormányzati szervezetek. A *munkáltatói kör* – különösen abban az időben – messze nem a hátrányos helyzetű csoportok iránt volt nyitott. Akik viszont szociális érzékenységüket ily módon is kifejezték, azok szívesen vettek részt szakmai munkáinkban, mutattak jó példát másoknak, akár rajtunk is keresztül. A *munkavállalói szervezetek* körében, bár valamiféle szolidaritás megjelent az ügy iránt, mégis inkább olcsó munkaerőt, konkurenciát vizionáltak az ügy kapcsán.

A főváros előljárói közismerten érzékenyek voltak a társadalmi összetartozás értékeire, az esélyegyenlőségre. Ők értették a küldetés mögöttes tartalmát. Így aztán maradt a *Fővárosi Önkormányzat*. Viszont számukra az az ügy támogatható, ami nem csak jó, hanem kevésbé kockázatos, s – ami legalább ilyen fontos – jól kommunikálható.

Mik a vevő elvárásai?

Egy önkormányzat számára a legfontosabb egy ügy kapcsán a *hitelesség* vagy kopottabb szóval: *megbízhatóság*. Ennek persze számos összetevője van, melyek jelenléte és aránya a döntéshozatalokban éppen olyan sokszínű és esetleges, mint bármely hétköznapi piaci művelet esetén. Azért talán érdemes mégis számba venni néhány, az önkormányzati döntéshozatal során jellemző attitűdöt. Az egyes attitűdök súlya, fontossága nagyon is hely-, személy- és helyzetfüggő, ezért az alábbi felsorolások sorrendjében kérem, ne keressen a kedves olvasó semmilyen minősítést.

– Szakmai szempontból legyen megbízható!

Azaz „legyen kitalálva” a dolog, a szolgáltatás. Létező és érezhető helyi igényre adjon adekvát választ. A megoldás legyen átgondolt, szakmai szempontból kivitelezhető, korrekt. Az innováció tartalma legyen világos, érthető.

– Igazgatási szempontból legyen megbízható.

A jogszabályoknak feleljen meg, legyen beilleszthető azok rendszerébe. Világosak legyenek a felelősségi körök, a számonkérhetőség.

– Pénzügyi szempontból legyen megbízható.

A támogatott legyen elszámoltatható, átlátható, legalább az adott ügy kapcsán. (Megjegyzem, ez az elem, melynek a valós megjelenése a leginkább esetleges.)

– Partnerség szempontjából legyen megbízható!

Ez az a terület, mely sokféleképpen valósul meg. Alapesetben ez azt jelenti, hogy a támogatott szervezet az adott ügyben legyen jelen, azaz amennyiben az önkormányzatnak e tárgyban feladata van, akkor számíthasson együttműködésére. Beszámolóiban, szakmai fejlesztések kidolgozása során, konferenciákon stb. Rossz esetben – amelyre a Fővárosi Önkormányzat viszonylatában nem ismerek példát – valamiféle személyes lojalitási elvárás is felmerülhet az adott politikai vezetés iránt.

A fenti elváráscsokor bár szubjektív, de igen releváns megfogalmazása így hangzik:

„NE LEGYEN BELŐLE BALHÉ”. Szakszerű kifejezéssel: a kockázatok minimalizálása.

A zökkenőmentesebb befogadáshoz néhány beilleszkedési szempont átgondolása, kidolgozása is szükséges.

– *Illeszkedjen az elfogadott stratégiához!*

Ma már minden önkormányzatnak számos szakterületen van közép- és hosszabb távú fejlesztési stratégiája. Könnyű a szervezet helyzete, ha sikerül saját ügyét beágyaznia a helyi stratégiába. Ha be tudja mutatni, hogy éppen az ő ügyének támogatása útján, éppen vele partnerségben juthat közelebb az önkormányzat a maga stratégiai céljához.

– *Illeszkedjen az intézményrendszerhez!*

Sem a hivatal, sem a társintézmények nem szeretik az „idegen testet”. A dolog ennél azonban kissé bonyolultabb, mert a hivatal azt nem szereti, ha egy önkormányzati feladatot segítő szervezet nem illeszkedik a szervezeti rendszerbe, egy hasonló feladatot ellátó intézmény viszont azt nem szereti, ha egy „betolakodó” kevesebb közpénzből, innovatívabban teljesít. Ha még látványosabb is, akkor már valódi kihívás számára, s néha ez jelentős energiát képes kiváltani az idegen szervezet lejáratására. Bizony, ez a mentalitás már számos kiváló civil kezdeményezés végét okozta. Ezért az „illeszkedés az intézményrendszerhez” elvárás folyamatos teljesítése az egyik legfontosabb kihívás. *Ezen elvárásnak való megfelelés piaci megfelelője talán maga a konkurenciaharc.* E jelenséggel a mi területünkön a fővárosban nem találkoztunk. A partnerszervezetekkel valóban partneri viszonyt tudtunk kialakítani, vigyázva a kompetenciahatárokra, a külső forrásokban és sikerben való osztozásra.

– *Hozzon addicionális forrást!*

A támogatás mértéke, módja nagyon szituációfüggő. Azt nehéz kimondani, hogy legyen olcsó, különösen olyan szolgáltatás esetén, aminek a beárazására nincs tapasztalat. Aminek a teljesítménymutatói nincsenek kidolgozva, illetve tulajdonképpen nem is érdeke a feleknek, hogy azok egzakt módon kalibrálva legyenek. Az pedig egyáltalán nem biztos, hogy a szervezet támogatása a legjobb megoldás, bár ez tűnik a legegyszerűbbnek. Legsikeresebb, legstabilabb és legtisztább megoldás a közszolgáltatási szerződés a feladat ellátására. Persze ehhez rögzös út vezet. Addig számos rész megoldás jöhet szóba, de ezek elemzése szétfeszítené ezen írás kereteit. Addig is álljon itt egy tipp, mely nekünk mindig beválik.

Hozzon addicionális forrást az önkormányzati feladatok színvonalasabb ellátásához. Ez elegánsan hangzik, s számos külső forrásra lehet rámutatni, az önkéntes munkától a szponzoráción, mecenatúrán keresztül, leginkább az EU-s és hazai pályázati forrásokra. Jól kommunikálható, például, hogy 100 forint támogatással 200 forint külső forrás mozgósítható az adott ügyre. A közpénz ilyen típusú hasznosítása mindig könnyebben legitimálható, mint annak bizonyítása, hogy vajon 100 forint nem sok-e az adott ügyre, és most éppen kell-e, és éppen ennyi kell-e belőle.

– *Legyen kívánatos a „csomagolása”!*

A következő szempontok látszólag nagyon öncélúak, szubjektívek, azonban az önkormányzati, politikai erőterben nagyon is valóságos, fontos tényezők a döntések meghozatala során. A döntéshozatal jellemzően testületi, a számonkérés többnyire társadalmi szintű. Ezen attitűdöknek is van világos megfelelőjük a marketing világában, hiszen itt sincs másról szó, mint a döntési szándék befolyásolásáról egy számunkra fontos ügy érdekében.

– *Hangozzék jól, legyen érthető, szerethető!*

Nem csak a szakemberekhez szólunk. Nem csak azokat kell megszólítanunk, akiket érdekel az ügyünk. A döntéshozatalban számos olyan fél is részt vesz, akinek személyes vagy politikai ellenérdeke is van a dolog támogatásában. Ezért nagyon fontos, hogy fogalmazzuk meg egyszerűen, hogy mihez kérjük a pozitív megítélést. A mi esetünkben is áthangszereltük az üzenetet: „*Befogadó Budapest*”, „*EU-konform város*” Jelezni akartuk azt is, hogy leginkább a munkáltatók számára kell érzékenyítő programot kidolgozni, ezért a számukra küldendő üzeneteket is megfogalmaztuk: „*Mindenkiben más az érték, keresd!*”, „*Értékeld a tapasztalatot!*”, „*Ne ítélj elsőre!*”, „*Megfelelő embert a megfelelő helyre*” és így tovább. E szlogenek számos workshop eredményeként születtek, melyekbe cégek HR-es és PR-es önkénteseit is bevontuk.

– *Mondja ki a „nagy ember”!*

Ez nem csak az ügy legitimitációját erősíti meg, hanem az előljáró elkötelezettségét is. Figyelmét egy kis időre az ügy felé fordítja, beszédébe, jó esetben, saját fontos ügyeibe beépíti a mi ügyünket is, neki is fontos lesz a siker. Lényeges, hogy ezt az aktust kellő gonddal tervezzük meg. Emlékezzen örömmel e percekre.

– *Lehessen vele dicsekedni!* Szakmai vagy politikai szempontból fontos eseményen, rendezvényen, médiában fel lehessen mutatni, világos legyen, hogy „*nélküle ez nem jött volna létre*”.

A konkrét példa konkrét értékesítése: a FEMI példája

A FEMI, azaz a Fővárosi Esélyegyenlőségi Módszertani Irodát Szolgálatunk a foglalkoztatási esélyegyenlőség megerősítésének menedzselésére hozta létre 2003-ban. Előzménye a Fővárosi Önkormányzat számára készített Esélyegyenlőség 2000 Cselekvési Terv, mely középtávra megfogalmazta a főváros és partnerei aktivitásait e területen. Ennek legfontosabb üzenete a partnerség volt, azaz, hogy mind a szakterületeknek, mind az aktoroknak (állami, önkormányzati, civil szervezeteknek) koordináltan kell fellépniük a hátrányban lévők munkába jutásáért, bent maradásáért. Két év „*érlelési idő*” után jutott el az önkormányzat a döntéselőkészítés stádiumáig.

– *Megbízhatóság és illeszkedés*

A szakmai, pénzügyi, igazgatási és partneri megbízhatóságot a Szolgálat addigra hétéves működésével bizonyította a főváros felügyelete mellett. Évente foglalkoztatási és üzleti tervei, illetve az ezek teljesüléséről készült szakmai és pénzügyi beszámolók kiegyensúlyozott, megbízható, innovatív szervezet képét mutatták. Az évente szervezett szakmai konferenciák meggyőzően mutatták be az érdeklődőknek a Szolgálat szakmai és területi beágyazottságát, potenciálját. Az illeszkedési képességet és a szakmai színvonalat, egy kellő alapossággal kidolgozott stratégiai beszámoló és terv bizonyította, melynek előterjesztését a főpolgármester vállalta. Ez

bemutatta a szükségleteket és a javasolt beavatkozások struktúráját, számos megfogható, konkrét intézkedés megjelölésével. A végrehajtás garanciái között pedig rögzítette az intézményes feltételt, a Fővárosi Esélyegyenlőségi Módszertani Irodát. Bemutatta, hogyan illeszkedik az iroda és annak feladat- és hatásköre a főváros stratégiájához, illetve intézményrendszeréhez.

– A célok SMS-stílusban

A döntéshozóknak egyszerű, világos, rövid megfogalmazásokra van szükségük, ha azt várjuk, hogy ők is érveljenek ügyünk mellett. Ezért szerencsés, ha az üzeneteket sikerül SMS-ben elküldhető tömörségűre rövidíteni.

Általános cél: szakmai innováció, pozitív szemléletmód

Szakszerűbben: innovatív szolgáltatási rendszer a foglalkoztatási esélyegyenlőség erősítésére.

Részcélok:

- a célcsoportok foglalkoztathatóságának javítása,
- a munkáltatói fogadókészség fejlesztése,
- a szociális és foglalkoztatási stratégiák összehangolása,
- a partnerségi szemléletmód erősítése,
- nyilvánosság és civil kapcsolatok erősítése.

A politikus által kimondható üzenetek

- Innovációk és források egyesítése.
- A szociális, és foglalkoztatáspolitikai kihívásoknak nem külön-külön, hanem közösen tudunk megfelelni.
- Közös érdekeltiség, közös stratégia, közös programok, közös felelősség.

Mibe fog ez nekünk kerülni?

A Szolgálatnak – az elmúlt években felépített presztízsére alapozva – reális esélye volt a fővárosi vállalt szakfeladatok közé sorolni a fenti célokat, a budapesti hátrányos helyzetű munkanélküliek intézményes segítségének koordinálását. Ugyanakkor fontos volt, hogy csökkentjük a „minek nekünk egy újabb vízfej” típusú támadás erejét. Ezért „alulról közelítő árat” határoztunk meg, amelyben már egy konkrét, jól érthető és mérhető modellprojekt költségeit is

beépítettük. A működési költségek egy koordinátor szakember bérköltségeit és egy állandó, külső szakértőkből álló team tiszteletdíját fedezték. A nagyratörő célok és feladatok megvalósítása érdekében számos potenciális külső forrást jelöltünk meg. E források bevonását a tervezet-től jóval nagyobb mértékben tudtuk is realizálni, az ügy és Budapest hasznára.

Interakcióban a Fővárossal

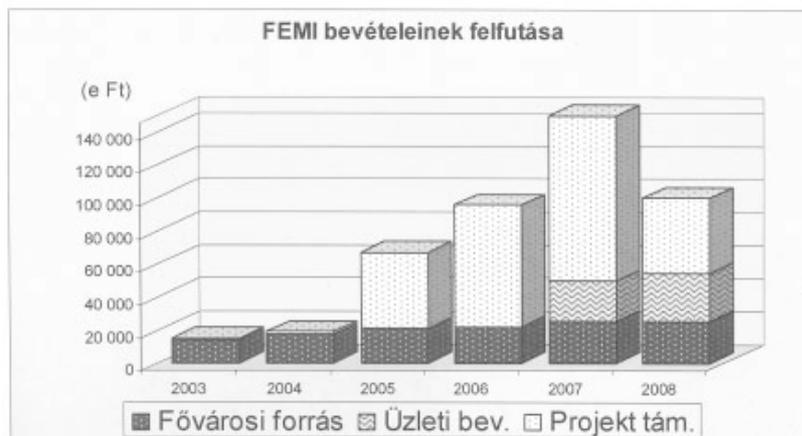
A küldetés érvényesítése érdekében tehát látványos akciók és projektek menedzselésén kívül egy folyamatos, intézményesült szervezetet is létre tudtunk hozni. A feladat most már e rendszer fenntarthatóságának biztosítása. Tekintve, hogy a rendszer mozgatórugója az innováció, így szükséges volt egy feedback konstrukció, azaz a rendszer monitorozása, valamint újabb és újabb beavatkozások megfogalmazása. E célra a Fővárosi Önkormányzat éves jelentése alkalmas volt. E monitorozások rávilágítottak a leginkább szükséges beavatkozási területekre, az összehangolandó feladatokra. A szektorok, szakterületek és kerületek között hamarosan létrejött egy nyílt koordinációs rendszer, mely informális eszközökkel érvényesíti Budapest szakirányú fejlesztési koordinációját. Az évi 4-10 módszertani füzet, 4-6 szakmai konferencia, a szektorközi és interprofesszionális műhelyek, a módszertani tanácsadó iroda mind e szakmai koordináló, fejlesztő rendszer részeként alakult ki.

A www.pestesely.hu és a www.humanstudio.egálnet.hu honlapok látogatottsága ma már meghaladja a havi hatezretet. Átlagban nyolc hazai és EU-s finanszírozású projektet működtetünk ott, ahol szükséges az együttműködés fejlesztése, a módszertani innováció.

A Fővárosi Önkormányzat Brüsszeli Irodája örömmel dicsekszik eredményeinkkel. Munkatársaink uniós konferenciák, kiállítások rendszeres résztvevői, előadói. Számos nemzetközi hálózat tagjaként fejlesztjük Budapest befogadóképességét, hirdetjük közös eredményeinket. S e kölcsönhatás során hatalmas léptekkel fejlődünk magunk is.

Fejlődő nemzetközi kapcsolatrendszerünket felhasználjuk a budapesti szolgáltatások fejlesztésére, elsősorban civil szolgáltatók számára nemzetközi partnerközvetítést, kapcsolatteremtést is végzünk. Rendszeresen összegyűjtjük és kiadjuk a foglalkoztatási szolgáltatások regio-

nális almanachját, melyben a hátrányos helyzetű célcsoportok szerint mutatjuk be a működő szolgáltatásokat, projekteket. Ezen aktivitások is hozzájárultak ahhoz, hogy a régió több mint tízmilliárd forint támogatást nyerhetett foglalkoztatást segítő pályázatokon.

A FEMI külső forrásból már évek óta a fővárosi támogatás négy-öttszörösét nyeri. E források egy része pályázati támogatás, de az utóbbi években már számottevő a szakértői szolgáltatások bevétele is. E forrásokat is mind az alaptervekenységre, a küldetés megvalósítására fordítjuk.

További perspektívák

Az új uniós támogatási ciklusban már számos támogatás kötelező eleme az esélyegyenlőségi terv. Ennek is több változata van: települési, közoktatási, munkahelyi és antiszegregációs terv. Módszertani irodánk – kiépült szakértői kapcsolati hálójára támaszkodva – jelentős szakmai presztízst szerzett különböző tervek kidolgozásában. Így kézenfekvő volt, hogy a *Fővárosi Önkormányzat Települési Esélyegyenlőségi Programjának* kidolgozásával Szolgálatunkat bízták meg. E nagyszabású és komplex szakmai alkotó munka és a kialakuló és végrehajtandó középtávú program új perspektívát kínál számunkra. Ez tipikusan olyan terület, amely horizontális és vertikális koordinációt igényel. Menedzselése kellő innováció és rugalmasság nélkül elképzelhetetlen. Itt is egyszerre szükséges a legkülönbözőbb szektorok (állami, önkormányzati, civil, vállalkozói) és legkülönbözőbb érdekek és értékek egyeztetése az esélyek erősítése érdekében.

E terület menedzselése 2009-ben szolgálatunkra vár.

A fentiekben arra kívántam jó példát bemutatni, hogy a civil küldetés, a nonprofit szervezeti struktúra piaci szemléletű menedzseléssel tudja biztosítani a fenntarthatóságot, sőt a tartós fejlődést is.

Jon Van Til*

IMAGES ON THE SLIPPERY SLOPE: NONPROFITS, BUSINESS, FAMILY, AND STATE

In his classic theoretical statement, social theorist Talcott Parsons (1966) saw society as structured around the provision of four basic functions: adaptation, goal-attainment, integration, and latent pattern-maintenance (or culture). The great institutions of society – 1) the economy, 2) the state, 3) the voluntary, and 4) church, home, and family – were seen to develop, respectively, around each of these four functions and their related institutions.

Of greatest interest to the student of the third sector, Parsons observed that each institution relates to each of the others. The currency may be power, or influence, or money – but in each case the major institutional sectors of society are in active relationship with one another.

Parsons' schema has undergirded thinking about the third sector during the entirety of the late 20th century. It has been generally accepted that we live in a three- or four-sector society, and that it is sensible to develop a set of societal “silos” for the study, credentialing and organization of intellectual and practical life around these sectors. Peter Dobkin Hall's warning that sectors may be mere constructs of “invention” has not been heeded, and both the worlds of social science and practical affairs have proceeded with slim recognition of the problems Max Weber warned were inherent in the “reification” of concepts.

The current paper explores these fundamental societal dimensions as continua, rather than discrete categories. Using a series of illustrations, the presenter invites the audience to participate

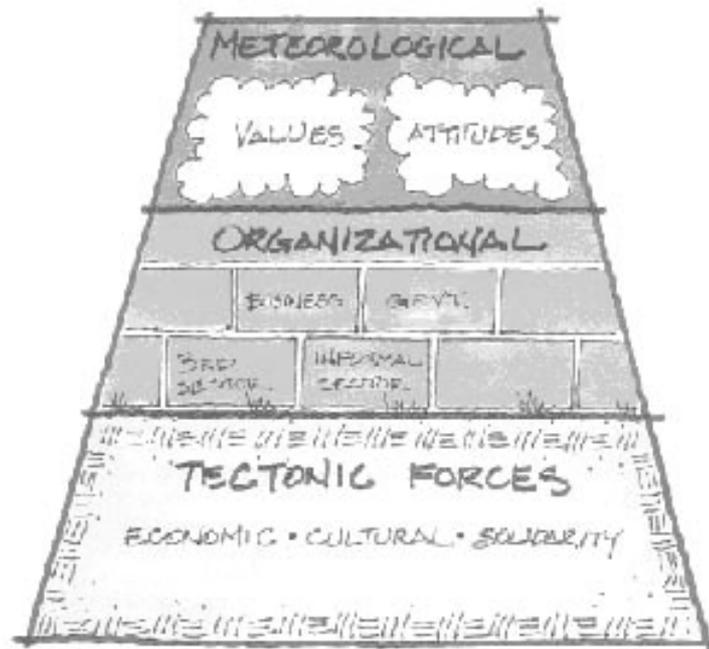
* *Professor of Urban Studies and Public Policy, Rutgers University, New Jersey, USA. Among the twelve books he has authored or edited are Growing Civil Society (2008, 2000), Critical Issues in American Philanthropy (1990), and Mapping the Third Sector: Voluntarism in a Changing Social Economy (1988).*

Van Til served as Editor-in-Chief of Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly (formerly the Journal of Voluntary Action Research) from 1978 through 1992. He was twice elected President of the Association of Voluntary Action Scholars, and is the founding Board Chair of the Center for Nonprofit Corporations (Trenton).

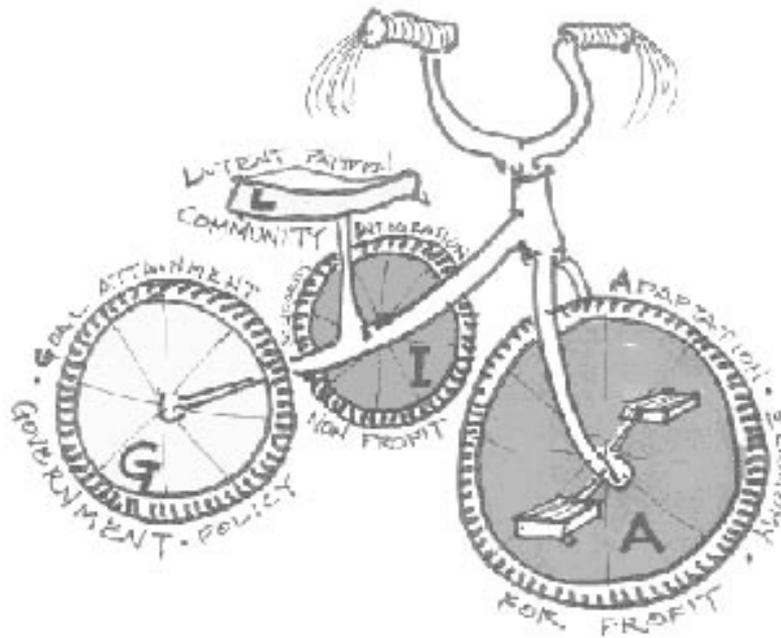
In 1994, Van Til received the Career Award for Outstanding Research and Service from the Association for Research in Nonprofit Organizations and Voluntary Action (ARNOVA). He has also served as Carlson Distinguished Visiting Professor of Social Science at West Virginia University, Distinguished Fulbright Scholar at the University of Ulster (Northern Ireland) in 2004. He currently is listed as a Fulbright Senior Specialist and serves as advisor to such international programs as INCORE (International Conflict Resolution) Northern Ireland, the Swarthmore College foreign studies program, and ELTE University (Budapest).

in the task of developing theoretical images capable of representing the realities of organizational life and process in the turbulent and precarious world of 21st century society.

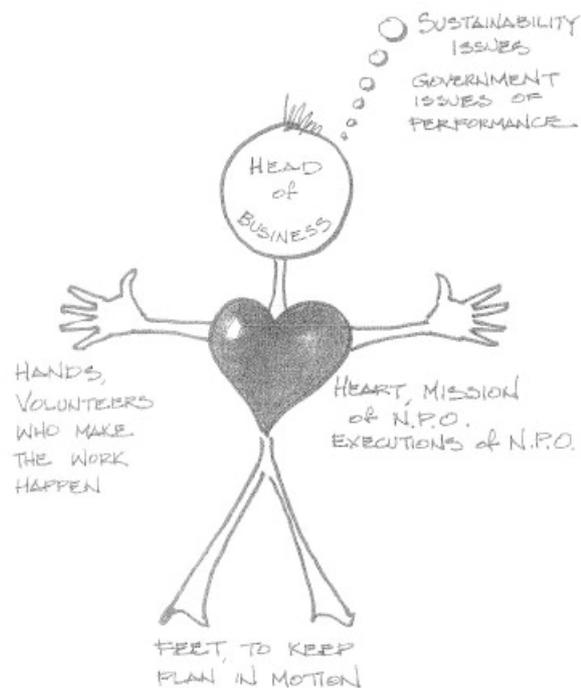
Let's begin with some illustrations, which may breach the language divide between author and audience, and illustrate the relations between the four major sectors of society. I begin with a depiction of a theory I developed in a book called *Mapping the Third Sector* in 1988. This depiction shows three levels of social structure: the meteorological (attitudes and values); the surface (organizations and institutions) and the tectonic (deep economic, cultural, and political forces).

The next depiction looks at the interdependence of society's major institutions and organizations, imagining them as the different components of a tricycle. In this depiction, a dynamic interaction is presented between the driving economic forces and the supporting reactions of voluntary action and association.

The next depiction presents the four sectors in human form. Now the voluntary impulse is represented by the heart of the figure, a representation as society’s “first sector”. The figure boasts a head for business, thinks about how to mobilize power to get things done, and achieves its goals through the sturdy arms and legs of nonprofit organizations.

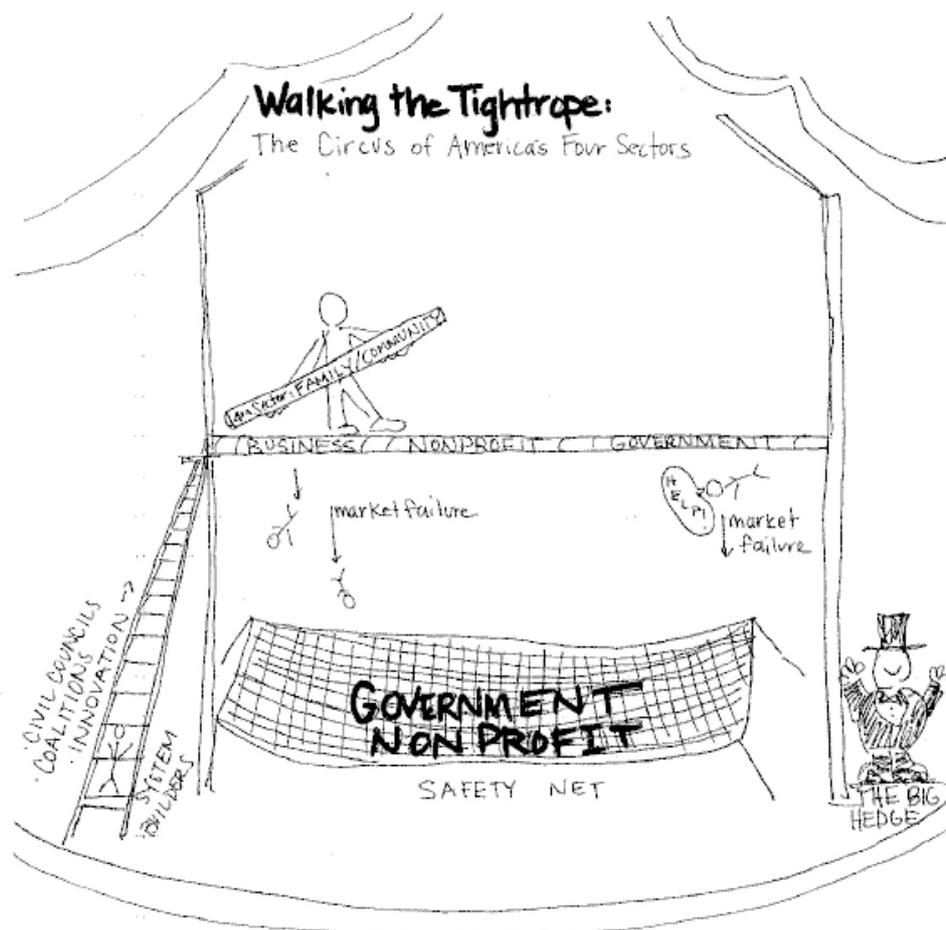

In a time of global crisis, such as the present, the third sector is as susceptible to the rigors of the slippery slope as are the other major social institutions. As the next figure reminds us, society requires four major institutional sectors if it is to meet the needs of its citizens and residents (Parsons, 1956).

Figure 1.
The four sectors

<p style="text-align: center;">A Adaptation Economy</p>	<p style="text-align: center;">G Goal Attainment Government</p>
<p style="text-align: center;">I Integration Third Sector</p>	<p style="text-align: center;">L Latent Pattern Maintenance Informal Sector</p>

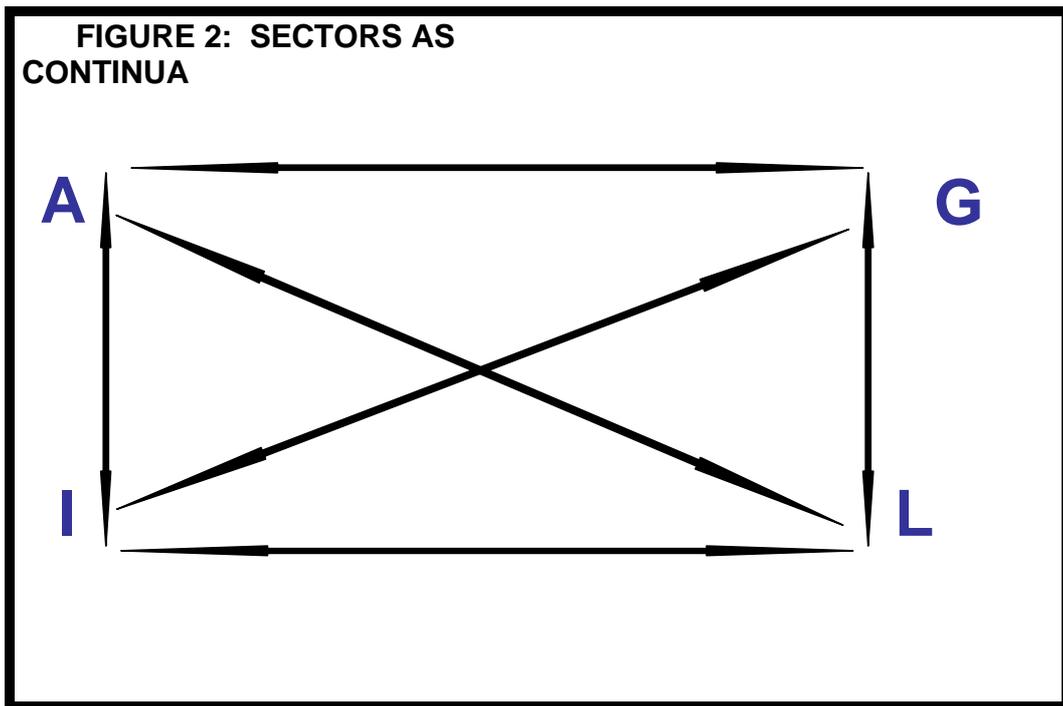
In a time of global crisis such as the present, the third sector is as vulnerable to failure as any other institutional sector. As contributions of time and money become more precarious, the third sector too is threatened by the dangers of the slippery slope. In a seminar last summer, my students depicted the third sector as a tightrope walk:

If we are to understand this tightrope walk, it will be important to recognize that the third sector overlaps with the other sectors, and that the boundaries are often blurred between the sectors (Cf. the writings of Van Til, Pestoff, Evers, Billis, and Paton, among others). But it took a doctoral student, Denise Crossan, to establish in her 2007 dissertation at Northern Ireland's University of Ulster, that the relations between the sectors may best be seen as continua rather than neighboring constituencies. Examining the world of social enterprise in Northern Ireland, Crossan establishes the many fine distinctions along the route from social organization to business enterprise. Among her remarkable findings is the discovery that many small business enterprises place social goals in comparable levels with economic goals – particularly social goals involved in supporting employment of local residents.

Crossan's work suggests that other continua be explored within the map of social institutions, as illustrated by Table 2. Rather than being seen as a four-sector construct, society may be perceived as a set of relations between institutional forces addressing the Parsonian pattern variables. Six possible continua may be identified, as shown in Figure 2.

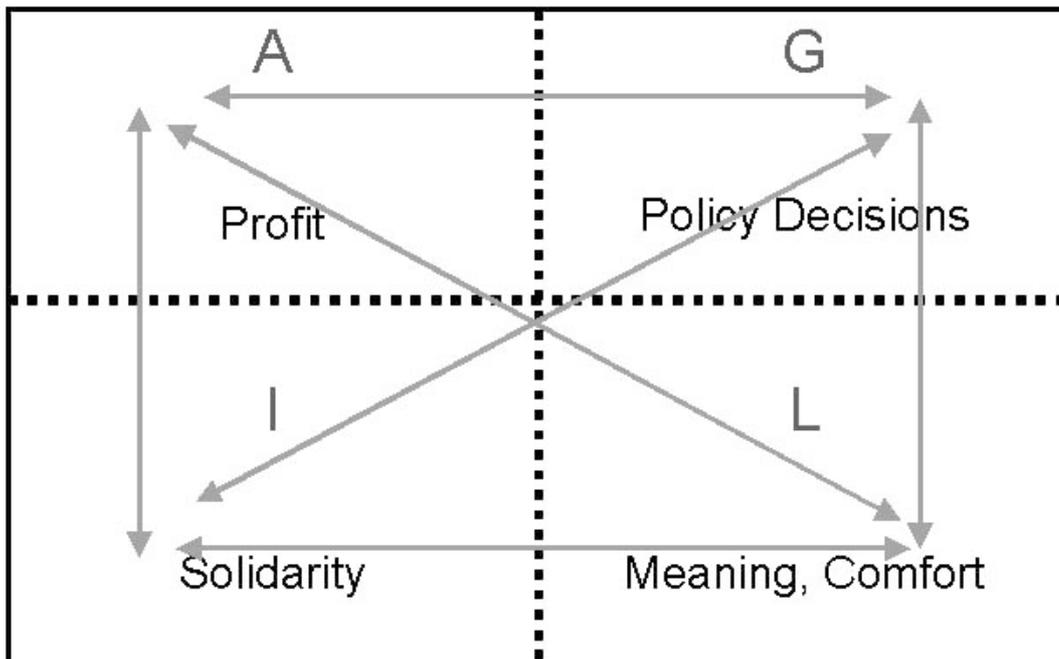
Figure 2
Sectors as continua

Organizing society as a network of relationships, however, flies in the face of the obvious presence in society of the myriad of organizations identified as businesses, governmental bodies, and voluntary/nonprofit organizations – not to mention families, churches, and other organizations of kin and consanguinity. Perhaps the continuum idea should be seen as something to be added to the sectoral model, as a kind of antithetical challenge to the thesis of sector. For, as community organizer Eamonn Deane has observed, if all one has is relationship, one may well have created only the Mafia or other paramilitary body.

Perhaps, then, a synthesis may be found in an overlay of the two models, as shown in Figure 3.

Figure 3
A possible synthesis?

In any case, and in conclusion, it takes the full, vigorous, active, and mutually supportive activity of people and institutions in all four sectors to meet the needs of a 21st century society. When one or more sectors fail to pull their weight, we all become dragged down the slippery slope.

Antonin Wagner*

RELIGION, CIVIL SOCIETY, AND THE MODERN WELFARE STATE

Let me first tell you how much I enjoy having been invited to speak in Budapest at the occasion of the 2008 Hungarian Science Festival. There couldn't be a more appropriate venue than your city to discuss the role of civil and nonprofit organizations for the economy (to quote the program of this symposium). In 1992, a group of international scholars met here in Budapest and launched the International Society for Third Sector Research (ISTR). The mission statement adopted at the meeting gave ISTR the mandate "to promote the development of high quality research and education internationally on third-sector related issues, theories and policies". The slightly awkward and abstract term 'third sector' – the most widely accepted paradigm to study in a comparative perspective the role of organizations outside the confines of the state and the market – was thought to be an appropriate substitute for the many other, culture-bound labels in use at the time, such as "nonprofit", "nongovernmental", "independent", "voluntary" and the like. The language used in ISTR's mission statement is almost identical to the one describing the topic of today's colloquium, with one important exception. Sixteen years after ISTR's foundation in Budapest, the concept of a third sector has disappeared from much of the scholarly discourse and seems to survive only wrapped into the acronym of the organization: ISTR. In many quarters around the world the scientific community has replaced 'third sector' by 'civil society'. And where 'third (or nonprofit) sector' has not disappeared altogether, it is mostly used synonymously with the term 'civil society'.

How to explain the shift of language from 'third sector' research to the study of 'civil society' has become an important topic of my research, since I am teaching at the New School in New York. In my opinion, different approaches to studying organizations mediating between the market place and the public sphere are not necessarily mutually exclusive and shifting forth and back between the two paradigms of third sector and civil society can provide for a fuller understanding of social reality. I assume that by choosing the formula 'civil and nonprofit organization' in the program of the symposium you had this kind of complementarity in mind. However, if the shift is made unconsciously and terms such as 'third sector' and 'civil society' are merely used as interchangeable labels, language becomes the source of ambiguities and paradigm shift easily turns into paradigm confusion. A blurring of boundaries will not only

* *Professor, The New School for Management and Urban Policy, New York*

affect the explanatory power of the respective paradigms, but also reduce their capacity as universally recognized scientific achievements to provide to a community of researchers and practitioners model solutions in management and policy.

Therefore I suggest that we use ‘third (respectively nonprofit) sector’ and ‘civil society’ not as mere synonyms describing the same type of organizations with two different words, but as complementary lenses – magnifying glasses as it were – employed by the human mind to understand social reality in a more differentiated way. I postulate that ‘third sector’ and ‘civil society’ represent two different categories of perception or scientific paradigms, one based on a socio-economic, the other on a political frame of reference. The distinction between what constitutes a socio-economic and what constitutes a political category of how we perceive the world has been introduced by *Hannah Arendt*, the famous German-born Jewish philosopher who after having escaped Nazi persecution taught at the New School in New York. In *The Human Condition* (1958: 22), Arendt explains that the social-economic aspect of life is something the human species shares with animals. The need for social companionship and the ability of *homo faber* to produce artifacts helping him to master life are imposed upon humans “by the needs of biological life, which are the same for the human animal as for other forms of animal life” (Arendt, 1958: 24). By contrast, the human capacity for political organization is not only different from, but stands in stark contrast to the kind of natural associations within which humans perform their socio-economic activities. The rise of the city state in ancient Greece as the first democratic form of political organization meant that, besides the private life, man received a sort of second, political life (*bios politicos*); now every citizen belongs to two orders of existence, one natural and social, the other organizational and political (Arendt, 1958: 24). Arendt argues that “[o]f all the activities necessary and present in human communities, only two were deemed to be political [...], namely action (*praxis*) and speech or communication (*lexis*)” (Arendt, 1958: 25).

The fundamental characteristic of society as a platform for political organization through *praxis* and *lexis* – and not merely an opportunity for socio-economic association – has to be taken into account when trying to understand intermediate organizations. The distinction between what is socio-economic and what is political in society is mirrored by the organizing principles human beings use to organize their productive activities in the market place and their political interactions in the public arena: ownership and citizenship. In response to these principles, society has also developed – in a long evolutionary process – forms of corrective collective action to counter the deficiencies of ownership- and citizenship-driven organizations: nonprofit organizations in response to the many forms of market failure and civil-society organizations as a complement to the inadequacies of the public sphere of the state and of government.

Table 1
Organizing principles and collective action compared

Institutional sphere of society	Organizing principle	Collective action in response to organizing principle
Market place	Ownership	Nonprofit organizations
State and government	Citizenship	Civil society organizations

Let us first look at how nonprofit organizations interact with the market place to counteract the deficiencies of the organizational principle of ownership. The modern management literature suggests that one of the fundamental problems one has to address when organizing productive activities in the market place is how to align the divergent interests between a principle and his agents. In a capitalistic society, the mechanism put in place to solve this so called principle-agent problem is based on the institution of property rights and the idea of ownership. Think of the principle as the board representing the shareholders or owners of a corporation. With their property rights, shareholders make sure that management uses their assets in their interest, so that they can earn an income from dividends or when selling their property rights in the stock market. In a very fundamental sense, capitalistic organizations are therefore focused on the monetary value of shares (shareholder value), rather than the intrinsic value of the goods and services a corporation produces.

Multiple market failures are the consequences of such a system of production and nonprofit organizations came into existence to correct the deficiency of ownership-based organizations in the market place. Unlike capitalistic corporations, nonprofits don't have owners. In other words, nonprofit board members don't represent shareholders, but are stewards of the community and fiduciaries of donors, sponsors and above all of the stakeholders they serve. However, the fact that the institution of ownership has been replaced by the idea of stewardship does not mean that 'nonprofit' don't make profits. It rather means that they don't distribute their profits to private owners. They invest their surpluses in the community they serve and 'common profit' would be a more appropriate way to characterize these organizations than 'nonprofit'.

Parallel to the typical nonprofit organization which emerged in capitalistic societies in response to market failure, a different type of collective action came into existence in the public sphere, especially after the state emancipated itself from the role as a mere guarantor of the ownership rights of the proprietary class and became concerned about the wellbeing of all its citizens. The emergence of the welfare state in the course of the 20th century had a profound impact on the social contract which binds people together in society. By guaranteeing social rights and providing public services to all residents, government creates the necessary conditions for able-bodied adults to compete in the labor market and to participate in the well-being of

society. In this process citizenship was extended to all inhabitants of a territory, as long as they pay taxes and contribute to financing the public infrastructure essential for a functioning labor market. Social rights, therefore, expand the prerogatives of citizenship from those who own property to those who pay taxes on the earnings that result from their contribution to society. Citizenship has become an economic good and taxes are the price that citizens pay for it.

After World War II, the state's role as guarantor of social rights led to a rapid growth in public expenditures and a corresponding increase of the tax burden imposed on a country's residents. However, exploding public expenditures in postindustrial societies made the welfare state vulnerable to many criticisms. With growing citizen expectations on the one hand and the rising costs of welfare associated with technical advance and public demand on the other, the idea that the state could guarantee universal social rights was increasingly exposed as a fiscal illusion. Furthermore, the large bureaucracies created over the postwar period had failed to deliver services in the quantity and quality that citizens wished to receive. The welfare state was seen as mainly catering to the middle classes and as insensitive to the diversity of citizens' preferences, especially the needs of the poor.

As a consequence, the welfare state was forced to reshape the social contract that binds the members of a society together. Thus, new paradigms of citizenship emerged, each envisaging a different social contract between the state and its citizens. The most far-reaching attempt to reorganize the public sector is the privatization paradigm. The main purpose of privatization is revisionist, namely to restore citizenship to its original status defined by civil liberties, such as the right to own property and to make free choices. In the framework of this paradigm, citizens are conceived first and foremost as owners of assets and individual consumers, whose freedom of choice has to be protected against government interference. However, few modern democracies followed the privatization agenda of completely dismantling the welfare state and replacing it with a market model of welfare. Instead, they took a less radical approach, changing the mechanism through which government distributed welfare to its citizens and consolidating the institution of social citizenship. One can distinguish three such paradigms, each representing a special way in which the social contract with citizens is being re-interpreted and the delivery of social services is rearranged: Decentralization, new public management, and private-public partnership. Instead of simply reducing the role of the state, these reform proposals promote an institutional blend of municipalities, local nonprofit organizations and community-based trade unions to complement government in its formerly dominant role.

The consolidation of the welfare state which took place during the last two decades of the 20th century has strengthened the functional and moral ties between the state and its citizens, at least at the national level. However, as more plural forms of society began to emerge during the last couple of decades, with differentiated lifestyles and deeper structures of disadvantage by class, race, and gender, social citizenship at the national level has come increasingly under assault from within and from without the welfare state. In complex and dynamic societies, alternative kinds of identity-based citizenship are necessary to maintain cohesion and stability of society. While some observers put the emphasis on territorial or place-based mechanisms of integration, others attribute the leading role to voluntary associations, affinity groups and communities of interest.

Initially, citizenship was confined to the social space that corresponded to the territory of a nation. Citizenship was therefore defined as national citizenship. As the dominant elites of Western democracies began to restrict the delivery of social services and as the gap was widening

between the formal status of national citizenship and the substantive benefits linked to it, more and more people were forced to find their own ways of organizing their daily existence and of practicing their societal commitment. In this context, local urban communities – particularly cities – emerged as new social spaces in many countries around the world. As territorial entities such urban communities are closer than central government to the issues that people face in their daily lives. They attract residents in need of social services, trying to evade surveillance and control by public authorities, but willing to engage with each other. Cities constitute an outlet for civic interaction and an ideal environment to develop a new form of identity-based citizenship: residential citizenship.

The emergence of residential citizenship is tied to the physical spaces of urban centers where social life takes place. Here people gather to interact, to debate shared concerns and to resolve their differences either in public or in parochial spaces. Public spaces (such as parks and plazas) provide opportunities for people unknown to each other to come together. People who congregate as part of the same social network meet in parochial spaces such as neighborhood playgrounds and church basements. In parochial spaces, city dwellers initiate social learning processes and craft their interests and identities and in public spaces they make them known to a city-wide or even national audience.

It is this interaction of engaged local residents and their collective action that constitutes the essence of residential citizenship. Rights and responsibilities of local residents are shaped by the social relationships through which citizens acknowledge each other. Their behavior and attitudes are governed from bottom up, rather than from top down, by private initiatives and not so much by intervention of local authorities. Although not a constituent element of residential citizenship, local government nevertheless plays an important role as a supportive institution. Local government guarantees the rights and responsibilities that form the substantive core of residential citizenship and raises the revenue necessary to finance the social infrastructure of urban life. Ideally, this requires a flexible source of revenue in form of a local income tax. In the absence of such a tax, jurisdiction over taxation has to be centralized and adequate instrument of fiscal equalization among the different levels of government have to be put in place.

Parallel to residential citizenship some argue for a second form of identity-based citizenship at the sub-national level: associational democracy. The argument advanced is twofold. Since the 1970s voluntary associations have assumed an increased role in providing social services, due to the decline of state activity in the welfare and health sectors. In this area voluntary associations have a comparative advantage vis-à-vis the state, because they are more sensitive to local needs and capable of providing services to marginalized social groups. In addition to this economic role, voluntary associations also function as political institutions, providing opportunities for democratic involvement and active citizenship. In this respect, they are important vehicles for building communities and enhancing participation of those members of society, who are socially, politically and economically most often excluded. Therefore, associational democracy constitutes an interesting outlet for learning processes leading to active citizenship.

The idea of a citizenry in which people relate to each other (and not only to government bureaucracies) played an especially important role in the history of the United States. Here, citizenship was understood in the context of the so-called associational revolution that in the course of the 18th and 19th century spread throughout Europe and the United States. Whereas in Europe freedom of association soon clashed with the sovereignty of the State and the spirit of the French Revolution, the right of citizens to associate freely became one of the basic organizing

principles of the United States. In the opinion of *A. de Tocqueville*, “the most democratic country on the face of the earth is that in which men have, in our time, carried to the highest perfection the art of pursuing in common the object of their common desires and have applied this new science to the greatest number of purposes”.

The emergence of identity-based residential and associational forms of citizenship demonstrates how much the role of government has changed in the latter part of the 20th century. As public authority was successively devolved to local public entities and private organizations, third-party governments ended up delivering the services originally provided by government. As a result, the link between taxes citizens pay and the services they receive was more and more attenuated. The welfare state ceased to function as the exclusive – or at least the major – vehicle for addressing public problems, while different forms of membership organizations (voluntary associations, social movements, and civil society became major non-public providers of social services and mechanism of societal integration. It seems as if membership emerged as a third type of organizing principle in many Western democracies, mitigating the negative effects of two extremes, one being an interest-driven ownership society (most notably promoted by the Bush administration in the United States), the other a European-style welfare society, in which anonymous bureaucracies reduce citizens to passive recipients of welfare services.

Especially those circles of the third-sector research community which promote the idea of social capital, consider organized religion to be the institution predestined to improve social cohesion in society through membership. As a matter of fact, in multi-ethnic and culturally diverse democracies more and more citizens will derive some of their deepest commitments to society from religious/ethical doctrines they hold in private. In the United States, evangelical Christians attract a growing number of citizens searching for an identity-based form membership in society. In Europe, organized religion came to the forefront of the attention for different reasons. With a population of at least 13 million according to recent estimates, Muslims became citizens/residents of liberal democracies in large numbers. Islamic legal, political, and ethical doctrines have traditionally held that submission to non-Muslim political authority and bonds of loyalty with non-Muslim societies are to be avoided. Therefore, the idea of Muslim citizenship in non-Muslim states is deeply problematic. There are however Islamic sources which could serve to ground a stable social contract among Muslims and non-Muslims in liberal democracies of the West. Elements of both traditional and modern discourses in Islam affirm a set of values and principles which prescribe vigorous ethical standards for dealing with non-Muslims, within both Muslim and non-Muslim polities. In particular, there are elements of Islamic jurisprudence insisting on the inviolability of contracts and affirming political obligations and loyalty of Muslims towards non-Muslim states.

Despite this benevolent interpretation of Islamic sources (and the equally benevolent analysis of organized religion by social-capital theorists), I suggest that we should refrain from uncritically celebrating membership in voluntary organizations in general – and membership in faith-based groups in particular – as an effective mediating institution between the two extremes of an ownership driven , respectively a bureaucratic citizen-society. It remains to be seen, whether identity-based groups in general (and faith-based groups in particular) play a positive role in support of civic identity or whether they constitute a factor of divisiveness among members of society. Do the religious/ethical doctrines some of these groups hold facilitate social cooperation or will they contribute to tearing society apart?

It all depends on whether citizens of different creeds (and more importantly secular and non-secular citizens as well) can refrain from truth-claims derived from the comprehensive doctrines to which they adhere and reach an overlapping consensus supporting a society's public conception of justice. This position emphasizes Rawls's (1999) principle of reasonable pluralism. In pluralistic societies citizens act reasonably, when they offer one another fair terms of cooperation and recognize that their political ideas may be revised through public deliberation. The German-Arab scholar Bassam Tibi (1998) coined – against the backdrop of growing Muslim immigration to Europe – the term *Leitkultur* (leading or guiding culture) for such an overlapping consensus between citizens holding conflicting comprehensive doctrines. His concept was quickly misunderstood as an attempt by an Arab scholar –turned European – to force a majority culture on Muslim immigrants and other foreign residents. But what Tibi wanted to advocate was merely the need for a European civic identity, the idea of a democratic community where people are bound together by their social contract, as involved citizens and not as mere members of private associations.

In concluding my lecture, I would like to reiterate what I said in the introduction. Blurring the boundaries between scientific paradigms such as 'third sector' and 'civil society' will affect their explanatory power and thereby reduce the capacity of research to produce generally recognized results, which can be transformed by a community of scholars and practitioners into model solutions for management and policy. Developing solutions to some of the most daunting problems postindustrial societies face, requires a critical and analytical mind: a mind that can differentiate between what are socio-economic and what are political categories of social reality. According to Hannah Arendt it is this distinction which helps us to understand modernity and how it affects the human condition. And it is this distinction – and not conceptual obfuscation – which tells us how to organize collective action in response to both the deficiencies of the market place and the inadequacy of government provision of social services.

References

- Arendt, H. (1958): *The human condition*. Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Rawls, J. (1999): The idea of public reason, revisited. *The law of peoples* (pp. 129–180). Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Tibi, B. (1998): *Europa ohne Identität? Die Krise der multikulturellen Gesellschaft*. München, Bertelsmann.
- Wagner, A. (2008): *Citizenship through education. A comment on Social exclusion in Europe, some conceptual issues*. International Journal of Social Welfare, Vol. 17., 93–97.

Wagner, A. (2008). *Religion and civil society: A critical reappraisal of America's civic engagement Debate*. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, available online as DOI:10.1177/0899764007312718

Wagner, A. (2009). *Back to the roots of the modern welfare state: Citizenship and education in postindustrial societies*. In: The welfare state in postindustrial societies. Ed. by J. Powell and J. Hendricks, New York, Springer (forthcoming).

Vicente Marbán Gallego*

THE BORDERLINE AND SOCIAL NATURE OF THE THIRD SECTOR IN SPAIN

This paper focuses on the Third Sector (TS) in Spain. In offering a panoramic view we must necessarily forsake the richness of nuances the recent social history of the organizational growth, social development and contribution to social welfare of the TS in Spain. The analysis of the development of the TS in Spain, has been very intense in the last three decades, varying between forgetting an important past history and overrating its position and potential. This is why this paper intends to introduce some light on the historical roots of the TS which will allow us to understand the development of the TS in Spain. In particular, the debate on the social economy and the non-profit sector, its organizational growth and institutionalization in the midst of a market economy and the ambivalences in the governance system of Nonprofit Organizations.

Keyword: Nonprofit Organizations, Third Sector, Governance, Civil Society.

Introduction

Spain is an archetype historical example of the rapid transformation of a collapsed and precarious civil society under a political dictatorship until 1976 to a democratic civil society which allows the growth of social organizations and the diversification of functions. This late development of Spanish civil society is mainly due to two factors:

a) On the one hand, the existence until the end of the nineties of a deep tradition of a scarce and corporatist civil society, typical of a country with a retarded process of political democracy which has shaped a civil society subordinated to the State and strongly fragmented.

b) The second internal factor refers to the democratic backdrop as a new institutional base which favors the rebuilding of Spanish civil society. In this sense political democracy is a “sine qua non” condition for an extensive and deep civil society. To some extent we must point out

* *Professor of Economy and Sociology, University of Alcalá. Vicente Marbán Gallego is also a contributing researcher in the Higher Council for Scientific Research (CSIC), Unit of Comparative Policies (UPC) and Co-Editor of the Spanish Third Sector Journal. He is also a member of the scientific advisory board of various sociological and scientific publications. He has participated in a variety of Spanish and European research for the National R+D Plan and others of the applied form for the Public administration on the socioeconomic analysis of social policy and reforms in the Welfare State, especially in those areas related to social protection, dependence, social exclusion and the Third Sector, issues on which he is author and co-author of a series of articles and books.*

that this late development of a civil society in Spain, is still negatively dependent on its past history but also positively dependent on the consolidation of a political democracy that allows the development of a Spanish civil society with renewed energy.

We think that it is necessary to consider these factors conditioning the development of Spanish civil society in general in order to understand the borderline and the social nature of the Third Sector in Spain. In particular, we are going to concentrate in this paper on the limits of the Third Sector, its organizational growth and institutionalization and ambivalences in the governance system.

The limits of the third sector in Spain

The debate on the TS space in Spain has always been part of the European debate. The TS is social economy, on the one hand it is the so-called non-profit sector. On the other hand, what the field of the TS is or has been is also the object of debate due to the difficulty of setting the limits of its scope. We will touch upon both aspects, the general debate over the TS in general and the scope of the TS in particular (Ruiz Olanbuénaga, 2000).

The debate in Spain over the nature of the Spanish TS has also been a part of the European debate according to the document “Social Economy in the European Union” (Chaves and Monzón, 2007). In fact, in the paper mentioned, the importance of the need to overcome the opposition between the concept of social economy (continental European tradition), where the importance lies in the democratic dimension of the organizations and the production for the market of social goods; and the concept of non-profit sector (of Anglo-Saxon tradition) in which the emphasis is placed on being centered on volunteers, and on the non-distribution of profits which are in turn allocated to different social ends.

In an attempt to overcome this historical conceptual duality the TS is defined by many authors as “social economy”, characterized by features such as: the primacy of the person and the social aim over capital, voluntary and open adhesion, democratic control of its members, the common interest of the members and of the general interest, the defense of the principles of solidarity and responsibility, the independent running and independence from the public powers, and finally, the allocation of the majority of the surplus to the obtention of the aims in favor of sustainable growth, the interests of the members and of the general interest.

In this way, the TS, seen as social economy, is subdivided into two areas: a) a market area that includes cooperatives, mutualities, social enterprises and certain non-profit companies which provide services to TS organizations and, on the other hand, b) a non-market area basically made up by associations and foundations and other entities whose production supplies goods and services predominantly free or at an insignificant cost. This growth of social economy towards the non-profit area does not have unanimous approval, although it is becoming consolidated in the field of economic research (Barea and Monzón, 2002; García Delgado, 2004a, 2004b, and 2005). The basic idea of these authors is that the Third Sector (TS) space covers both the non-profit sector and the social economy sector. It is a conjunction that, as we say, has not been peaceful until recently because in the Anglo-Saxon tradition the TS only considers the non-profit aspect, which excludes the handing out of benefits among members, whereas for the social economy or solidarity economy the important thing is the democratic self-governing dimension and the usefulness of towards society as a whole, that is, the criteria of service to the people, in addition to being able to distribute profits among its members.

It is not just a question of nuance, but the truth is that while the concept of the non-profit sector for the TS is the field comprised between the market and the State, the concept of the

social economy of the TS is the field comprised between the capitalist sector and the public sector. In a way, the non-profit sector regards people as aid recipients whereas social economy sees them as active agents, although the development in both sectors has led them in many ways to a certain convergence, without lessening the plurality of actors and organizational methods. Local tradition in each country places emphasis on one or the other approach to a greater or lesser degree.

Among the basic forms of social economy, the concept which in practice substitutes the TS, or is identified with it, we highlight: cooperatives, mutualities, associations and foundations to which we must also add others such as social enterprises, development agencies, workers' limited companies, social insertion companies, volunteer organizations, special employment centers or social promotion associations. In short, there seems to be a general, though not unanimous, tendency to include the social economy in the Third Sector. *This concept of the concept of the TS as a social economy, as an economy above all, is a response to the European market aimed at explaining its potential in employment creation.* However, this concept, because it emphasizes the economic side of the TS, is pushing aside, or at least underrating, the sociopolitical dimension of this sector, in which new needs, the defense of human rights, and those stemming from civic participation are key elements of its own historical nature. Obviously, it is a strong tendency in social and economic research in the EU and also an important part of the Spanish research, although we have not yet reached a general and final consensus on what TS is. This ambivalence affects the definition of the TS, its internal structure and the scope of its activity. There is no doubt, at least in the European social model, that the contribution to employment, local development and innovation in production to meet new social needs, are factors which tend to approach TS in terms of a social economy. However, the development of expressive, demanding and participative functions goes beyond the concept of social economy and gives us a wide concept of the TS in which an ample plurality of manifestations, interests and social organizations in civil society can be included.

On the other hand, in Spain, as in the whole of the European Union, the institutionalization of the TS has become a cardinal point, be it in the wider sense of social economy, as aforementioned, be it in a more open sense, that is: explicit recognition of the public powers; wide capacity and freedom to operate in any sector and, lastly, the recognition of their condition as interlocutors in the process of developing of public policies. Institutional visibility, recognized and stable interlocution with the State and a participation in the design of public policies are challenges faced by the Spanish TS.

With regards to the TS, the defining of their scope, typology and methods of intervention is also the object of intense debate. The TS in Spain largely comes from a history which has provided a varied institutional heritage, with many types and sizes. The existence of unique large organizations in this sector such as *Cáritas Española*, the Red Cross and the ONCE (organization for the blind) is a specific differentiating factor in the Spanish case. The existence of different types of administrative registers and the decentralization of the State (and with it the existence of different regional registers) provides us with ample data regarding the registration of high entities but not of low ones. It is also not easy to know which entities are active and which have no activity at all. The existing indicators in the different registries do not coincide making the task of comparison extremely risky.

More than half of the organizations have been created after 1990 and since then there has been not only a growth in the number of entities but also a change in their functions – a greater focus on the provision of services and less on social advocacy – which has forced them to modernize their management systems and change their internal governance – with less power of boards and more power of social managers. The creation of platforms, networks, and

federations of entities to maximize efforts and create economies of scale and reinforce their interlocation with the State, has emphasized the importance of training professionals, the improving of management and the creation of systems of information, in such a way that the world of the TS entities is greatly different to the one twenty-five years ago as we will see in the following pages.

Organizational growth and institutionalization of the Spanish third sector

The debate on the borderline of TS in Spain also has to do *with the* institutionalization and the organizational growth of this sector.

As we have previously pointed out, the establishment of a democratic State in 1977 not only consolidates the democratic social reform and favors the expansion of the Welfare State, being an essential condition, though not the only one, for the development of the TS, but also boosts the transformation of the social movements of the 1965–1976 period to organizations of a different type with the aim of not only defending civic rights and to channel the participative energy of civil society but also to provide services of the mutuality type or of services in cooperation with the Welfare State.

This change took place in the 1980's when the State began to overcome its mistrust of civil organizations and the wish to control them, and these in turn, especially the TS – partly due to their financial weakness and small scale and also due to the growing demands of civil society – , started a complex path of growth, based on cooperation with public powers, an internal organizational modernization and the articulation and coordination in the midst of the very social organizations as a means of strategic development in the long term.

As a consequence of these changes throughout the 1990's to the present, there is a consolidation of a development model of the TS characterized by their active collaboration with the State in the provision of services and the development of programs. An outstanding effort for economic growth and a more professional organization along with the demands of the State have lead to a growing demand for quality services on the part of society. The trade sector also competes in the profitable fields of welfare.

In this context of organizational growth there is also a sprouting of volunteer work in Spanish society which brings National Volunteer Plans and their replica, though not exact, of Autonomous Volunteer Plans. The channeling of the very diverse volunteer energy into NGO's, the management of volunteer work and its articulation with professional management, open new ways for organizational development, in addition to the finding of resources and the creation of an “umbrella” through which social entities try to maximize their human and organizational potential.

To sum up, in the 1977–2007 period, a long thirty year period, Spanish civil society is finally able to establish a “personal” public civil sphere, characterized, as we say, by its relative dependence on the State, an intense differentiation or duality among large organizations and a huge amount of small entities and finally, a growing development of volunteers. Particularly in the last twenty years, there has been an “*institutionalization*” process in the TS which has meant not only a growth in the number of organizations, but also and mainly, internal changes which have affected their more specific social functions. More precisely, *the development of TS is expressed, above all since 1990 to the present, as a permanent state of tension between the need for “institutionalization” (social recognition, reconsideration of values, fostering of volunteer work, defense of social rights and boosting participative democracy) and “corporate*

growth” (search for resources, organizational management, setting up of networks and platforms, professionalization).

The growth in social TS organizations has been spectacular especially since 1990 to the present during which nearly half of all of the collective of social entities (associations and foundations) have been created. This growth has come along with the increase of professionals and volunteers, of economic and financial resources. Organizations have increased their organizational complexity both internally – application of management techniques, organizational design, resource management, quality systems, development of audits – and internally: platform creation, federations and confederations of vertical and horizontal entities, development of transversal programs, setting up of lobbies and interest groups, among others. The provision of services has turned out in different ways of economic dependence as well as agreed cooperation with the Public Sector, which has had a significant impact on organizational development, above all in the professionalization of the entities and a growing influence of managers at the head of the Boards. Also, NGO’s must compete with the private sector, for example in providing services for senior citizens, financial pressure increases the risk of hurting the social aims to the point where financial problems become the first consideration of the collective action. This is why a large number of organizations, mainly the large or very large ones, have to face the inevitable stress of semi-corporate pressure and their role in defending social rights. Therefore the TS is not only connected to the State due to its relative dependence on the State for income, but also in the trade sector with which it competes and collaborates at the same time. The mixed division of the Welfare State is a relatively consolidated fact which, as the TS is concerned, creates tensions between the desirable autonomy and relative real dependence, between the development of social functions and the economic functions of the social sector.

Without doubt, the creation of organizational networks has improved the capacity for interlocution and autonomy of the TS regarding the State and the trade sector which has allowed that, on the whole, not only the development into new ways of cooperation in the midst of the TS itself, but also that the original purpose of the social entities in favor of collectives in a situation of social exclusion or vulnerable to it continues to be the action guide of the sector.

In short, the development of the TS in the last thirty years can be defined in the following way:

a) First, social organizations form an active and central part in the process of building the Welfare State in Spain and the re-building of Spanish civil society. All this has brought about a greater commitment to social public policy, and consequently, a growing importance in the providing of public services. The dependence this function has caused seems to be solving itself, especially in the large and mid-size organizations, through the diversification of the financing sources and an improvement in the organizational and managerial management.

b) Secondly, the *TS selectively competes with the private sector*, which, directly (providing services) and indirectly (sponsorship, marketing of causes, etc...) has fully entered the social services sector. It is a selective competition which does not take away capacity to the added value of the TS as are innovation, organizational flexibility and ability to reach collectives at risk of exclusion

c) Thirdly, organizational growth and new social risks have created *competition for resources among the NGO’s themselves* but also, and more and more so, *have improved the cooperation methods among entities to reinforce their voice and develop joint programs both at a national level and in the European social space.*

d) Finally, TSO are *introducing an institutional logic coming from the market*, and in extreme cases, some of them are creating parallels for profit structures, specially in the area of long-term care for elderly and disabled people.

Ambivalences in the governance system

This dual nature of NGO development – organizational growth/institutionalization without a doubt affects the governance of the TSAS organizations which has become more complex and diverse. If we define governance as the good government of social organizations and specifically the obtention of the balance between the necessary institutionalization (social recognition, development of volunteers, creation of a social fabric) and the inevitable growth or corporatization (professionalization, resource management, service provision) it happens so, that, on the one hand, the nature of governance is affected by such tension, and, on the other hand, there opens up a wide array of ways or types of governance.

Surely, governance of the TS organizations is affected in various ways by the double axis mentioned institutionalization/organizational growth. In the first place, there is an increase of social actors which directly or indirectly intervene in the governing of social entities with new organizational developments, new ways of influence and an increase in the ways of participating in the governance, Government, companies, managers, users, volunteers, private financing, partners make up a range of interests in which different ways of cooperation and competition intertwine. Secondly, the governance of NGO's becomes more complex, sometimes less clear. The external and internal governance network is subject to different demands: managerial governance versus democratic governance; economic autonomy versus economic cooperation of NGO's with the State; efficient professionalization versus the star role of the volunteers, organizational efficiency versus associative motivation. The result is that the development of NGO's, due to their very own specificity, is dual and ambivalent having to respond at the same time to very different demands and requirements. This means, in short, that the concept of governance, that is the good governing of NPO's, is undoubtedly a very important social problem, due to the different interpretations made by the variety of social actors and organizations involved. Because, to sum up, governance is no more than the result of the strategies of the actors involved in the government of social organizations, directly or indirectly, in the context of a model for organizational development. This can be defined, for example according to a FBBVA survey in 2004, by the dominance of the managerial function, by an intense economic cooperation with the public sector (admitted by 84% of the organizations), by their strong local/regional factor (since 85% of the organizations have a less than national scope), by their relatively recent creation (46% have been created in the last fifteen years) and finally, by a small economic size since 63% of the organizations had a yearly expense of less than 65,000 Euros a year (Ruiz Olabuénaga, 2006).

Diversity among actors, complexity of organizational relationships, strategies of cooperation and competition, pressures on the part of the users for being heard, aspirations on the part of volunteers to be more than just goodwill work and to participate in the drawing up of strategies of the TS organizations are features that condition the governance of social entities. As a consequence of this there cannot be just one type of governance, but rather, we find different types or models because the ample variety of non-profit organizations of different origin, different sizes, very different types of relations with the market and the public sector, the different nature of mutualities and altruism, among other differentiating factors or the plurality in governance systems whose analysis we cannot attempt to enter into here and now (Rodríguez Cabrero, 2006), but that express the ample diversity of the TS in Spain and the TS in particular.

Referencias

- Alemán, C.; Rubí, E. (2001): *Voluntariado, Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales*. No. extraordinario. Madrid.
- Aliena, R. (2007): *Las esferas de la calidad*. FOESSA, Madrid.
- Álvarez, S., Martín, J.; Martínez, J. L. (1998): *El Tercer Sector: retos y propuestas para el próximo milenio*. MTAS, Madrid.
- Aranguren, L. (2007): *Otra formación es posible*. Revista Española del Tercer Sector, No. 7, 17–44, Madrid.
- Ariño, A., Castello, R., Llopis, R. (2001): *La ciudadanía solidaria*. Bancaja, Valencia.
- Ariño, A. et al (1998): *La Rosa de las Solidaridades*. Fundación Bancaja, Valencia.
- Barea, J., Monzón, J. L. (1992): *Libro Blanco de la Economía Social en España*. MTAS, Madrid.
- Barea, J., Monzón, J. L. (2002): *Informe de Síntesis sobre la Economía Social en España*. Ciriec, Valencia.
- Cabra de Luna, M.A et al (1993): *El Sector No Lucrativo en España*, Ed. Fundación ONCE, Madrid.
- Cabra de Luna, M. A (1998): *El Tercer Sector y las Fundaciones de España. Hacia el nuevo milenio*. Fundación ONCE, Colección Solidaridad, Madrid.
- Cabrera, P. (2005): *Nuevas tecnologías y exclusión social. Un estudio sobre las posibilidades de las TIC en la lucha por la inclusión social en España*. Universidad Comillas y Fundación Telefónica, Madrid.
- Carpio, M. (1999): *El sector no lucrativo en España. Especial atención al ámbito social*. Pirámide, Madrid.
- Casado, D. (1989): *Las “Organizaciones Sociovoluntarias”, Organizaciones voluntarias e intervención social*. Acebo, Madrid.
- Casado, D. (1992): *Organizaciones Voluntarias en España*. Ed. Hacer, Barcelona.
- Casado, D. (1997): *Entidades sociovoluntarias en Europa*. Ed. Hacer, Barcelona.
- Casado, D. (1999): *Imagen y realidad de la acción voluntaria*. Ed. Hacer, Barcelona.
- Chaves, R. Monzón, J. L., Sajardo, A. (2004): *La investigación universitaria en economía social en España. Tres decenios de actividad científica vistos a través de las tesis doctorales*. Ciriec-España y Universidad de Valencia, Valencia.

- Chaves, R., Monzón, J. L. (2006): *CIRIEC-España: dos decenios de investigación en economía social*. monográfico CIRIEC-España, No. 56.
- Chaves, R., Monzón, J. L. (2007): *La Economía Social en la Unión Europea*. Ciriec-International y Comité Económico y Social Europeo (CESE): CESE/COMM/05/2005, Brussels.
- De Asis, A.; Caro, A.; Moraleda, V., Téllez, J. (2007): *Más de cien consultas frecuentes de las ONL*. Fundación Luis Vives, Madrid.
- De Lorenzo, R. et al (1991): *Las entidades no lucrativas de carácter social y humanitario*. Ed. La Ley y ONCE, Madrid.
- Documentación Social (1996): *Tercer Sector*, No. 103, Caritas Española, Madrid.
- Documentación Social (2001): *2001, repensar el voluntariado*. No. 122, Caritas Española, Madrid.
- Fantova, F. (2001): *La gestión de las organizaciones no lucrativas. Herramientas para la intervención social*. CCS, Madrid.
- Fantova, F. (2005): *Tercer Sector e Intervención Social*. Ed. PPC, Madrid.
- Faura, I. et al (2003): *La economía social y el tercer sector. España y el entorno europeo*. Escuela Libre Editorial, Madrid.
- Fundación Bip bip (2005): *Estudio de diagnóstico sobre el nivel de utilización de las TIC en las entidades no lucrativas de acción social que trabajan en pro de la inserción laboral en España*. Fundación Luis Vives, Fundación Bip bip, Madrid.
- Fundación Esplai (2002): *El Tercer Sector visto desde dentro. La renovación de las ONG y los retos de la exclusión social*. Fundación Esplai, Barcelona.
- García Delgado, J. L. (2004a): *Las Cuentas de la Economía Social. El Tercer Sector en España*. Civitas, Madrid.
- García Delgado, J. L. (2004b): *Economía Social, Revista Economistas*. No. 102, Madrid.
- García Delgado, J. L. (2005): *La economía social en España. Criterios y propuestas*. Fundación ONCE, Madrid.
- García Inda, A., Martínez de Pisón, J. (2001): *Ciudadanía, voluntariado y Participación*. Dykinson, Madrid.
- García Roca, J. (1993): *Público y privado en la acción social*. E. Popular, Madrid.
- García Roca, J. (2001): *En tránsito hacia los últimos. Crítica política del voluntariado*. Sal Terrae, Santander.

- Giner, S., Montagut, T. (2005): *Cosa pública, cosa privada: hacia una teoría del Tercer Sector*. En García Delgado.
- Giner, S., Sarasa, S. (1997): *Buen gobierno y política social*. Ariel, Barcelona.
- Gomá, R., Subirats, J. (1998): *Políticas públicas en España. Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno*. Ariel, Barcelona.
- Jerez, A. (1997): *¿Trabajo voluntario o participación? Elementos para una sociología del Tercer Sector*. Tecnos, Madrid.
- López Rey, J. A. (2007): *La cultura de las organizaciones para el desarrollo: análisis macro y micro de un conflicto institucional*. Revista Española del Tercer Sector, No. 6, 15–36, Madrid.
- Madrid, A. (2001): *La institución del voluntariado*. Trotta, Madrid.
- Marbán, V. (2001): *Sociedad civil, Tercer Sector y entidades de acción social en España*. Revista Internacional de Sociología, No. 30, 169–205.
- Marbán, V. (2003a): *Una aproximación comparativa de los estudios sobre la dimensión económica del sector de las organizaciones voluntarias con especial referencia a las de acción social*. In: Rodríguez, Cabrero, G. (2003).
- Marbán V. (2003 b): *Las ONG en la era de la información*. In: Rodríguez, Cabrero, G. (2003).
- Marbán, V., Rodríguez Cabrero, G. (2006): *Estado de Bienestar y tercer sector social en España. El estado de la investigación social*. CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa, No. 56, 117–140.
- Marcuello, C. (2007): *Capital Social y organizaciones no lucrativas en España. El caso de las ONGD*. Fundación BBVA, Madrid.
- Martínez, Mª I. et al (2000): *Empleo y trabajo voluntario en las ONG de acción social*. Fundación Tomillo, Madrid.
- Monserrat, J., Rodríguez Cabrero, G. (1991): *Economía del Sector No Lucrativo*. Revista Economistas, No. 51, Madrid.
- Monserrat, J., Rodríguez Cabrero, G. (2000): *Economía del Tercer Sector*. Revista Economistas, No. 83, Madrid.
- Monzón, J. L.; Demoustier, D.; Sajardo, A.; Serra, I. (2003): *El Tercer Sector No lucrativo en el Mediterraneo. La economía social de no mercado*. (Vol I: España, Francia, Grecia, Italia y Portugal). CIRIEC- España, Valencia.

- Monzón, J. L. (2006): *Economía Social y conceptos afines: fronteras borrosas y ambigüedades conceptuales del Tercer Sector*. CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa, No. 56, 9–24.
- Ortí, A. (2007): *Veinticinco años después: el oficio del sociólogo en la España plural*. Revista Española de Sociología, No. 7.
- Pérez Díaz, V., López Novo, J. P. (2003): *El Tercer Sector Social en España*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Madrid.
- Plataforma de ONG de Acción Social (2006): *Plan Estratégico del Tercer Sector de Acción Social*. Plataforma de ONG de Acción Social, Madrid.
- Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa – CIRIEC- España (2001): *Economía Social y Sector No Lucrativo*. No. 37, Valencia.
- Rodríguez Cabrero, G., Montserrat, J. (1996): *Las entidades voluntarias en España: institucionalización, estructura económica y desarrollo asociativo*. Ministerio de Asuntos Sociales, Madrid.
- Rodríguez Cabrero, G. (2003): *Las entidades voluntarias de acción social en España*. FOESSA, Madrid.
- Rodríguez Cabrero, G. (2004): *El Estado de Bienestar en España: debates, desarrollo y retos*. Fundamentos, Madrid.
- Rodríguez Cabrero, G. (2005): *Los retos del Tercer Sector en España en el espacio social europeo. Especial referencia a las organizaciones de acción social*. Revista Española del Tercer Sector, No. 1, 63–91.
- Rodríguez Cabrero, G. (2006): *El gobierno de las organizaciones no lucrativas*. In: J. I. Ruiz de Olabuénaga (2006).
- Rodríguez-Piñero, M. et al (1993): *El Sector No lucrativo en España*. Escuela Libre Editorial, Madrid.
- Rojo, J., Alvarez, J. J. (2007): *La formación para la gestión de entidades no lucrativas de acción social*. Revista Española del Tercer Sector, No. 7, 85–130, Madrid.
- Ruiz de Gauna, R.; Solé i Serra, A.; Vidal, P.; Villa, A. (2007): *La formación en el Tercer Sector: un elemento clave para el desarrollo de sus equipos*. Revista Española del Tercer Sector, No. 7, 45–84, Madrid.
- Ruiz Olabuénaga I. (2000): *El sector no lucrativo en España*. Fundación BBV, Madrid.
- Ruiz Olabuénaga I. (2006): *El sector no lucrativo en España. Una visión reciente*. Fundación BBVA, Madrid.

- Sajardo, A. (1996): *Análisis económico del Sector No lucrativo*. Ed. Tirant lo Blanch, Valencia.
- Sajardo, A., Chaves, R. (2001): *Economía social y Sector No lucrativo*. Monográfico CIRIEC-España, No. 37.
- Salinas, F., Rubio, M. J., Cerezo, I. (2001): *La evolución del Tercer Sector hacia la Empresa Social*. Plataforma para la Promoción del Voluntariado en España, Madrid.
- Subirats, J. (1999): *¿Existe sociedad civil en España?. Responsabilidades colectivas y valores públicos*. Fundación Encuentro, Madrid.
- Vernis, A. (2005): *Tensiones y Retos en la Gestión de las Organizaciones no lucrativas*. Revista Española del Tercer Sector, No. 1, 37–62.
- Vernis, A. et al (1998): *La gestión de las organizaciones no lucrativas*. Ed. Deusto, Barcelona.
- Vernis, A. et al (2004): *Los retos en la gestión de las organizaciones no lucrativas*. Ed. Granica, Barcelona.
- Zurdo, A. (2003): *Voluntariado y estructura social. Funciones y límites*. Madrid, FOESSA. In: Rodríguez Cabrero, G. (2003).

Kelen András*

ON THE NEW COMMONS

The usual, traditional examples for what constitutes the Commons are the vast free land of the erstwhile American Wild West, the endangered wealth of Oceans or the pristine forests of the 11th century in Upper Hungary like that between the future settlements of Zólyom and Besztercebánya which had to be first axed and exploited by the first generation of newcomer settlers in order to start building their cities and then start mining.

In sharp contrast to both private and state ownership we occasionally encounter a third sector of assets: “the commons”. We speak about the commons if there is something out there but there is no invented or available or *executable business plan* yet for its extractive management.

By missing business plan I refer to the absence of an intention to utilize. Let us look at telephone numbers – they are owned by the State Authority for Telecommunications (NHH, FTC). They economize with the numbers and telecommunication companies use the number fields allotted to them according to the rules set by the owner. The same applies to domain names.

This lecture, however has a focus on the **newly emerging commons**. As common-pool resources keep on arising and they are out there *for grab*, the author articulates a sharp thesis that privatization never has a depletion limit. States never run out of assets, there is no such thing as a complete sell-out of state owned assets – their pool of assets renews. We have numerous examples for the emerging new Commons, too. An example of newly invented business model: urban car parking that has traditionally been spontaneous, unlimited and free of charge. Responding to the demands of high-throughput car traffic, most urban space is nowadays “fenced off” and parking is offered as a *public service* against a fee.

Social entrepreneurs who have just left behind their amateur or volunteer or connoisseur status and have started their entrepreneurial activity based on some social network. Nowadays this is most likely an internet-related endeavor. This is more than (say telephone-enabled) networking because not only skills are being refined through criticism but also “market results” are being measured! Downloads and clickthrus, generated traffic are clear indicators of a niche fanclub’s eventual maturation into a wider, marketlike audience

One famous case is the common property forest management in northern Italy, an analysis of communal forestry in the mountainous regions of the Venetian eastern Alps. Written rules regarding duties and rights were laid down to regulate the social and economic life of village community members. Direct democracy was applied to such an extent that the chief of the *regola* was not elected but rotated each year from among the heads of the village families. Common forest and pasture management was at the heart of the community’s activities and

* *tanszékvezető főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

determined the social and economic life of the alpine rural areas. The continuing existence of this form of land tenure, even in a postindustrial context, is evidence of its ability to maximize both private and social utility functions performed by forestry. Recent cost-benefit analyses of common forest management confirm its effectiveness in the face of modern socio-economic developments. The other less known case is that of the Transylvanian Szeklers' whose common-pool forests had been recently reconstituted.

An internet site with good traffic is the equivalent of the traditional village field of commons that was being encircled by some entrepreneur who started its exploitation. Spontaneous privatization, for instance, *Facebook* or social media in general is the field of many for-profit endeavor started by marketers and other entrepreneurs. It is not open-access any more but open-to-exploitation against a due return for its owner. Also, the work of technology evangelists is relevant here. A technical or technology evangelist is an often unpaid person who attempts to build a critical mass of support for a given technology in order to establish it as a technical standard in a market that is subject to network effects. An evangelist promotes the use of a particular product or technology through talks, articles, blogging, user demonstrations, recorded demonstrations, or the creation of sample projects. There are as many webpages and sites on the Internet as there were green fields around villages in the 17-18th century. What lends value for them is *traffic* alone. The attention economy teaches that this lends a value equivalent or more precious than value based on input of labour or capital.

Renewable energy is often produced as a common property institution, although there is always a business model in action here. The problem of sustaining a public resource that everybody is free to overuse – the ‘tragedy of the commons’ – emerges in many social dilemmas, such as our inability to sustain the global climate. Public goods experiments, which are used to study this type of problem, usually confirm that the collective benefit will not be produced. Because individuals and countries often participate in several social games simultaneously, the interaction of these games may provide a sophisticated way by which to maintain the public resource.

A typical field of the digital commons relate authored books that enter the public domain with the expiration of copyright. Intellectual property is something between clear-cut private property protected by copyright and a common-pool resource. Take the example of “fair use” that circumscribes and limits the unfettered private use of a property similar to how Labor codes in European countries limit the free play of labour market forces. **The Open Content Alliance’s** approach to seeking permission from copyright holders differs significantly from that of Google Book Search. OCA is a consortium of non-profit and for-profit groups dedicated to building a free archive of digital text and multimedia – they upload books by process of book scanning. It was announced in October 2005 by Yahoo! and the Internet Archive. OCA has portrayed itself as a response to what it sees as Google Book Search’s closed nature. The OCA aims to keep works in the public domain on-line. These results will then be used in the search results of participating search engines. OCA intends to digitize copyrighted works only after asking and receiving permission from the copyright holder (“opt-in”). By contrast, Google Book Search plans to digitize copyrighted works unless explicitly told not to do so by 2005 (“opt-out”), and contends that digitizing for the purposes of indexing is fair use.

Also starting in October 2005, the Open Library website (openlibrary.org) is hosted by the Internet Archive as a display window for books that have been scanned by the Alliance. Another announcement in July 2007 revealed a new project under the same name (demo.openlibrary.org), with the ambitious long-time goal of collecting and uniting catalog data for all books in the world, whether scanned by the Alliance or not.

The Ownership of Events

One can commercialize events in many ways. TV coverage is eminently one of them. In Hungarian soccer, we have already sold these rights before the money was even made.

National sporting federations are called upon to introduce collective selling of media rights so that there should be an equitable redistribution of income between clubs within the different leagues and between professional and amateur sport. Sports Federations in each country exercise a redistributive power: they cause accepts that a silver medal or a bronze medal or a fourth seat is equally important. (They are quite right: in order to be the first you need competitors. You also need world class trainers, etc. If someone reaches the fourth seat in Olympics he or she can easily be an other time the winner.) Without this redistribution the unfettered attention economy would reward amply the winners and send into oblivion all other seated sportsmen.

Parallel to this another problem: the revenue from sports programs. The ongoing creation of additional new intellectual property (copyright) related to sports events is a good example of how new commons arises. **One man's business product can easily be the other man's commons.** Events constrained by legal force to be broadcast by free-to-air television. It is usually the Fair Competition Authority that does not allow marketers in possession of coverage rights to channel their programming toward pay-televisions. Another example: Google recently started to experiment with displaying ads next to *image search results*. Google's new insight in this respect is that ads should be conducive to the format. Google Image Search prepares to become more useful by adding options to find similar images, recognize faces and objects. The new features will increase the site's popularity and will attract more commercial queries that could be monetized using display ads.

Conclusion

The Lohmann-approach is a third way as opposed to the traditional third sector (this is what we teach in this college) and Social Economy approaches (this is we devoted our last year's workshop). He claims that there is a *protected space for collective action* – this is the voluntary sector. The aggregated wealth and **assets** of charities, foundations, associations and other non-profit organizations can in fact be conceived of as a common-pool resource. Though they belong to private law, the assets are utilized for the public good. However, since Professor Lohmann's nearly 20 years old work "The Commons", we are witnessing that the commons is rather a social construction. Since the onslaught of the attention economy, anything can serve as the Commons (words, events, public land) provided that the invented new business model does not tamper with or infringe upon others' rights. As we saw, one man's business product can easily be the other man's commons – this is the case with news aggregators. Also, the entire Google search engine business model is based on the secondary utilization of other man's product. This is possible because everything on earth has an additional – mostly unutilized – digital facet called the digital Commons. Thus we can soon encounter a related digital application (such as an online museum or television coverage) that renders it as an object to a newfangled gainful activity. Digital dividends can start flowing.

It is a social construction what is regarded as commons and what is regarded as something to be out for grab. It is the industriously coveting eye of a businessman that notices a gainful possibility where no other has done so. He then devises a business plan, fences off in one way or another, lends money, builds a site and private ownership is already established. Or, simply catch a facet only, like in case of news aggregators where this business simply exploits other's content while kicking back alms for the original owner.

The commons is social construction in another sense, too. It is not only the industriously coveting eye that is capable of seeing an option of exploitation where other only watch but not see. It is often, say, the historian or an author, whose glimpse hooks into an abandoned ruin rediscovering the glorious past in the derelict building or rediscovering an ancient myth that gives rise to a new poem. These new artistic or scholarly works published, concerned citizens' attention is drawn to this place, they start to flock to the ruin and cast a discerning regard that gives rise to a public outcry to restore this building as ingredient of national memory. Thus a useless bequest turns into a cultivated asset – assuming its place in the national heritage.

Once we are sensitized that the commons is an unfathomable pool of man's way of looking at natural and architectural objects, the logical consequence is that there is no rationale in trying to safeguard state property. Based on my considerations here, I can appease those who feel that public property is too easily sold out nowadays by showing that governments cannot sell out public property to their cronies. Public property renews.

The much cited tenet by *Garrett Hardin*, the "*Tragedy of Commons*" teaches us (grazing everybody leading to overuse of the resource) that it is not a good idea to exploit the commons without a business model. In my conviction the only rationale for the commons is that is up to grab. *In the meantime*, however it is recommendable for those how use common-pool resources or work in common property environment (science, university) to follow the rules of collaborative practice and establish *contractually constructed regimes*:

- provide more and more hooks for a network that your work is embedded in,
- track your sharing as a metric of your work's impact,
- it is a good commons-based policy to maintain open access to your work.

Sebestény István*

AZ ÖNKORMÁNYZATOK ÉS A CIVIL SZERVEZETEK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK DIMENZIÓI

Az együttműködés kialakulásának előzményei

A települési önkormányzatok felállásával 1990-ben teljesen új korszak kezdődött a magyar közigazgatás történetében. A városok, községek elnyerték tényleges függetlenségüket, azt azonban, hogy ez mi mindennel jár, még nem láthatták világosan. Az első időszakban a hirtelen rájuk szakadt szabadság a mindennapi életben számos problémát felvetett, ám a több-kevesebb közigazgatási gyakorlattal rendelkező képviselőtestületek és polgármesterek mégis ki tudták alakítani működési rendjüket a törvény által meghatározott keretek és útmutatások alapján. A demokratikus választások eredményeképpen helyi hatalomhoz jutó új vezetés kellő legitimitációs munícióval rendelkezett ahhoz, hogy úgy gondolja, nincs szüksége arra, hogy a kiépült közigazgatási rendszer mellett „másokat” is közvetlenül bevonjon a lokális ügyek intézésébe.

Ezzel egy időben indult a civil társadalom újjászületése is, számos egyesület, alapítvány kezdte meg működését. Ezek többsége helyi szinten fejtette ki tevékenységét, vagy olyan feladatok végzésére vállalkozott, olyan célok, programok megvalósítását tűzte ki célul, melyek az adott településen élők mindennapi életének, környezetének jobbítását szolgálták. Tették mindent közismerten szerény anyagi körülmények közepette, hiszen bevételük jórészt saját forrásokból és a – korlátozottan elérhető – magántámogatásokból származott. Az önkormányzatok nagy része az első időszakban igyekezett „nem tudomást venni” a helyi civil szektor létezéséről abban az értelemben, hogy úgy vélték, a civileknek jogában áll létezni, de lehetőség szerint ne zavarják, és főleg ne szóljanak bele a testület munkájába. A velük való kapcsolattartást egyáltalán nem tartották fontosnak, sőt megpróbálták őket úgy elkerülni, mint siető járókelő a kéregetőt, hisz akkori meggyőződésük szerint a civil szervezetek csak akkor és azért bukkannak fel, hogy pénzt kérjenek.

Ugyanakkor egyre több önkormányzatnak kellett szembenézni azzal is, hogy az intézményi struktúra fenntartása, a tervbe vett fejlesztések végrehajtása és a sokasodó közfeladatok ellátása mellett az erre fordítható források nemhogy növekedtek volna, hanem sok esetben szűkültek, így számba kellett venni, hogy milyen külső segítségre számíthatnak. Ezzel egy időben lezajlott a civil szektor társadalmi emancipációja. Ez abban nyilvánult meg, hogy mind a kormányzat,

* *Főtanácsos, Központi Statisztikai Hivatal, Társadalmi szolgáltatások statisztikai főosztály*

mind a lakosság, de még valamelyest az üzleti szféra szemében is, a kezdetben sokszor gyanakvással kísért civil szervezetek már elismert részét képezték az ily módon tehát háromszektorúnak tekintett társadalmi intézményrendszernek. E két készítés hatására indult el egyfajta általános közeledés az önkormányzatok részéről a civilek felé. A terep végül is nem volt teljesen ismeretlen számukra, hisz a nonprofit forma adta lehetőségekkel már korábban is éltek: számos (köz)alapítványt, közhasznú társaságot, települési szövetséget stb. ők maguk is létrehoztak. Ehhez képest mégis jelentős lépésnek tekinthető a nyitás a „klasszikus” civilek felé, mely egyben paradigmaváltásként is felfogható.

Az együttműködést elősegítő és hátráltató tényezők

Ha elvi síkon nézzük, az önkormányzatok és civilek tevékenységnek számos olyan eleme van, mely az együttműködés kialakítása érdekében hat. A civilek nagy része egy-egy településhez kötődik, aktivitásukat az adott község, város területén fejtik ki, vagyis „hatókörük” azonos az önkormányzatéval. Összekötik őket a közös problémák, célok és nem utolsósorban sok területen azonosak az érdekeik is. Mindkét fél előbb-utóbb felismeri, hogy hatékonyabban működhetnek, ha erőforrásaikat egy-egy konkrét feladat ellátásakor egyesítik. Tulajdonképpen esz-közként is felhasználhatják egymást: a civilek részére az önkormányzat közvetítő szerepet láthat el a központi államigazgatási szintek felé, a civilek pedig kapocsként funkcionálhatnak az önkormányzat és a lakosság között. Az összehangolt cselekvés pedig fejlesztő hatást is kifejthet mind a két oldal irányában: a két eltérő felépítésű és működésű szervezet esetenként pozitívnak bizonyuló eljárásai a folyamatos kooperáció során bizonyos szintig adaptálhatók.

A két szervezeti forma különböző lényegi tulajdonságai azonban meglehetősen nehezítik a fent említett tényezők érvényesülését. Gyakorlatilag meghatározhatunk olyan ellentétpárokat, melyek szinte kizárják vagy legalábbis hátráltatják a közös nevező kialakítását. A teljesség igénye és külön magyarázat nélkül a legfontosabbaknak a következőket tekinthetjük.

Önkormányzat		Civilek
<i>képviselői demokrácia</i>	↔	<i>részvételi demokrácia</i>
<i>paternalizmus</i>	↔	<i>függetlenség</i>
<i>változó és komplex érdekrendszer</i>	↔	<i>állandó és homogén érdekrendszer</i>
<i>eredményorientált</i>	↔	<i>értékorientált</i>
<i>hivatali bürokrácia, formalitás</i>	↔	<i>rugalmasság, informális</i>
<i>bonyolult döntési mechanizmus</i>	↔	<i>ad hoc jellegű döntések</i>
<i>kiszámíthatóság, lassú reagálás</i>	↔	<i>bizonytalanság, gyors reagálás</i>
<i>financiális korlátok</i>	↔	<i>humán erőforrás-korlátok</i>
<i>szabálykövetés</i>	↔	<i>célkövetés</i>
<i>felelősség</i>	↔	<i>elkötelezettség</i>

Nem lenne célszerű, és nem is szükséges ezeknek a jellemzőknek egyenkénti kifejtése, példákkal való illusztrálása, hiszen ez akarva-akaratlanul is „soronként” megkérdőjelezhetné az elméleti síkon szembeállított fogalompárok tagjainak egyértelmű hozzárendelését egyik vagy másik oldalhoz. Ha viszont külön-külön, függőleges irányban „olvassuk össze” e definíciók

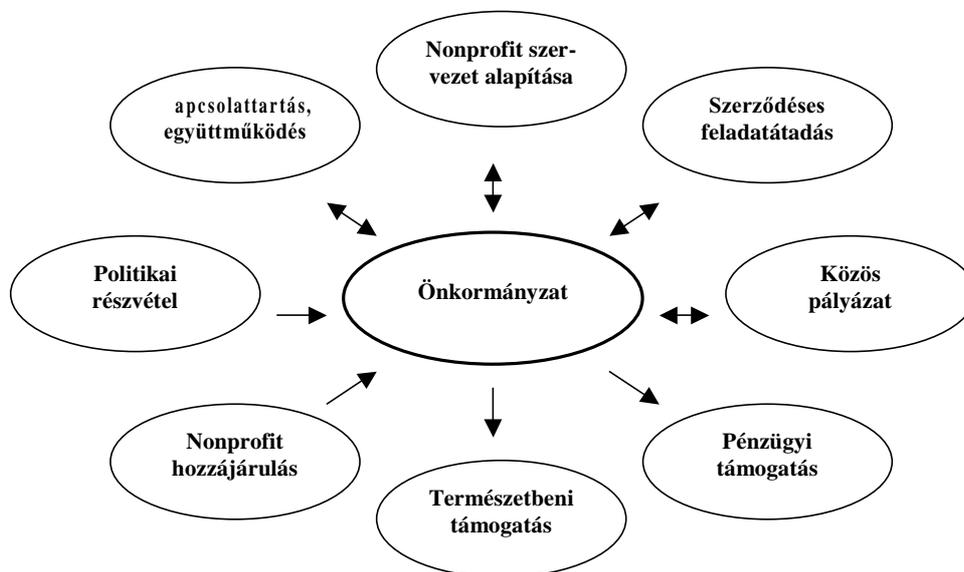
elemeket, nagy valószínűséggel a felső sorban található „megfejtést” senki nem vonná kétségbe. Az együttműködés adott helyen és időben tapasztalható fokát, elterjedtségét és színvonalát – természetesen a két fél hozzáállása és szándéka mellett – éppen az határozhatja meg, hogy a mindennapi gyakorlatban ezeket az ellentmondásokat mennyire képesek feloldani.

A kapcsolatrendszer kialakításának folyamatai, a kapcsolatok formái

A kapcsolatfelvétel konkrét folyamatai több szinten is zajlottak. Először is a *deklaráció* szintjén: a hivatalos és nem hivatalos képviselői, polgármesteri beszédekben egyre gyakrabban szerepeltek a civil társadalom hasznosságára, fontosságára és nélkülözhetetlenségére, a kialakítandó partneri viszonyra vonatkozó kitételek. Sorban jelentek meg nevesített civil szervezetek az önkormányzatok szervezeti és működési szabályzatában, testületi, bizottsági ülésekre, ünnepekre szóló meghívókat postáztak helyi egyesületek, alapítványok vezetői részére. S fordítva, önkormányzati tagok, hivatali vezetők jelennek meg civil rendezvényeken. Szerephez jutnak a civilek a *döntésselőkészítésben* is. Részt vesznek bizottságok munkájában, véleményezik a különböző előterjesztéseket, javaslatokat tehetnek, kezdeményezhetnek. Elindul a civil szervezetek bevonása a *szolgáltatásnyújtásba* is. A sokszor olcsóbb, rugalmasabb civil szolgáltatók különböző önkormányzati közfeladatok ellátását végzik hivatalos szerződésekben megszabott feltételekkel és a feladathoz rendelt pénzeszközök biztosítása mellett.

Megnyílnak az önkormányzati *támogatási források* is. A kezdeti eseti és egyedi hozzájárulások mellett és helyett kialakítják a helyi pályázati rendszereket, a civilek sokszor erre a célra elkülönített alapokból juthatnak pénzbeli támogatáshoz programjaik lebonyolítására vagy épenséggel működési költségeik fedezésére. Mindennapossá válnak a természetbeni juttatások is. Az önkormányzatok elhelyezést, kommunikációs lehetőséget biztosítanak a helyi szervezetek számára. Mindezek annak a kinyilvánításával járnak együtt, hogy a civileknek nyújtott segítség nem egyirányú gesztus, hanem társadalmi befektetés, melynek az egész közösség számára lesz haszna. Az együttműködés fokozatosan *intézményesültté* is válik. Egyrészt jogi eszközökkel, rendeletekkel határozzák meg a kapcsolattartás mikéntjét, szabályozzák a támogatások elosztásának menetét, rögzítik a rendszeres pályázatok feltételeit. Másrészt megjelenik az önálló civil referensi munkakör, a nagyobb önkormányzatoknál külön felelőse lesz a civilekkel való folyamatos kapcsolattartásnak (Sebestény, 2005: 79–80). A kialakult együttműködésben a kapcsolati formák természetesen sokfélék lehetnek. Ezek részletes tárgyalására nem térünk ki, azonban egy dolgot fontos megjegyezni. Annak ellenére, hogy egy-egy típus esetében a közvetlen haszonáramlás iránya meghatározható, a közvetett előnyök valamennyi esetben mindkét fél számára kölcsönösen jelentkeznék (Sebestény, 2002: 16).

Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti valós kapcsolati formák és a közvetlen haszonáramlás iránya

Természetesen ez az általánosan megfogalmazott fejlődési folyamat mindenütt más és más sebességgel zajlott és zajlik. A kezdeti és a jelenlegi állapotban is önkormányzatonként jelentős eltéréseket tapasztalunk, nem beszélve arról, hogy a valóságban ez a pozitív tendencia több település esetében nem vagy alig érhető tetten. Az együttműködés színvonalának időbeni alakulását valószínűleg hatalmas hullámvölgyek és -hegyek tarkították, és bizonyára találunk példát arra is, hogy a kapcsolatok éppenséggel visszafejlődtek vagy teljesen elhaltak. Hiszen mindezt erőteljesen befolyásolja az adott önkormányzat fogadókészsége, rugalmassága, a helyi civil társadalom fejlettsége és nem utolsósorban a politikai váltógazdaságnak a lokális viszonyok folyamatosságát megingató hatása. Az önkormányzati hatalomváltások a civilek számára nem mindig bizonyultak zökkenőmentesnek, gyakran a civil kapcsolatoknak is az újraértékelésével, a holdudvarban tevékenykedő szervezetek esetleges „lecserélésével” jártak együtt. Ez sok helyen visszavetette, jobb esetben új alapokra helyezte az együttműködést. Általánosságban elmondható, hogy „a helyi önkormányzati demokrácia egyik kulcsfontosságú eleme tekintetében tehát a fejlődés trendje ellentmondásos. Egyik oldalon a civil szektorban határozott mennyiségi növekedés, erőteljesebb szervezetség, növekvő szerepvállalás tapasztalható, ugyanakkor a civil szervezeteknek a helyi politika világában elfoglalt helye nem stabilizálódott” (Pálné, 2008: 259).

Mindazonáltal a három stádium, nevezetesen a *távolságtartó*, a *kényszerű kapcsolatépítő* és a *kölcsönös előnyökön alapuló partnerség* konkrét mozzanatait az önkormányzatok szemszögéből elemezve – a teljesség igénye nélkül – nevesíthetünk bizonyos *funkciókat*, melyeket a helyi civilek ösztönösen vagy tudatosan, hallgatólagosan vagy mindkét fél által nyíltan megfogalmazva lát(hat)nak el, függetlenül attól, hogy mindez aktív önkormányzati támogatás mellett vagy anélkül történik. Az utóbbi tényező azonban nagyban befolyásolja az adott funkcióhoz köthető feladatok „végrehajtásának” mennyiségi és minőségi mutatóit.

A civil szervezetek funkciói az önkormányzatok hatékony működésében

Szolgáltató funkció

A civil szervezetek számos olyan szolgáltatást nyújtanak a helyi lakosság részére, melyek valós igényeket elégítenek ki. Ezek lehetnek olyanok is, melyek az önkormányzatok kötelező feladatkörébe tartozik (oktatás, szociális és egészségügyi ellátás stb.), és ebben az esetben konkrét feladatátvállalás (kiszerezés) is történhet. A *közfeladat-ellátásban való civil részvétel* (KCR) lehet átvállaló, feladatmegosztó, kiegészítő, támogató, illetve kontroll-típusú (Bíró, 2005: 16–17). Emellett az adott településen működő egyesületek, alapítványok számos olyan extra szolgáltatást is biztosíthatnak, melyeket az önkormányzat nem tud vagy nem akar felvállalni, ugyanakkor a lakosság, vagy annak csak egy szűk rétege igényel (sport, szabadidős tevékenység, környezetvédelem stb.). Ha mindezek bármilyen formában is, de elérhetővé válnak az emberek számára, az a helyi ellátás szintjét és ennek következtében az általános elégedettséget is növeli. Ez mindenképpen érdeke a helyi vezetésnek, így a civilek közvetve az önkormányzat pozícióját is erősíthetik.

Forrásteremtő funkció

A helyi nonprofit szervezetek többféleképpen is juthatnak „külső” forráshoz. A máskülönb „elvárandó” adófizetői 1 százalékok megkötése, a központi (NCA, NKA stb.), miniszteriális forrásokból, egyéb magán- és külföldi támogatóktól, uniós alapokból az adott településre befolyó pénzek egy részét helyben használják fel, növelve a fizetőképes keresletet, és közvetve ez történik a helyben maradó adóbevételekkel is. A külső támogatások kiválthatják, illetve csökkenthetik az önkormányzat által nyújtandó civil támogatásokat is, vagy azok további szervezetek részére átcsoportosíthatók. A pozitív pénzügyi hatást persze nehéz lenne számszerűsíteni, de ennek megléte logikai úton könnyen bizonyítható. Számos fejlesztési program támogatásának feltétele, hogy arra az önkormányzat csak civil partnerekkel közösen nyújthat be pályázatot. Az ilyen típusú sikeres együttműködés anyagi hozadéka már összességében is meghatározható.

Kommunikációs funkció

A civil szervezetek fontos láncszemek a helyi társadalom és az önkormányzat kétirányú kommunikációjában. A szervezetek vezetői részére tartott tájékoztatók, beszámolók biztosítják, hogy az ott elhangzó információk továbbjussanak a tagsághoz, ez által a szélesebb közönséghez. Ugyanakkor a szervezetek a lakosság jelentős részének véleményét, problémáját, kívánságát tudják összegyűjteni, és ezeket az önkormányzattal kialakított közvetlen csatornákon keresztül a döntéshozók felé hitelesen továbbítani. Az információáramlás tehát gyorsabbá és hatékonyabbá válhat.

Döntéselőkészítő funkció

Az önkormányzatok a tényleges döntéselőkészítő munkába is bevonhatják a civileket (Csegény – Kákai, 2001). Az egy-egy szakterületre szakosodott szervezetek sokszor „ingyenes” szakértői háttérrel rendelkeznek, kiegészíthetik az önkormányzatokban folyó szakmai tevékenységet. Természetesen ez a kooperáció mindkét fél részéről nagyfokú rugalmasságot is igényel. A felelősség az önkormányzatot terheli, így a döntések meghozatalánál olyan szempontokat is figyelembe kell vennie, amelyek sokszor nem kerülnek a civilek látóterébe. Ez könnyen vezethet konfliktusokhoz, melyben az önkormányzat „akadékoskodással”, a civil szféra „a látszatdemokrácia gyakorlásával” vádolhatja a másikat.

Legitimációs funkció

A két előbbi funkció ellátása nagyban hozzájárulhat az önkormányzat mindennapi legitimálásának fenntartásához is. Ha az önkormányzat a civileken keresztül is „kommunikál” a helyi társadalommal, bevonja őket a tervezésbe, netán megvalósít bizonyos „alulról jövő” kezdeményezéseket, sokkal könnyebb elfogadtatni a lakossággal az intézkedések következményeit, bizonyítani a „mi vagyunk értük, és nem ők értünk” alapelv érvényesülését. S nem utolsósorban bármikor lehet erre hivatkozni is.

Mozgósító funkció

A civil szervezetek mögött tagok, támogatók, önkéntesek is állnak, akik a helyi lakosság egy meghatározott részét képezik. Ezt a sokaságot közvetlenül mozgósítani egy konkrét cél elérésére, egy-egy rendkívüli feladat elvégzésére rendkívül nehéz. A civilek kellő motiváltság esetén aktivizálni tudják ezeket az embereket, sőt, a kívülállók között is hatékonyabb agitációt tudnak kifejteni, mint maga az önkormányzat.

Presztíznövelő funkció

A helyi társadalom demokratikus fokmérője a helyi *civil* társadalom fejlettségi szintje is. Az önkormányzatnak, mint a helyi társadalom választott, legitim képviselőjének, elemi érdeke az, hogy az általa képviselt közösségről alkotott kép minél kedvezőbb legyen. Ha ezen a képen előkelő helyet foglalnak el az önkormányzattal partneri viszonyban tevékenykedő civil szervezetek, az nagymértékben növeli a település, az önkormányzat presztízsét, és ebből adódóan a külső érdekérvényesítő képességét is (Sebestény, 2005: 81–83).

E funkciók ellátása természetesen a civil szervezetek részéről nem kevés anyagi és természetbeli ráfordítással jár. Az önkormányzatoktól érkező aktív támogatás nélkül ennek eredményessége csak alacsony szintű lehet. Kellő és körültekintő *befektetés* esetén azonban nem marad el a – már rövidtávon is érzékelhető – társadalmi nyereség.

Felhasznált irodalom

Bíró Endre (2005): *A KCR-dimenzió. A közfeladat-ellátásban való részvétel jogi akadályai*. Budapest, EMLA Egyesület.

Csegény Péter – Kákai László (2001): *Köztes helyzet? A civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában*. Budapest, MEH Civil Kapcsolatok Főosztálya.

Pálné Kovács Iлона (2008): *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Sebestény István (2002): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata, 2000*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Sebestény István (2005): *Civil dilemmák – Kihívások és alternatívák a civil szektorban*. Budapest, Civitalis Egyesület.

Szörényi András*

A NEM ÁLLAMI SZEREPLŐK BEFOLYÁSÁNAK NÖVEKEDÉSE A NEMZETKÖZI SZERVEZETEKRE

A nemzetközi kapcsolatok jelenlegi keretei

Megfigyelhető, hogy az elmúlt három évszázad domináns aktoraként jellemzett nemzetállamok mellett mind nagyobb számban jelennek meg olyan nem állami szereplők, amelyek jelentős hatást gyakorolnak a nemzetközi kapcsolatok különböző szintjeinek alakulására. A nem állami szereplők jelenléte a nemzetközi kapcsolatok bizonyos területein nem új keletű. Három évszázadon keresztül, bár léteztek az államokon kívül más szereplők is, hatásuk elenyésző maradt az államközi kapcsolatok uralta világszínpadon. Ugyanakkor figyelemre méltó jelenség, hogy a nem állami szereplők száma és befolyása az elmúlt évtizedekben, elsősorban a II. világháború után, tehát történelmi léptékkal mérve rövid idő alatt ugrásszerűen megnőtt. Pontos számuk, már csak definíciós nehézségek miatt is, meghatározhatatlan, de bizonyosan több tízezerre tehető. Mathews 35.000 nem kormányzati szervezetről (*non-governmental organization, NGO*) beszél (Mathews, 1997). Emellett nem feledkezhetünk meg a multinacionális és transznacionális vállalatokról (*MNC-k és TNC-k*), amelyek száma folyamatosan nő, a szervezett bűnözői csoportokról, a nemzetközi terrorista szervezetekről, amelyek mind ebbe a csoportba tartoznak. Egyre nagyobb jelentőségre tettek szert azok a nem állami szereplők, amelyek tevékenységüket egy-egy területre fókuszálva jelentősen hozzájárultak és hozzájárulnak ma is az adott terület problémáinak megoldásához.

A befolyás növekedésének okai és területei

Mire vezethető vissza a nem állami szereplők megnövekedett befolyása a nemzetközi kapcsolatokban? Egyfelől a „vesztfáliai” állam által el nem látott funkciók betöltése – legyenek azok szigorúan értelmezett állami funkciók vagy államok feletti kihívások –, vagy a nem hatékonyan képviselt érdekek képviselete. A világ több térségében (legnagyobb számban Afrikában) megfigyelhető, hogy a szegényebb országok, és még inkább az úgynevezett „bukott államok” (*failed states*) nem képesek ellátni legalapvetőbb funkcióikat sem, ilyen a rend és biztonság szavatolása, a szociális és az egészségügyi ellátás. Bármennyire is elszomorítóan hangzik,

* *PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok
Multidiszciplináris PhD-Program*

az afrikai országok segélyezési programjainak legnagyobb lebonyolítójaként ismertté vált Oxfam és a palesztin területeken megkerülhetlenné vált Hamasz ugyanazt az űrt töltötte be eredetileg: a központi kormányzat által nem nyújtott alapvető szociális ellátást voltak hivatottak pótolni.

Más esetekben az országok olyan kihívásokkal néznek szembe, amelyek országhatárokon vagy akár kontinenseken átnyúló gazdasági, illetve környezeti problémákból adódnak. Ezeket az államok külön-külön nem, csak együttműködve lennének képesek megoldani. Példaként említhetjük a globális felmelegedést, a nemzetközi szervezett bűnözést stb. Ugyancsak fontos morális kötelesség az univerzálisnak tekintett értékek terjesztése és a nemzetközi kötelezettségvállalások betartásának ellenőrzése és elősegítése.

Elsősorban a gazdaság területén figyelhető meg az a folyamat, hogy a kibővülő lehetőségek teremtik meg a nem állami szereplők megerősödésének lehetőségét. A piacok globalizációja, ami elsősorban a technológiai fejlődésnek köszönhető, egyszerűbbé és olcsóbbá tette a gazdasági szereplőknek, hogy az államhatárokat figyelmen kívül hagyva végezzék tevékenységüket. A kutatás-fejlesztés, a tervezés, a gyártás és az értékesítés földrajzilag távol kerülhetnek egymástól, függetlenehetnek az anyaországtól, a megnövekedő piac kínálta méretgazdaságosság pedig egyre jelentősebb gazdasági erőt és így érdekérvényesítési képességet nyújt a multinacionális illetve transznacionális vállalatoknak.

A fejlődés tényezői

A fent említett funkciók hatékony betöltéséhez, a lehetőségek kihasználásához és általánosságban a nem állami szereplők megerősödéséhez több tényező is hozzájárult:

Az egyik, és talán a legfontosabb – ami a globalizáció felgyorsulásához is alapvetően hozzájárult – a kommunikáció terén elért óriási fejlődés. *Törő* helyesen mutat rá arra, hogy „A kommunikáció, a konzultáció és a koordináció költségeinek drasztikus csökkenése óriási mértékben megkönnyítette a nem kormányzati szervezetek számára a politikai határokon átnyúló, transznacionális működési és szervezési formáinak kialakítását” (*Törő*, 2000). *Keohane* és *Nye* a hálózatok fejlődésének három elemét jelöli meg a legfőbb okként: a hálózati kapcsolatok számának és sűrűségének növekedését, az intézmények fejlődési sebességének növekedését és a hálózatokban résztvevők nemzetköziesedését (*Le Gloannec*, 2007). A hálózatok résztvevői ugyanis anélkül tudnak együttműködni, hogy hosszadalmas és költséges procedúrák során felépített állandó intézményi struktúrát, hierarchiát kellene létrehozniuk. A „szervezet” bővülése folyamatos lehet, fizikai korlátoktól mentesen csak az adott közös érdeklődési kör vagy cél mentén szerveződik.

A másik tényező a nem állami szereplők rendelkezésére álló forrásainak növekedése, ami egyfelől a működéshez való pénzügyi hozzájárulások emelkedéséből, másfelől a szervezetek, illetve hálózatok résztvevői számának növekedéséből adódó emberierőforrás-bővülésből tevődik össze.

A harmadik tényező a szakértelem, az adott témában összegyűjtött tudás. Mivel a nem állami szereplők nagy része egy-egy területre specializálódik, illetve egy-egy probléma napirendre tűzésére, megoldására jön létre, érthető, hogy az adott kérdésben akár még az állami szerveknél is alaposabb, részletesebb információkkal rendelkezik. Egy részük emellett több évtizedes múltra tekinthet ma már vissza, és ennek köszönhetően nagy mennyiségű ismeretanyagot halmoznak fel, más szóval egyfajta tematikus intézményi memória szerepét töltik be.

Befolyási területek

A nem állami szereplők szakosodását jól mutatja, hogy pontosan behatárolható területeken nőtt szignifikánsan a befolyásuk:

Az emberi jogok védelme az egyik legmarkánsabb területe a civil szféra részvételének a nemzetközi kapcsolatokban. Legfőképp NGO-k vesznek részt ebben a munkában. Az emberi jogok kérdésével foglalkozó NGO-k a téma napirendre kerülésével párhuzamosan a második világháború után váltak a nemzetközi élet mind fontosabb szereplőivé. Maga a kifejezés 1945-ben jelenik meg az ENSZ Alapokmányában, mivel különbséget kellett tenni a kormányközi ügynökségekkel való együttműködés és a nemzetközi nem kormányzati szervezetekkel való együttműködés között. Az NGO-k tevékenysége az állami szereplők munkájának támogatásában, egyes országokban a kérdés napirenden tartásában, illetve a vállalt kötelezettségek számonkérésében vagy éppen a kötelezettségvállalásra irányuló nyomásgyakorlásban testesül meg. Szerepük azért is jelentős, mert az emberi jogok kérdése az államközi kapcsolatok egyik problémás területe. Az emberi jogokkal kapcsolatos imént említett számonkérés, netán kikényszerítés a másik állam belügyeibe való beavatkozás határmezsgyéjén mozog, ezért ezt a csak különös körültekintéssel tematizálják a különböző kormányok.

A környezetvédelmi kérdések az 1960-as évektől kezdődően kerültek a figyelem középpontjába. Az a felismerés, hogy a környezeti problémák jelentős része nem ismer államhatárokat, szükségessé tette a hatékonyabb nemzetközi együttműködést. Ugyanakkor a környezetvédelmi problémák előtérbe helyezése nagyon sok esetben a gazdasági versenyképesség csökkenéséhez, és áttételesen a szociális biztonság, valamint jólét csökkenéséhez vezethet. Éppen ezért a kormányok nem szívesen vállalnak magukra és vállalataikra, lakosaikra nézve potenciálisan negatív hatású kötelezettségeket. Ezt a kormányok által akaratlagosan fel nem vállalt szerepet töltik be a nem állami szereplők, melyek közül a *Greenpeace* nevű szervezet neve hangzik el leggyakrabban.

A segélyezési politika (sajnos) egyre fontosabb és egyre nagyobb volumenű területe a nemzetközi kapcsolatoknak. Ezekben a programokban soha nem látott mértékben vesznek részt nem állami szereplők. Mathews szerint „az NGO-k több fejlesztési segítyt osztanak szét, mint az egész ENSZ-család.” Gyakran pedig az NGO-k egy-egy részprobléma megoldásával járulnak hozzá a nemzetközi erőfeszítések sikeréhez. Így például Darfurban több szervezet is segítséget nyújt naprakész információk gyűjtésével, térképek készítésével a segélyek hatékony célba juttatásához. Ilyenek a *GOAL*, a *Respond*, az *Oxfam* stb.

A világgazdaság globalizációjának folyamata szinte törvényszerűen kikényszerítette, hogy a gazdasági szereplők az állami határokat figyelmen kívül hagyva tevékenységüket transznacionális szintre emeljék. Ezen a területen a „nem állami szereplők” megközelítés helyett kifejezőbb a „nem egy államhoz kötődő” szereplők meghatározás. Meg kell különböztetnünk a mul-

tinacionális és a transznacionális vállalatokat¹, amelyek meghatározó szerepet játszanak a gazdasági szabályozások indirekt alakításában. Korábban említettük, hogy e szereplők érdekérvényesítési képességének növekedése alapvetően két párhuzamos folyamatnak tudható be: a tevékenységek földrajzi szétterítésének és a gazdasági erő nagyságának. Az országoknak egyre inkább csak a „szabályozás illúziója” (Mathews, 1997) marad, mivel nemzeti szabályaik megalkotásakor figyelembe kell venniük a világ gazdaságban kialakult feltételeket annak érdekében, hogy ne veszítsék el vonzerejüket, és ezen keresztül a tőkeberuházásokat valamint az azzal járó munkahelyeket. A jelenlegi gazdasági válság negatív következményei még élesebben rá fognak világítani erre a kiszolgáltatottságra.

A nem állami szereplők érdekérvényesítésének formái

A nem állami szereplők érdekérvényesítési tevékenysége – némi leegyszerűsítéssel – a nemzetközi kapcsolatok szereplőinek három jól elkülöníthető csoportjára irányul: az államok, a nemzetközi szervezetek vagy más nem állami szereplők (jellemzően gazdasági társaságok). A befolyásolás lehet közvetlen vagy közvetett. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy ezek közül a nemzetközi szervezetekkel (ENSZ, WTO) milyen interakcióba kerülnek.

Minden bizonnyal az ENSZ az a nemzetközi szervezet, amely legnagyobb mértékben és a legintézményesítettebb formában vonja be a nem állami szereplőket a jogalkotás folyamatába. Az ECOSOC eljárási rendjére vonatkozó szabályozás külön cikke (71) tartalmazza azt a kitételeket, hogy „A Gazdasági és Szociális Tanács megfelelő eljárást biztosít azokkal a nem kormányzati szervezetekkel való konzultációra, amelyek érintettek a kompetenciájába tartozó ügyekben.” Az 1296 (XLIV) (1968) ECOSOC-határozat még pontosabban meghatározza a szóba jöhető szervezeteket, amennyiben „A szervezetnek a Gazdasági és Szociális Tanács kompetenciájába tartozó, az emberi jogokat érintő ügyekkel kell foglalkoznia.” (Steiner – Alston, 1996.) Ezáltal az NGO-knak lehetőségük van arra, hogy a vita során kifejtsek véleményüket, értékeljék a meglévő javaslatokat, vagy éppen új javaslattal álljanak elő, amennyiben annak létjogosultságát kellőképpen meg tudják indokolni. Részvételük pozitív hatását jól mutatja, hogy mind több bizottság vonja be munkájába a nem állami szereplőket. Az ENSZ-hez hasonlóan regionális szervezetek is együttműködnek ezekkel a szereplőkkel: az Európa Tanács eljárásrendjébe ugyancsak bekerült az együttműködés szabályozása.

A WTO esetében mind a nem állami szereplők *for-profit*, mind azok nonprofit csoportja érdekelt. Egyrészt fontos kérdés, hogy a WTO-ban tárgyaló kormányok és a tárgyalásaik eredményeként megszülető szabályozások haszonélvezői vagy elszenvedői – vagyis a nemzetközi kereskedelemben érdekelt üzleti vállalkozások – között milyen együttműködés alakult ki, vagy

¹ *Multinacionális vállalat: olyan vállalati képződmények, amelyekben belül kettőnél több nemzet, pontosabban állam, illetve az azokhoz tartozó természetes vagy jogi személyek szervesen összefonódott részvétele a jellemző. Multinacionális tehát az olyan vegyes tulajdonú vállalat, amelynek részvényesei különböző állampolgárságú tulajdonosok, a vállalat működésében viszont ez a tulajdonosi elkülönülés és az ahhoz kapcsolódó illetékességi elhatárolódás közvetlenül nem érvényesül, vagyis amelynek irányítása és üzletpolitikája az „egynemzetiségű” részvénytársaságokéhoz hasonlóan egységes és nyereségorientált.*

Transznacionális társaság: Azok a vállalatok, részvénytársaságok, illetve korporációk, amelyeknek nemcsak a működése terjed ki – leányvállalataik és bedolgozó-szolgáltató partnereik révén – egyszerre több nemzetgazdaságra, hanem tőketulajdonuk is „többnemzetiségű” (multinacionális), vagyis egyénél több ország állampolgáraihoz, illetve jogi személyiségeihez tartozik (Szentés, 1999).

kellene, hogy kialakuljon. Másrészt fontos kérdés, hogy a nem közvetlenül gazdasági fókuszú célokat kitűző nonprofit szervezetek hogyan befolyásolják a tárgyalások eredményét. Miben tér el a különböző nem állami szereplők befolyásolási törekvéseinek formája és hatékonysága?

Ha abból az alapvető tételből indulunk ki, hogy minden WTO-szabályozásnak a részes államok nemzeti jogában meg kell jelennie, akkor egyértelmű, hogy a nemzeti üzleti aktorok számára a tárgyalásokon elfogadásra kerülő szabályozások befolyásolása elemi érdek. A hatékony párbeszédhez természetesen nem elég, hogy egyes vállalatok saját céljaik elérése érdekében egyedi igényekkel forduljanak a kormányzathoz. Akkor éri el az egyeztetés valódi célját, ha egy-egy iparág összérdekeit megjelenítő, stratégiai szintű megközelítést sikerül kialakítani. Ehhez pedig az kell, hogy a kormányzat és a gazdasági szereplők, érdekvédelmi szervezetek – vagy általánosabban megfogalmazva az állami és nem állami szereplők – a tárgyalóasztalnak azonos oldalán üljenek, és ne az egymás elleni küzdelemmel kösse le energiáikat. Hiszen nem csak a nem állami szereplők érdeke a megfelelő szabályozás elfogadása, hanem az állami szerveké is. Hiszen a későbbiekben az állam feladata a szabályozás betartatása is, és amennyiben ez az üzleti érdekek ellenében nem biztosítható, úgy maga az állam kerül problémás helyzetbe. Jól példázta ezt az Uruguayi Forduló során elfogadott egyezmények alkalmazásának problémái az 1990-es években (Náray, 2003). A fejlett országok többségében ezért a tárgyalási álláspont kidolgozásáért felelős kormányzati szerv folyamatosan egyeztet az érintett gazdasági szereplők képviselőivel. A sikeres egyeztetés alapfeltétele ugyanakkor, hogy maga az üzleti szféra is jól informált legyen, ismerje az egyeztetések lehetőségét és menetét, a kormányzati szervek pedig tudják, hogy kihez fordulhatnak, kitől kaphatnak megbízható segítséget. Triviálisnak tekinthető, hogy az exportőrök ismerik legjobban a külföldi piacokra történő belépést akadályozó vám- és nem vámjellegű akadályokat, de az már nem egyértelmű, hogy egy tárgyalás során mely részkérdést célszerű előtérbe helyezni. Éppen ezért az érdekképviselői szereplőknek tudatosan igyekezniük kell biztosítani azt az információs háttérrel, amely lehetővé teszi, hogy a legmegfelelőbb tudás birtokában, az érintettek minél szélesebb körének észrevételeit figyelembe véve alakítsák ki a kormányzat felé kommunikált álláspontjukat. Ez az egyeztetési mechanizmus azonban a fejlődő országok és az átmeneti gazdaságok többségénél még nem alakult ki, vagy nem működik kellő hatékonysággal. Ahogyan *Charnovitz* megállapítja, a nem demokratikus WTO-tagországok esetében nem tükröződik megfelelően az egyeztetés intézményének átláthatósága és elszámoltathatósága (*Charnovitz*, 2004). A civil társadalom, illetve az azt képviselni igyekvő nem állami szereplők be nem vonása a tagországok részéről összességében magának a WTO által elfogadott szabályozásnak az elfogadtathatóságát, átültethetőségét kérdőjelezi meg.

Érdekérvényesítés

A kereskedelempolitika alakításában részt vevő nem állami szereplők sora a nemzetközi kereskedelemben érdekelt cégektől a szakmai érdekvédelmi szervezeteken át az NGO-kig terjed. Mind több cég fordít figyelmet a közkapcsolatok és a kormányzati kapcsolatok erősítésére – akár csak a cég üzletpolitikájának megfogalmazásával, akár erre specializálódott részlegek, vagy egyenesen genfi, brüsszeli illetve washingtoni képviselői létrehozásával. A szakmai érdekképviselői szervek közül ide sorolhatjuk a nemzeti kereskedelmi kamarákat és a párizsi székhelyű Nemzetközi Kereskedelmi Kamarát, amelyek aktív szerepet játszanak a WTO működése szempontjából. A szereplők különbözősége ellenére a gazdasági érdekérvényesítés célja három, jól meghatározható kategóriába osztható:

– A versenyképességi pozíció javítása külföldi piacokon. E pozíció biztosítása nemzetközi szabályozással, a szellemi termékekhez kötődő jogok biztosításával, egységes szabványok al-

kalmazásával, hogy a külföldi piacon megjelenni kívánó szereplők minél előnyösebb pozícióba kerüljenek.

– A hazai piacok védelme a belépni szándékozókkal szemben, aminek klasszikus eszközei a vámok, nem vámjellegű akadályok, kvóták vagy más adminisztratív korlátozások. A WTO például elfogadja a növedék iparágak védelme érdekében hozott intézkedéseket – legalábbis egy bizonyos szintig és ideig.

– Az érdekérvényesítés célja természetesen lehet más érdekcsoportok törekvéseinek ellensúlyozása vagy esetenként megakadályozása is.

Míg a *for-profit* nem állami szereplők a fent említett célokat tisztán gazdasági megfontolásból követik, addig a klasszikus nonprofit szervezetek legtöbbször valamilyen a gazdaságra hatással lévő, de nem közvetlenül gazdasági érdek (pl.: állatok védelme, népegészségügy stb.) mentén lépnek fel. Jó példa erre a *WTO TRIPS* megállapodások gyógyszerekre vonatkozó része ellen indított kampány. *He* és *Murphy* mutatta be, hogyan sikerült egyes fejlődő országoknak a nem állami szereplők segítségével érvényre juttatni érdekeiket a HIV/AIDS és maláriagyógyszerek gyártása kapcsán (*He – Murphy, 2007*). A kampány azért indult, mert 1998-ban több vállalat az EU és az USA támogatásával panaszt nyújtott be Dél-Afrika ellen, amiért az megszegte a szellemi jogok védelmére vonatkozó 1994-es egyezményt, ami magában foglalja a gyógyszergyártás szabályozását is. Tartalmaz ugyan biztosítékokat a közegészség védelmét negatívan érintő hatásokkal szemben, de ezek alkalmazására mindaddig nem került sor. A nemzetközi NGO-k az indiai és a brazil kormánnyal közösen nyújtottak támogatást a dél-afrikai kormánynak annak érdekében, hogy szabadalmi védelem alatt álló gyógyszerek generikus változatának gyártását engedélyezhesse. Erre azért volt szükség, mert az országban (és más fejlődő országokban) uralkodó gazdasági helyzetben az egészségügyi problémák máskülönben nem lettek volna kezelhetők. A kampány résztvevői² az 1999-es Seattle-i WTO miniszteri konferenciát megelőzően találkozót rendeztek, ahol javaslatokat fogalmaztak meg a szabályozás újraértelmezésére vonatkozóan. A nem állami szereplők szervezett fellépésére – és a témát kísérő morális nyomásra – volt szükség ahhoz, hogy a témát a WTO ismét napirendjére tűzze.

Legitimáció, reprezentativitás, elszámoltathatóság

A nemzetközi kereskedelmi tárgyalások során, vagy a hazai gazdasági szereplők működési környezetét meghatározó jogalkotási folyamatban részt vevő nem állami szereplők növekvő száma és befolyása ugyanakkor felveti e szereplők legitimációjának, reprezentativitásának és elszámoltathatóságának kérdését is. Míg Mexikó példája a gazdasági szereplők képviselőinek szinte közvetlen bevonásáról a NAFTA-tárgyalások folyamatába (*room next door*) egyértelmű sikerként vált ismertté, számos példa (pl.: a fogyatékkal élők jogai) jól mutatja a probléma nehézségeit. Az ENSZ fogyatékkal élők jogainak védelméről szóló konvenciójának kidolgozására felállított Ad Hoc Bizottság tagjai kiválasztásának folyamata során az ECOSOC által biztosított konzultatív státus csak az intézmény által elismert nem kormányzati szervezetekre vo-

² *Médecins Sans Frontières, Health Action International, Consumer Project on Technology, Catholic Agency for Overseas Development, ActionAid, ACT UP Paris, Voluntary Service Overseas, Treatment Action Campaign, Aids Access Coalition, Health Gap Coalition, Kenya Coalition for Access to Essential Medicines és Oxfam International*

natkozott. Márpedig ebben az esetben – mint ahogyan az esetek többségében – csak korlátozott számú NGO élvezte ezt a privilégiumot. Felvetődik tehát a kérdés, hogy a jogalkotási folyamat hatékonyságának megőrzésével egyidőben hogyan biztosítható a megfelelő NGO-képviselés. Még egy szinttel lejjebb kezdve az elemzést pedig az a kérdés merül fel, hogy a jelentkező szervezetek közül melyek tekinthetők reprezentatívnak, vagyis milyen elvek alapján ismerünk el egy nem állami szereplőt az adott érdekek képviselőjeként. A fent említett esetben például a betölthető helyeket végül a földrajzi egyenlőség klasszikus elve alapján osztották szét, ami egy lehetséges, ugyanakkor önkényes kiválasztási szempont.

A nem kormányzati szervezetek jellegzetességéből adódik több más jelentős nehézség is. Az ICFTU (*International Confederation of Free Trade Unions*) 1996-os kampánya a foglalkoztatás feltételeinek szabályozása érdekében megmutatta, hogy az ellentétes érdekű NGO-k összeütközése során a képviselt részérdekek kioltathják egymást. Abból a felfogásból kiindulva, hogy a munkavállalók jogainak megsértése az exportszektorban jogtalan kereskedelmi előnynek tekinthető, az ICFTU azt kívánta elérni, hogy a WTO tartassa be tagjaival az ILO (*International Labour Organization*) vonatkozó konvencióit. A fejlődő országok NGO-i azonban nem támogatták a kezdeményezést, mert abban az importkorlátozás eszközét és így munkahelyek veszélyeztetését látták. Így a nem állami szereplők között ugyanaz a szembenállás alakult ki, ami az érintett államok között is (O'Brien – Goetz – Scholte – Williams, 2000). Nem meglepő, hogy a kezdeményezés nem járt sikerrel.

Ugyancsak problémát jelenthet, hogy az NGO-k (de a nem állami szereplők általában) egy-egy speciális terület vagy részterület problémáival foglalkoznak, erősen specializáltak. Márpedig egy univerzális szabályozás a legkritikább esetben teszi lehetővé a nagyon specializált megközelítést. Ebből adódik, hogy gyakran a különböző szervezetek nem találják meg a közös nevezőt, illetve nagyon csekély számú szervezet tud érdemben részt venni a tartalmi vitában.

Végül fontos visszautalni arra a visszásságra, hogy a nem kormányzati szereplők egyre jelentősebb részvétele ellenére (legyen szó egy probléma tematizálásáról vagy konkrét egyezmény szövegezéséről) a végeredményként megszülető kötelező vagy nem kötelező erejű nemzetközi egyezmények továbbra is csak az abban részes államokra vonatkoznak. Azok végrehajtása vagy végrehajthatása a megfelelő állami szereplők feladata. A nem állami szereplők valójában kockázatvállalás nélkül vesznek részt a folyamatban, mivel semmilyen értelemben sem vonhatók felelősségre. Továbbra is az állami szereplők felelőssége a döntés, és ezért az is, hogy mely érdekek képviselését megjelenítő szereplőket engedik a tárgyalóasztalhoz.

Összefoglalás

A fenti példák azt bizonyítják, hogy a nem állami szereplők befolyása a nemzetközi szervezetek működésére fokozatosan nő. Ez a folyamat mindazonáltal nem korlátoktól mentes. Van olyan funkciók, amelyeket az államok továbbra sem engednek ki az ellenőrzésük alól. Ezek közül a nemzetközi kapcsolatok alakulása szempontjából talán a jogalkotás képessége a legfontosabb. Bár láttuk, hogy a különböző gazdasági érdekképviselői szervezetek, NGO-k aktív részt vállalhatnak a jogalkotási folyamatban, illetve a kötelezettségek számonkérésében, az államokra vonatkozó jogi kötelezettségvállalás képességével. Vagyis kötelező érvényű nemzetközi szerződések megkötésének képességével csak maguk az állami szereplők rendelkeznek. A nemzetközi szervezeteknek továbbra is csak az államok tagjai, így az ott születő szabályozások meghozataláról szóló döntések felelősségét is ők viselik.

A nem állami szereplők részvételének növekedése tény. Kérdés, hogy az állami szereplők mennyiben dönthetnek arról, hogy mely kérdésekben, mely szereplőket és milyen jogosítvá-

nyokkal vannak be a döntéshozatali folyamatokba. Az államok – mint a nemzetközi kapcsolatok korábban kizárólagosnak tekintett szereplői – maradnak továbbra is a végső jogalkotók, és a kötelezettségek is rájuk vonatkoznak. Azonban nem engedhetik meg maguknak, hogy ne vonják be a nem állami szereplőket a tárgyalások és a jogalkotás folyamatába, akár olyan területeken is, mint a kereskedelempolitika vagy az emberi jogok, amelyek korábban kizárólagos állami kompetenciának számítottak. Szuverenitásuk részben megkérdőjeleződik azáltal, hogy nem hagyhatják figyelmen kívül a gazdasági szereplők, illetve a civil társadalom érdekeit megjelenítő nem kormányzati szervezeteket – ha azok igazolhatóan és reprezentatíván képviselik az érintettek megfelelő körét. Az természetesen kérdés, hogy ez a képviselet hogyan igazolható.

A nem állami szereplők befolyásának határt szab, hogy legtöbbjükét szakmai orientáció, és ennek eredményeként egyfajta csőtlátás jellemez. Éppen ezért, bár mind nagyobb számban válnak globális szereplőkké, nem tudnak a nemzetközi kapcsolatok univerzális szereplőivé válni. Ezzel együtt biztosra vehető, hogy a mai globalizálódó világban a transznacionális problémák mind nagyobb száma miatt, szerepük a 21. században tovább fog növekedni.

Felhasznált irodalom

- Charnovitz, Steve (2004): *The WTO and cosmopolitics*. In: Journal of International Economic Law, 7/3, pp. 675–682.
- He, Baogang – Murphy, Hannan (2007): *Global social justice at the WTO? The role of NGOs in constructing global social contracts*. In: International Affairs, 83/4, pp. 707–727, Blackwell Publishing Ltd/The Royal Institute of International Affairs.
- Le Gloannec, Anne-Marie (ed.) (2007): *Non-state Actors in International Relations The case of Germany*. Manchester – New York, Palgrave Manchester University Press.
- Mathews, Jessica T. (1997): *Power shift*. In: Foreign Affairs. New York, Vol. 76, Iss. 1, p. 50.
- Náray Péter (2003): *Invest in Business Advocacy for WTO Negotiations*. In: International Trade Centre, International Trade Forum – Issue 2.
- O’Brien, Robert J. – Goetz, Anne Marie – Scholte, Jan Aart – Williams, Marc A. (2000): *Contesting global governance: multilateral economic institutions and global social movements*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Steiner, Henry J. – Alston, Philip: *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*. Oxford, Clarendon Press.
- Szentes Tamás (1999): *Világ gazdaságtan I. Elméleti és módszertani alapok*. Budapest, Aula, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.
- Törő Csaba (2000): *Nem kormányzati szervezetek nemzetközi kapcsolatai – „Civil diplomácia”*. In: Nyusztay, László (szerk.): Szakdiplomáciai tanulmányok. Budapest, Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Kar.

Kákai László*

CIVIL SZERVEZETEK KAPCSOLATI HÁLÓZATAINAK JELLEGZETES MINTÁI A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN**

Bevezetés

A különböző civil szervezetek (pl. gazdasági, szociális, környezetvédelmi, kulturális, oktatási stb.) az európai tapasztalatok alapján alapvető szerepet játszhatnak olyan regionális, megyei szintű gazdasági-társadalmi programok kidolgozásában, végrehajtásában és ellenőrzésében, amelyek csökkentik az egyes településtípusok, társadalmi csoportok, szektorok és vállalkozási formák közötti különbségeket és ellensúlyozzák a társadalmi-gazdasági kirekesztés különböző formáit. A civil szervezetek részvétele a regionális, megyei, városi fejlesztésekben tágabb értelmezési keretbe helyezi a gazdasági fejlesztési programokat, bevonva abba különböző szociális, környezetvédelmi, diszkrimináció-ellenes és egyéb szempontokat. A regionális, megyei, városi civil szervezetek emellett alakítói lehetnek új kapcsolati hálók létrejöttének is. Ezek az új kapcsolati hálók¹ települési illetve térszerkezeteken belül új típusú együttműködési formák kialakulását segíthetik elő a régiók, megyék, városok állami, gazdasági és civil szereplői között, tágabban: az országos és a transznacionális-európai színterek szereplői között is. Az EU-tagországok korábbi tapasztalatai szerint ezeknek a kapcsolati hálóknak a sajátosságai közvetlenül befolyásolják, hogy milyen típusú erőforrásokat tudnak a földrajzi tér szereplői mozgósítani a fejlesztési programokhoz, és hogyan alakul egy sajátos térszerkezet „projekt-ekológiája”, magyaráz a születendő projektek mennyisége, minősége és struktúrája.

A kutatás háttere és módszertani kerete

Egy civil szervezet érdekérvényesítési erejét, pályázati sikerességét, akár a helyi, a megyei vagy akár az országos közéletben jelentősen befolyásolja az, *milyen kapcsolati hálóval rendelkezik, milyen erőforrásokat képes céljainak elérése érdekében mozgósítani.*

* Egyetemi adjunktus, PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszéke.

** A tanulmány a Bólyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

Az együttműködés mértékét és a szervezetek kapcsolatrendszerét összetettségük, sokrétűségük miatt módszertanilag is differenciáltan célszerű megközelíteni. Egyrészt azért, mert a vizsgálatnál használt számos változó együttes kezelése inkább a zavart és a tisztázatlanságot erősítheti, másrészt, ha az általánosságokat emeljük ki, akkor a finom összefüggések tűnhetnek el.

A kapcsolódási képességet nagyban befolyásolják olyan változók, mint például *miért, milyen célból jöttek létre a különféle szervezetek, továbbá milyen szerepe(ke)t akarnak, tudnak betölteni az adott társadalmi mikro- vagy makrokörnyezetben, illetve, milyen erőforrásokkal rendelkeznek*. Mindez azt jelenti, hogy:

- A *különböző tevékenységi területű* nonprofit szervezetek az állami/önkormányzati, a piaci vagy az informális/civil szektor szereploivel eltérő erősségű és intenzitású együttműködési kapcsolatokat² alakítanak ki.

- A tevékenységterület mellett a nonprofit szervezetek együttműködési készségeit alapvetően determinálhatja az, hogy az adott szervezet *milyen anyagi és társadalmi tőkével (főként kapcsolatokkal), erőforrásokkal rendelkezik*.

- Harmadrészt az együttműködési kapcsolatok kialakítását nagyban befolyásolja az, hogy a nonprofit szervezetek milyen társadalmilag fontos feladatokat – *közszolgáltatás, adományozás, vállalkozási tevékenység, érdekvédelem* – vállalnak fel működésük során.

- Végezetül a nonprofit szervezetek különböző társadalmi partnerekkel történő együttműködési készségét meghatározza az is, hogy a szervezet tevékenysége *milyen megcélzott társadalmi csoportokra, rétegekre terjed ki*. Alapvetően le kell szögezni, hogy a nonprofit szervezetekben működési elveikből és céljaik jellegéből mindig kialakul egyfajta közhasznúság. Ugyanakkor a szervezetek igen nagy eltérést mutatnak a tekintetben, hogy közhasznúságuk a tagság vagy egy kisebb csoport vagy éppen az egész társadalom érdekeit szolgálják.

Mindezekből következően a *vizsgálatba bevont civil szervezetek* együttműködési kapcsolatait a következő szempont szerint elemeztük³:

- Összevont tevékenységi csoportok képzése alapján bemutatjuk a kulturális-oktatási és tudományos, az egészségügyi-szociális, ifjúsági és gyermekvédelmi, a környezetvédelmi, gazdaság-, és településfejlesztési, valamint az egyéb (vallási, polgárvédelmi, jogvédelmi, bűnmegelőzési, adományosztó, érdekképviselői)⁴ szervezetek *együttműködési kapcsolatait, illetve ezek erősségét és intenzitását a különböző társadalmi szereplőkkel*.

Az eredmények alapján azt vártuk, hogy elsősorban *tevékenységi terület alapján*⁵

- differenciálni tudjuk a – mintába bekerült – szervezetek *erős és gyenge együttműködési képességgel rendelkező csoportjait*, továbbá ezek formális és funkcionális jellemzőit. Ennek jelentőségét abban látjuk, hogy rávilágíthatunk a helyi civil társadalom *rétegzettségére*, illetve az ezt befolyásoló tényezőkre.

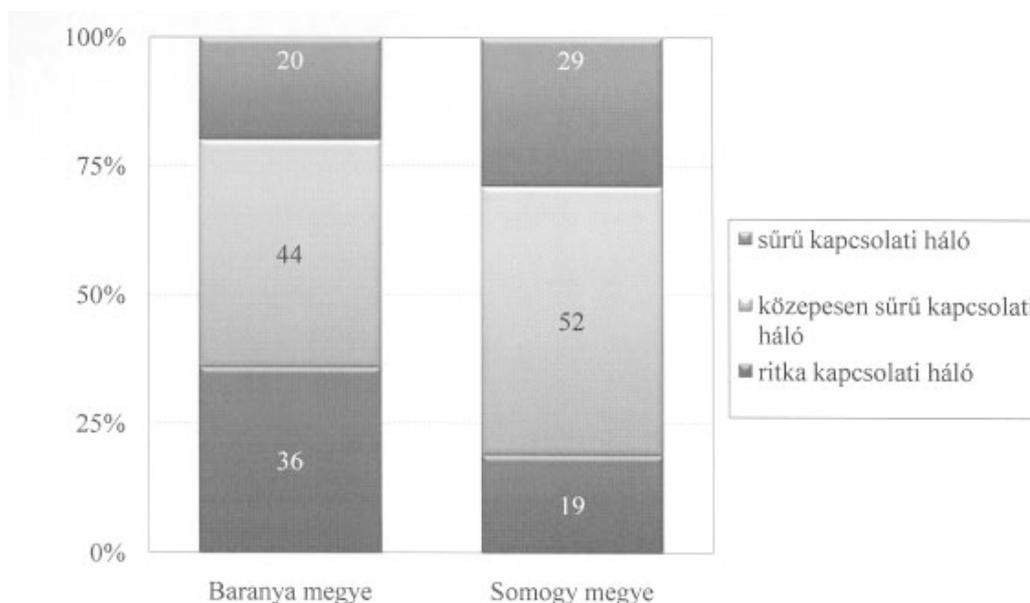
- Megmutatjuk ezen együttműködési *kapcsolatoknak a jellegzetes dimenziót*, kitüntetett szerepet tulajdonítva a helyi önkormányzattal kialakított kapcsolatoknak. Ezek az adatok információval szolgálhatnak a különböző tevékenységi területű civil szervezetek helyi, önkormányzati kötődéseiről.

A kapcsolati hálóba⁶ bekerülő partnerekkel nem azonos intenzitású egy-egy szervezet kapcsolata. Ennek a kapcsolatnak az erősségét a kérdőívben egy négyfokú skálán mértük⁷. Az elemzés során a könnyebb szemléltethetőség kedvéért a négyfokú skálát százfokúra transzformáltuk, amelynek egyik végpontja (100) a folyamatos együttműködést, a másik (0) pedig az együttműködés teljes hiányát jelenti.

Az ábra jól szemlélteti azt, hogy a két megye szervezeteinek kapcsolati intenzitása jelentősen eltér egymástól. Míg Baranya megye esetében a szervezetek közel negyven százaléka ritka kapcsolati hálóval jellemezhető, addig Somogy megyében a mintába került szervezetek 20 százaléka jellemezhető így. Ezzel szemben Somogy megyében közel tíz százalékkal magasabb a közepesen sűrű és sűrű kapcsolati hálóval rendelkező szervezetek aránya, mint Baranya megyében.

1. ábra

A szervezetek kapcsolati hálói alapján kialakítható csoportok

Kutatási eredmények összefoglalása

A megyei nonprofit szervezetek rétegzettsége

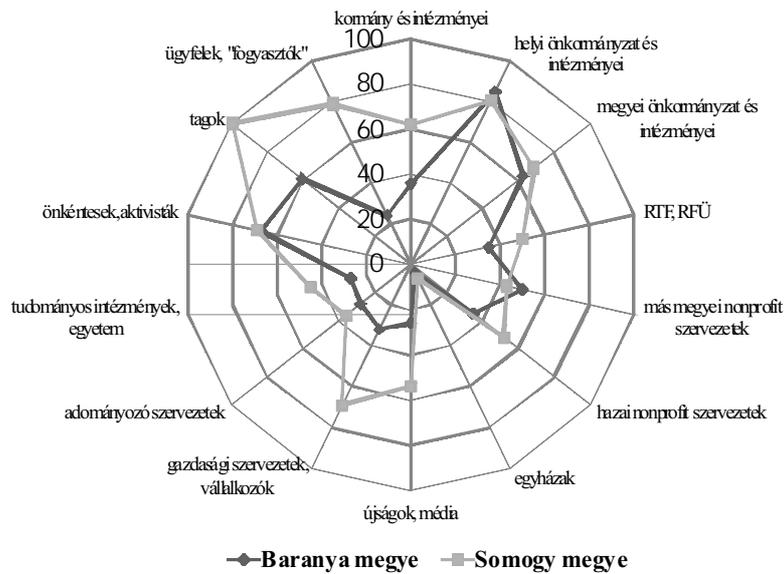
A kutatási mintába bekerült, különböző tevékenységcsoportokhoz tartozó, nonprofit szervezetek vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a két megye civil/nonprofit szektora – együttműködési kapcsolataiban – *igen rétegzett képet* mutat. A részletesebb elemzések szerint a helyi civil/nonprofit szektor *három jellegzetes csoportja* vált leírhatóvá – a különböző társadalmi partnerekkel kialakított – együttműködési kapcsolatai nyitottsága, sokrétűsége alapján.

- Az első csoportba a *környezetvédelmi, település- és vállalkozásfejlesztési szervezetek kerültek, amelyekbe tartozó szervezetek nyílt és sokrétű⁸, valamint közepesen sűrű⁹ együttműködési kapcsolatokat* alakítottak ki a különböző társadalmi partnerekkel. E tekintetben lényeges különbség mutatható ki a két megye szervezeteinek vonatkozásában. Míg a Somogy megyei környezetvédelmi szervezetek fele közepesen sűrű, 44 százaléka pedig sűrű, addig a Baranya megyei szervezetek egyharmada ritka, 53 százaléka pedig közepesen sűrű kapcsolati hálóval rendelkezett.

2. ábra

A környezetvédelmi, gazdaság-, település-, és vállalkozásfejlesztési szervezetek együttműködési kapcsolatai különböző társadalmi partnerekkel

Az együttműködés erőssége (0: gyenge együttműködés, 100: erős együttműködés)

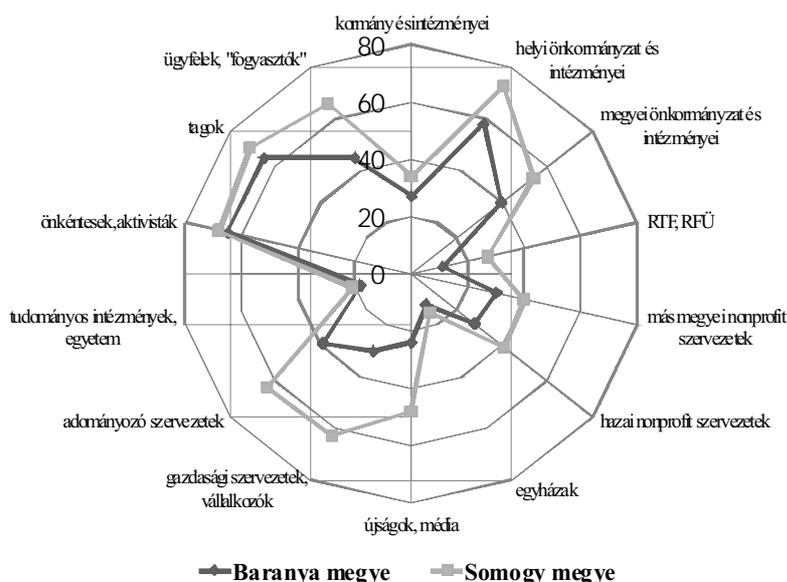
Ezekon kívül az *egészségügyi-szociális ellátással, ifjúsággal és gyermekekkel* foglalkozó szervezetek is ide sorolhatók. A tevékenységcsoportba tartozó szervezetek esetében is hasonló tendenciák figyelhetők meg, mint amit a környezetvédelmi szervezetek esetében tapasztaltunk. Somogy megye esetében 48%-uk közepesen sűrű, 30%-uk pedig sűrű, Baranya megye esetében pedig 42-42%-uk ritka és közepesen sűrű kapcsolatrendszerrel rendelkezik.

E tevékenységcsoporton belül is jól látható tehát a két megye szervezeteinek eltérő kapcsolati intenzitása. Ez azt jelenti, hogy a felsorolt 14 potenciális partner közül Baranya esetében közel 6, Somogy esetében pedig közel nyolccal az átlagot meghaladó mértékű kapcsolatot ápolnak a megye szervezetei.

3. ábra

Az egészségügyi, szociális ellátással, ifjúsággal és gyermekekkel foglalkozó szervezetek együttműködési kapcsolatai különböző társadalmi partnerekkel

Az együttműködés erőssége (0: gyenge együttműködés, 100: erős együttműködés)

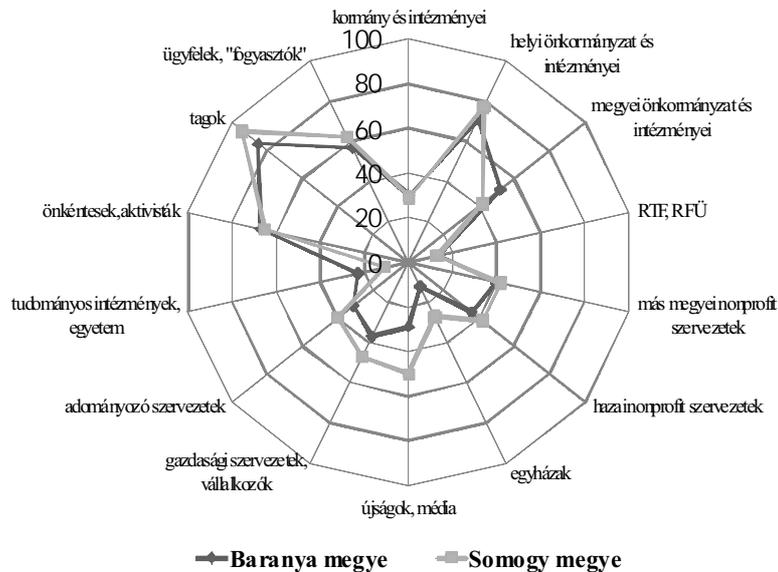
A két megye adatainak összehasonlítása egyértelműen mutatja, hogy a Somogy megyei szervezetek együttműködési mintázata és annak erőssége jelentősen meghaladja a baranyai szervezetekét. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a két megye civil/nonprofit szektorának meghatározó szereplői főként az e tevékenységcsoportba tartozó szervezetek közül kerülnek ki.

- A második csoportba tartozó szervezetek átmenetet jelentettek a fenti csoporthoz képest ugyanis az *egyéb szervezetek*, amelyek fő jellemzője volt, hogy kétharmaduk együttműködési kapcsolataikban *közepesen nyitottak* voltak, és kapcsolataik a különböző szektorokat megjelenítő szereplők közül átlagot meghaladó mértékben *hét szereplőre* korlátozódott. E tevékenységcsoporton belül a Baranya megyei szervezetek kapcsolati intenzitása kiegyenlítettebb képet mutat. Egyharmad-egyharmad részük ritka és sűrű, 40 százalékuk pedig közepesen sűrű kapcsolati hálózattal rendelkezik. A Somogy megyei szervezetek ebben a dimenzióban is intenzívebbek, mint a Baranya megyei szervezetek. Körükben közel kétharmaduk közepesen sűrű, egyharmaduk pedig sűrű kapcsolati hálózattal rendelkezik.

4. ábra

Az egyéb tevékenységi körbe sorolható szervezetek együttműködési kapcsolatai különböző társadalmi partnerekkel

Az együttműködés erőssége (0: gyenge együttműködés, 100: erős együttműködés)

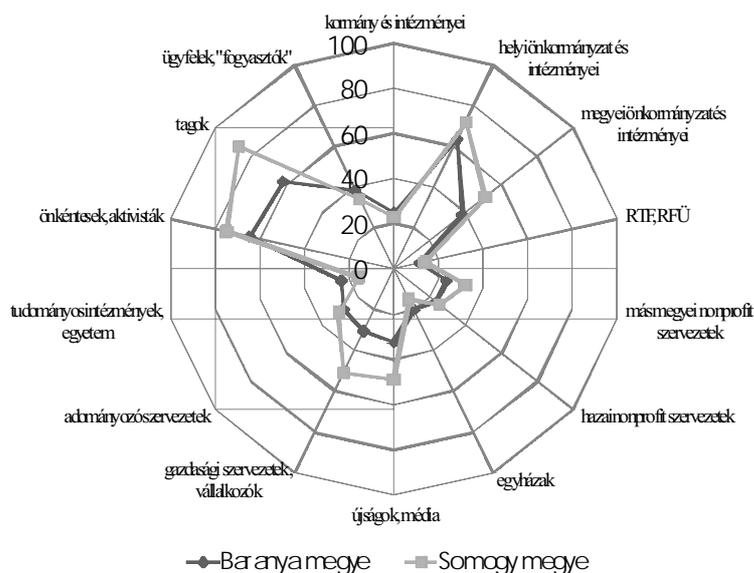

- A harmadik csoportba a *kulturális, oktatási és tudományos* szervezetek tartoztak, amelyek fő jellemzője volt, hogy kétharmaduk együttműködési kapcsolatban ugyan *közepesen nyitottak* voltak, de kapcsolataik a különböző szektorokat megjelenítő partnerek közül *hat szereplőre* korlátozódott. Míg Baranya megyében e tevékenységcsoportba tartozó szervezetek 38, addig Somogy megyében 24 százalék ritka kapcsolati hálóval rendelkezik. E szervezetekre tehát az *alacsony kapcsolati intenzitás jellemző*, amit az is jól mutat, ha a kapcsolati hálózatok sűrűsége alapján vizsgáljuk a két megye kulturális, oktatási szervezeteit. Mindkét megyében a ritka kapcsolati hálóval bíró szervezetek 45 százaléka a kulturális, oktatási tevékenységcsoportba tartozik. Ennek oka talán az lehet, hogy ebbe a csoportba döntően olyan szervezetek tartoznak, amelyeket iskolák hoztak létre abból a célból, hogy az iskolába járó diákok szüleinek személyi jövedelemadójának 1 százalékát megszerezzék. Ezzel viszont ki is merül a szervezet tevékenysége, azaz nem érdekeltek széles kapcsolati hálózat kiépítésében.

5. ábra

A kulturális, az oktatási és a tudományos szervezetek együttműködési kapcsolatai különböző társadalmi partnerekkel

Az együttműködés erőssége (0: gyenge együttműködés, 100: erős együttműködés)

Erős és gyenge együttműködési készséggel rendelkező tevékenységi csoportjai

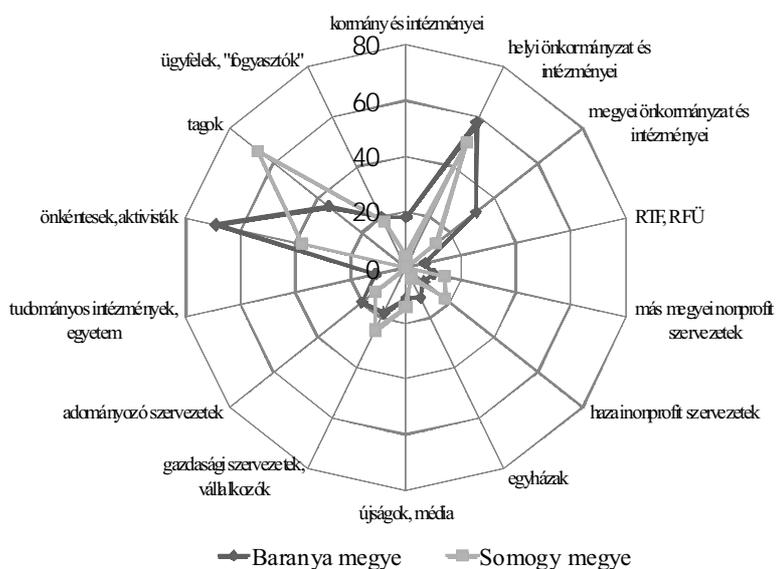
A kapcsolati hálóknál jól látszik, hogy a kapcsolati háló sűrűsége, illetve ritkasága jelentősen befolyásolja a szervezetek együttműködési kapcsolatait és irányait.

A kapcsolati hálózatok sűrűsége alapján (amit 14 lehetséges partnerrel való kapcsolat intenzitása alapján teszteltünk) a Baranya megyei szervezetek átlaga 6,2, a Somogy megyei szervezetek esetében pedig 7,6. Ha a kapcsolatok intenzitását külön-külön vizsgáljuk, akkor az látható, hogy a ritka kapcsolati hálóval rendelkező szervezetek kapcsolati intenzitása alacsony. Baranya megyében 2,4, Somogy megyében pedig 3,1. Ez az érték a felét sem éri el az adott megye kapcsolati átlagának.

6. ábra

A ritka kapcsolati hálóval rendelkező civil szervezetek kapcsolati hálója

Az együttműködés fontossága (0: egyáltalán nem fontos együttműködés, 100: nagyon fontos)

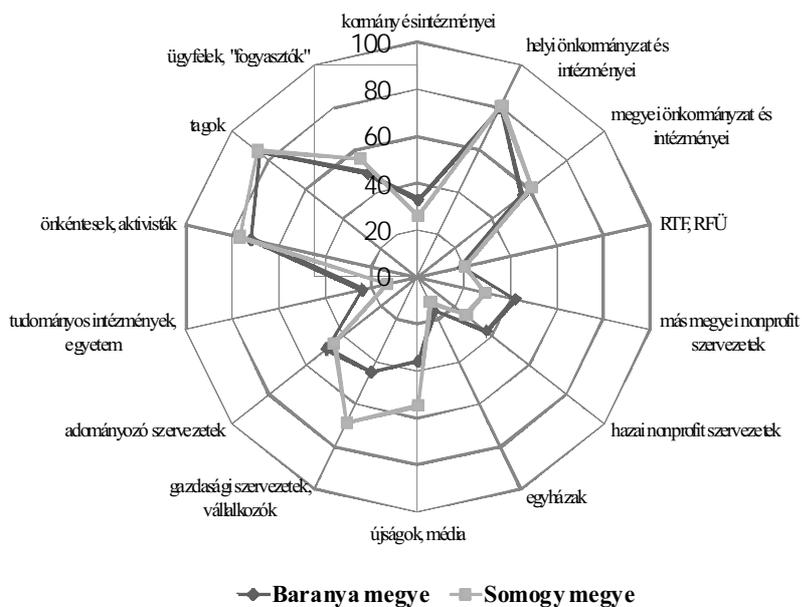
A közepesen sűrű kapcsolati hálóval rendelkező szervezetek hálózati kapcsolatai a megyei átlag körüli értéket mutatnak. Somogyban kismértékben átlag alatti, Baranyában kismértékben meghaladja azt. Ez azt jelenti, hogy Baranya esetében közel 7, Somogy megye esetében pedig 7,1.

Végül a sűrű kapcsolati hálóval rendelkező szervezetek a 14 felsorolt partner közül átlagosan 11-12 partnerrel ápolnak kapcsolatot (Baranya esetében 11,7, Somogy megye vonatkozásában pedig 11,3).

7. ábra

A közepesen sűrű kapcsolati hálóval rendelkező civil szervezetek kapcsolati hálója

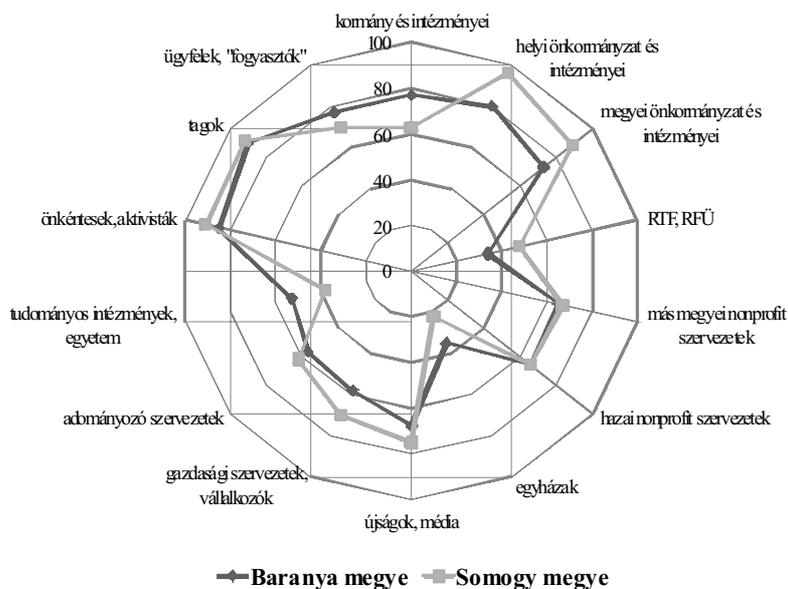
Az együttműködés fontossága (0: egyáltalán nem fontos együttműködés, 100: nagyon fontos)

8. ábra

A sűrű kapcsolati hálóval rendelkező civil szervezetek kapcsolati hálója

Az együttműködés fontossága (0: egyáltalán nem fontos együttműködés, 100: nagyon fontos)

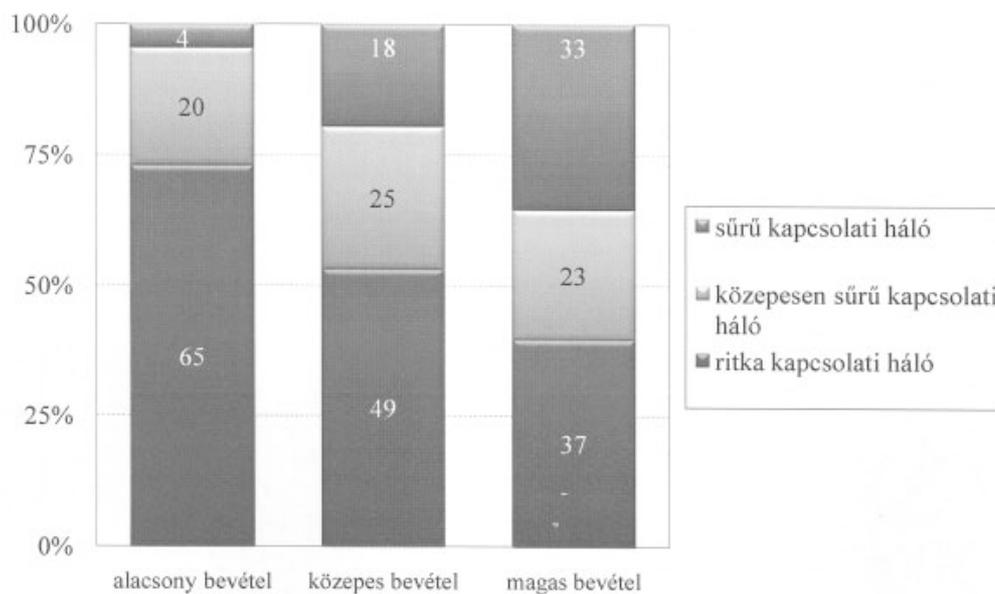

A kutatás fontos eredményének tartjuk annak a feltevésnek az igazolódását, hogy az egyes tevékenységi területekhez tartozó szervezetek együttműködési kapcsolatait nagyban befolyásolják a főként *anyagi erőforrások*, valamint azok a *társadalmi feladatok*, amelyeket ellátnak működésük során.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált megyékben a civil/nonprofit szektort alkotó szervezetek közül *általában a magasabb bevételű szervezetek több és sokrétűbb együttműködési kapcsolatokat alakítottak ki, mint az alacsonyabb bevételű szervezetek.*

9. ábra

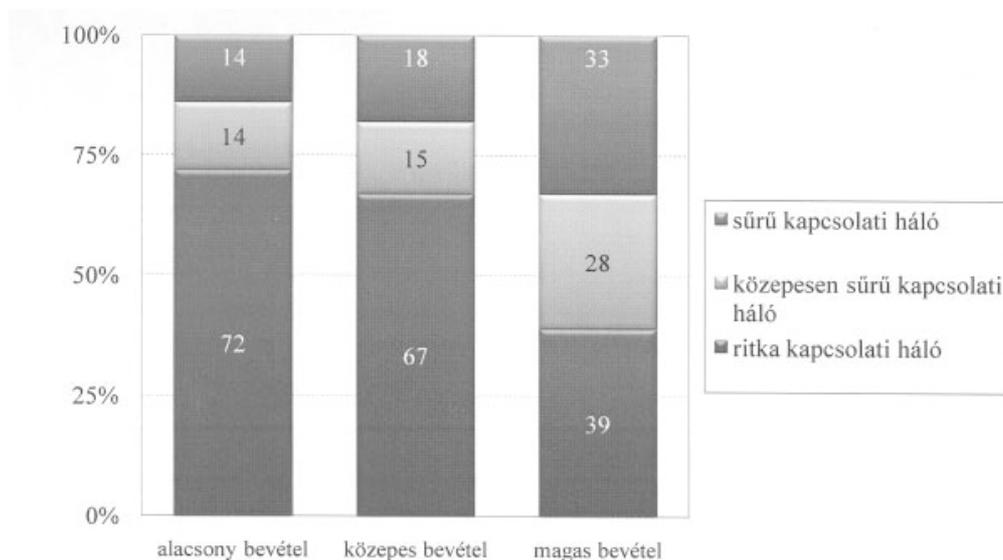
A Baranya megyei szervezetek bevételi és kapcsolati hálói alapján kialakítható csoportok

Ez azt jelenti, hogy az alacsony bevételű szervezeteknek a felsorolt társadalmi partnerek közül átlagosan 1-3, a közepes bevételű szervezeteknek 4-7 és a magas bevételű szervezeteknek tíz feletti partnerrel van az átlagot meghaladó mértékű kapcsolata. Ez azonban nem jelentett minden tevékenységcsoport esetében egyenes arányú összefüggést, de az biztosan megállapítható, hogy az *alacsony bevételű szervezeteknek* – tevékenységtípustól függetlenül – *rendkívül alacsonyak az együttműködési kapcsolataik.*

10. ábra

A Somogy megyei szervezetek bevételi és kapcsolati hálói alapján kialakítható csoportok

A vizsgált szervezetek együttműködési kapcsolatainak jellegzetes dimenziói

A kutatás egyik figyelemre méltó eredményének tarjuk, hogy a mintába bekerült megyei civil/nonprofit szervezetek döntő többségének rendkívül erősek voltak a civil/informális szektorral (önkéntesek, tagok) kialakított együttműködési kapcsolatai. Ennek alapján egyrészt arra következtethetünk, hogy a vizsgált szervezetek *erős társadalmi beágyazottsággal rendelkeznek*. Másrészt a szervezetek jórészenek tevékenysége a tagság felé irányul, azaz többségük bizonyos *csoportérdekeket, illetve csoportszükségleteket elégít ki*. Végezetül, a szervezetek önkéntesekkel, aktivistákkal való igen nagyarányú együttműködési kapcsolata a *helyi civil társadalom magas aktivitására* is utalhat.

- Az állami/önkormányzati szektoron belül a kormányzat és intézményeivel legnagyobb arányban a környezetvédelmi, település- és vállalkozásfejlesztési szervezetek, az egészségügyi-szociális és ifjúsági szervezetek álltak együttműködési kapcsolatban. Az állami/önkormányzati dimenzióban a helyi önkormányzat minden tevékenységcsoporthoz tartozó szervezet esetében, bár eltérő arányban, *kitüntetett szerepet* kap. Megyéenként azonban a Somogy megyei szervezetek kapcsolata intenzívebb a Baranya megyeiekénél. A legnagyobb arányban a *környezetvédelmi, település- és vállalkozásfejlesztési szervezetek* számoltak be a helyi önkormányzattal való együttműködési kapcsolatokról. Néhány százalékos eltéréssel követi ezt a *kulturális, oktatási és tudományos, majd az egészségügyi-szociális ellátással, ifjúsággal és gyermekekkel foglalkozó szervezetek*.

Úgy véljük, a kapcsolatok kialakítása mind a két – az önkormányzati és a civil – szereplőn is múlik, de az adatokból az olvasható ki, hogy ezen a területen még számos tennivaló vár a különböző aktorokra. Természetesen a kapcsolatok jellegét nagyban befolyásolja a szervezetek társadalmi feladatvállalása. A *közszolgáltatást végző szervezetek* állami/önkormányzati kapcsolatai mindig direkttebbek, mint esetleg az érdekvédelmi/érdekérvényesítést ellátó vagy az adományozói szervezeteké, ez különösen igaz az egészségügyi és a kulturális csoportba tartozó szervezetekre.

Az adatok arra is utalnak, hogy a *magas és közepes bevételű szervezetek* sokkal inkább ápolnak kapcsolatokat a helyi és megyei önkormányzattal, mint az alacsony bevételűek. Ez a jellegzetesség minden tevékenységi csoportban megjelenik, még az alacsony együttműködésű csoportokban is.

E jelenség azt a – szektorra jellemző – általános kérdést veti fel, hogy az önkormányzati-civil kapcsolatok leginkább a szektor jó érdekérvényesítő képességű szervezeteire korlátozódnak, és a „kicsik” és a „szegények” kevésbé jelennek meg az önkormányzatok látókörében.

- A *piaci szektorral* kialakított kapcsolatok minden tevékenységcsoport esetében az együttműködési kapcsolatok kevésbé *súlyponti elemét* jelentették. Átlag feletti kapcsolattal az aktívabb tevékenységi csoporthoz tartozó – *környezetvédelmi, település- és vállalkozásfejlesztési, kulturális, oktatási, tudományos és az egészségügyi-szociális ellátással, ifjúsággal és gyermekekkel foglalkozó* – szervezetek rendelkeztek. Ugyanakkor a kapcsolatok fontosságának megítélése azt is mutatja, hogy a szervezetek jelentős része nyitott a kapcsolatok bővítésére.

- Az együttműködési kapcsolatok harmadik dimenzióját a *szektoron belüli* kapcsolatok jelentik. A somogyi civil/nonprofit szektor meghatározó szereplőinek közel kétharmada, igyekszik szektoron belüli kapcsolatokat is kialakítani. Ennek egyik irányát a más, megyei szervezetek, másik irányát a hazai nonprofit szervezetek jelentik. A részletesebb elemzések azonban azt mutatják, hogy ezek a szektoron belüli kapcsolatok főleg a *környezetvédelmi, település- vállalkozásfejlesztés az egyéb, valamint egészségügyi-szociális ellátással, ifjúsággal és gyermekek területén* tevékenykedő szervezetekre korlátozódik. Ezzel szemben legkevésbé a kulturális, oktatási és tudományos szervezetek élnek ezzel a lehetőséggel.

Felhasznált irodalom

Bartal Anna Mária – Kákai László (2003): *Civil szervezetek és civil projektek szerepe a dél-dunántúli régió fejlesztésében*. Baranya, Somogy, Tolna Megyei Önkormányzatainak megbízásából. Pécs.

Bartal Anna Mária – Kákai László – Szabó István (2004): *Civil kapcsolati hálók Debrecenben*. Budapest, Századvég – Civil Akadémia.

Bartal Anna Mária – Kákai László – Szabó István (2005): *Civil szervezetek és civil projektek szerepe Debrecen város fejlesztésében* [hálózati dokumentum]. In: Századvég Civil Akadémia. Tanulmányok. Budapest, Századvég Politikai Iskola Alapítvány. Letöltés helye: <http://www.szazadveg.hu/civil/debrecenicivil.pdf>

Bartal Anna Mária – Kákai László – Szabó István (2005): *A nonprofit szervezetek érdekvédelmi és kapcsolattrendszere* [hálózati dokumentum]. In: Századvég Civil Akadémia. Tanulmányok. Budapest, Századvég Politikai Iskola Alapítvány. Letöltés helye: http://www.szazadveg.hu/civil/civilorszag_teljes.pdf

Csizmadia Zoltán (2008): *Kapcsolathálózatok és társadalmi 'tőkék'*. *A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában*. In: Némedi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó, pp. 265–318.

Kákai László – Veto Balázs (2006): *Civil szervezetek társadalmi beágyazottsága Baranya megyében*. NCA kutatás (01226/22/05) [hálózati dokumentum]. In: Pólusok Társadalomtudományi Egyesület. Pécs, Tanulmányok. Letöltés helye: <http://www.polusok.hu/baranyacivil.pdf>

Kákai László – Veto Balázs (2007): *Kutatás a Dél-Dunántúl civil szervezeteinek együttműködési stratégiáiról*. NCA kutatás (00405/21/06). In: Pólusok Társadalomtudományi Egyesület. Pécs, Tanulmányok. Letöltés helye: <http://www.polusok.hu/somogycivil.pdf>

Kürtösi Zsófia (2006): *Módszertani összefoglaló*. Kézirat. (www.socialnetwork.hu)

Jegyzetek

¹ A kapcsolati hálózatelemzés során kapcsolathálózaton a társadalmi háló cselekvők véges számú 'készletéből', valamint a köztük fennálló kapcsolatokról áll. A cselekvők lehetnek egyének, szervezetek, vállalatok, nemzetek, azaz kollektív társadalmi egységek is, a kapcsolatot pedig a cselekvők közt fennálló meghatározott típusú kötések halmazaként határozhatjuk meg (Csizmadia, 2008: 268). Tanulmányomban a 'kötés' alatt anyagi és nem anyagi (pl. információ, tanács, segítségnyújtás) erőforrások transzferálását értem egyik aktortól a másikig (Kürtösi, 2002).

² *Együtműködési kapcsolat* alatt bármilyen az adott társadalmi partnerrel létrejött kapcsolatot értünk, függetlenül annak formális vagy informális jellegétől.

³ A kapcsolati háló módszerének és szempontjainak kidolgozása Bartal Anna Mária nevéhez fűződik, amelyet több kutatásban is teszteltünk, ld. erről: Bartal – Kákai, 2003; Bartal – Kákai – Szabó, 2004 és 2005.

⁴ Ezeket az igen különböző tevékenységi csoportokat megjelenítő szervezeteket az alacsony elemszám miatt vontuk össze.

⁵ Kákai László és Veto Balázs kutatásai alapján (NCA 01226/22/05), valamint (NCA 00405/21/06).

⁶ Ritka kapcsolati hálóval rendelkező civil szervezetnek az tekinthető, amely négy vagy annál kevesebb partnerrel tart fenn kapcsolatot. A közepesen sűrű kapcsolati hálóval jellemezhető csoportba azok a szerveződések kerültek, amelyek tevékenységük során legalább öt, de legfeljebb kilenc szervezettel kerültek kapcsolatba. A sűrű kapcsolati háló ismérve a tíznél több szervezettel fenntartott kapcsolat.

⁷ A vizsgálatban nem csak a kapcsolat erősségét, hanem annak fontosságát is mértük a felek számára. A kérdőívben ezt a dimenziót is egy négyfokú skálán vizsgáltuk, amelynek egyik végpontja a nagyon fontos, a másik pedig a nem fontos kategória volt. Az előzőhöz hasonlóan az elemzés során ezt a skálát is százfokúra transzformáltuk.

⁸ Ez azt jelenti, hogy a felsorolt 14 lehetséges partner közül Somogy megyében átlagosan 8,6, Baranya megyében pedig 6,7 van kapcsolata.

⁹ Az együtműködő partnerek száma átlagosan 8.

Szépe Orsolya*

MIRE AD VÁLASZT A HOSPICE?

Bevezetés

A tanulmány betekintést nyújt a magyarországi hospice mozgalom működési kereteibe, valamint a hospice típusú betegápolásba, különös tekintettel az önkéntesek szerepvállalására. Bemutatjuk a mozgalom általános alapelvei, kialakulásának történetét, fejlődésének szakaszait. Választ keresünk arra a kérdésre, hogy a haldoklás és a halál mint visszafordíthatatlan tény milyen szerepet tölt be a modernkori társadalmi szemléletben, és milyen megoldások lehetségesek a mozgalom túlélése érdekében. Miért alakult úgy, hogy az emberi lét vége, amit régebben természetes folyamatként éltek meg, a mai modern társadalomban félelemmel, irtózással és fájdalommal társított fogalommá vált? Miért akarjuk megtagadni a haldoklótól azt a természetes igényét, hogy ne egyedül, kiszolgáltatottan vegyen búcsút az életétől, hanem emberi méltóságban halhasson meg? A mai társadalmi kultúrának sikerült oly mértékben tabutémává tennie ezt a folyamatot, hogy a haldokló úgy érzi: nem illik, nem szabad és nincs is joga hozzá, hogy nyíltan beszéljen tényleges kívánságairól.

Eredetileg a *hospicium* latinul vendégszeretet, megvendéglést, valamint szállást jelentett. A középkorban a „hospice” kifejezést a zarándokok és utazók számára állított menedékhelyekre alkalmazták. A modernkori társadalomban a „hospice”-nak, az előrehaladott stádium és gyógyíthatatlan betegségben szenvedő betegek ellátására létesült intézményeket nevezik. „A hospice szellemiség lényege a haldoklóval való együttélés, a haldokló bevonása egy közösség életébe, olyan környezet, körülmények biztosítása, amelyben a haldokló a megmaradt szellemi és fizikai képességeit, készségeit használni, élvezni tudja” (Hegedűs, 2006: 73).

Ez a definíció a gyógyíthatatlan betegápolásnak egy holisztikus értelmet ad. Ahhoz, hogy ezt a fajta megközelítést értelmezni lehessen, szükség van a hospice ellátás alapelveinek ismeretetésére és magyarozatára.

A hospice ellátás alapelvei

- *Holisztikus sokoldalú gondoskodás:* A holisztikus gondoskodás átfogja a beteg pszichés, spirituális és szociális szükségleteit. Olyan támaszrendszert képez, amely a beteg számára aktív életet biztosít.

* *főiskolai adjunktus, PhD hallgató, Általános Vállalkozási Főiskola*

- *Palliatív kezelés:* Terminális állapotú betegek tüneteinek enyhítésére irányuló szupportív kezelések összessége. Csillapítja a fájdalmakat és az egyéb kínzó tüneteket.
- *A beteg és a családtagok érzelmi és lelki támogatása:* Segít a családnak abban, hogy megbirkózzon a közeli hozzátartozó betegségével, valamint támaszt nyújt a gyász időszakában is.
- *Életigenlő alapállás:* Értékeli és becsüli az életet, a haldoklást természetes folyamatnak tartja. Elkerüli a különleges életmegg hosszabbító kezeléseket. Nem késlelteti, de nem is siettet a halált. Az eutanáziát elveti.
- *Az emberi méltóság tiszteletben tartása:* Maximálisan figyelembe veszi a beteg minden irányú kívánságát. Teljes tájékoztatást nyújt betegségét illetően, meghallgatja félelmeit, kétségeit. A betegnek lehetőséget ad a kezelés visszautasítására. Kiemeli az életminőséget, de ugyanakkor pozitívan irányul a betegség folyamatához. Soha nem adja fel a reményt. Tiszteletben tartja a vallásos emberek, illetve a nem hívők meggyőződését.
- *A multidiszciplináris team és a család együttműködése:* A mozgalom hosszú távú célja, hogy minden beteg ember élete utolsó részét otthonában, családjában élhesse. Ehhez szükség van a multidiszciplináris team (orvos, nővér, gyógytornász, pszichológus) és a család szoros együttműködésére.
- *Ingyenesség:* A méltó halál minden ember alapvető joga.
- *Szemléletformálás:* A közvélemény figyelmének felkeltése. Szükség lenne rá, hogy a társadalom elfogadón és tudatosan viszonyuljon a halálhoz.

Ahhoz, hogy ezt a sokoldalú beteggondozási modellt meg lehessen érteni, szükség van néhány fogalom tisztázására. Mit értünk a terminális stádium fogalmán? Mikor kerülhet be a beteg a hospice ellátásba?

A haldoklás pszichológiája

A halálfélelem mindig is foglalkoztatta az emberiséget. A lét végleges megsemmisülése, rettegés a haldoklás időszakában a szenvedéstől, a test halál utáni sorsa, a félelem az ismeretlentől – ezek a gondolatok mindenkiben felmerülhettek már. A *tanatológia* (halállal foglalkozó tudomány) szakirodalmában először 1969-ben *Elisabeth Kübler-Ross*, amerikai pszichiáter ismertette a haldoklásra jellemző szakaszokat. Több mint 1000 beteggel végzett interjú alapján, öt általában egymást követő pszichológiai szakaszt figyelt meg, ezek a következők:

- *Elutasítás szakasza:* Amikor a beteg megtudja, hogy gyógyíthatatlan beteg, ilyenkor dermedt, sokszor sokkos állapotba kerül, és a tagadásba menekül: „Ez nem lehet igaz! Biztosan, összecserélték a leleteket!”
- *Düh szakasza:* Ismereteinek gyarapodásával a beteg a tagadást már nem tudja tovább fenntartani, belátja, hogy állapota súlyos és gyógyíthatatlan. Ilyenkor a beteg dühe vádaskodásban nyilvánul meg: „Biztosan rosszul kezelnek. Nem törődnek velem, inkább elmegyek egy alternatív gyógyítással foglalkozó orvoshoz.”
- *Alkudozás szakasza:* A beteg az előző két szakasz után már szembe mer nézni önmagával és a betegségével, és úgy véli, hogy bizonyára oka van, hogy miért éppen neki kell meghalnia. Elkezd keresni saját életében a lehetséges okokat, és felébred benne a büntudat: „Ha jobban vigyáztam volna, nem történt volna ez meg.” – Hívó emberekénél: „Nem voltam elég jó, emberséges, így ez a betegség Isten büntetése”
- *Depresszió szakasza:* Ez a szakasz az életút lezárását jelenti. A beteg további lehetőséget már nem lát maga előtt. A depresszió kétirányú: egyrészt a jelenlegi helyzetével kapcsola-

tos, ami a hétköznapokban jelentkező korlátozott lehetőségeket és az átélt fájdalmakat jelenti, másrészt a halállal való szembenézés nehézségét tükrözi. Ilyenkor a beteg már nyugalomra vágyik, de szüksége van a segítségre, hogy életében elrendezhesse még elintézetlen dolgait.

- *Belenyugvás szakasza:* A beteg egyre többet gondol a közelgő halálra. Kevesebbet beszél és eszik, saját belső világa, érzései kötik le. Fáradt és gyenge. Már kevesebb gondoskodást szeretne. Felkészült a halálra. A halál időpontját a fizikai állapoton kívül lelki felkészültsége is befolyásolja. Sokszor vár még egy találkozásra vagy eseményre.¹

A hospice ellátás célja, hogy a beteg e terminális állapotának különböző szakaszaiban, igényeit maximálisan figyelembe véve testi, mentális, szociális és spirituális támogatást nyújtson.

A hospice mozgalom története, fejlődésének szakaszai

A hospice története a 19. század végéig

Az első *hospice*-t a 4. század elején nyitotta meg *Fabiola*, egy római matróna. Átutazó idegeneket, betegeket fogadott be a keresztényi könyörületesség jegyében. Később Jeruzsálemben, 1042-ben a Johannita lovagrend építtetett kórházat és alkalmazott orvosokat azért, hogy a haldokló betegeket ellássák. Ennek hatására a 11. és 12. században több lovagrend hozott létre menedékhelyet menthetetlen betegek számára, ahol elsősorban a szereteten és a lelki gondozáson volt a hangsúly. Később a középkori orvoslásra is a *caritas* és a kereszténység elvei voltak jellemzőek, és fő célja a gyengék és kiszolgáltatottak segítése volt. Egészen a 18. század közepéig ez a mentalitás volt jellemző a medicinára. Azt vallották, hogy a beteget kezelni, ápolni kell, de a halál kizárólag Isten döntésétől függ.

A francia felvilágosodás hozta el az orvosi gondolkodás racionalizálását és egyúttal a paradigmaváltást az orvostudományban. Az egyházi személyzetet fokozatosan világiak váltották fel. Ekkor már a betegeket mint „tudományos értékre” tekintettek, és mivel egy áttétes daganatos betegnek nem volt esélye a gyógyulásra, így nem foglalkoztak vele. A 19. század végére már egyértelműen elkülönült egymástól az orvoslás és a *caritas*.

A karitatív betegápolási gyakorlat az orvostudomány fejlődésével egyre inkább elvesztette jelentőségét, és ezáltal visszaszorult. Ezt a problémát ismerte fel *Jeanne Garnier-Chabot* egy francia özvegyasszony. 1842-ben létrehozott a terminális állapotban lévő rákbetegek számára egy Hospice házat. A magukat Kálvária Hölgyeinek nevező özvegyasszonyok főleg nőgyógyászati daganatban szenvedő nőkkel foglalkoztak, akiket a kórházak és a szegényházak is kivetettek.

A 19. század végén egymás után nyíltak meg különböző intézmények a végső stádiumban lévő betegek számára. Ezek közül a legjelentősebb a *Mary Aikenhead* által alapított Miasszonyunk Háza, Dublinban. A korai Hospice házakat három tartalmi kör motiválta: a vallás, a filantrópia és az erkölcs. Ezekben az intézményekben kizárólag a haldokló lelki ápolásával törődtek, a betegek orvosi ellátásban nem részesültek. A gondoskodás mély vallási és emberbaráti nézetekből indult ki, és valószínű éppen ezért a 20. század elejére még inkább visszaszorult jelentőségük.

¹ A hozzátartozók többnyire ugyanezeken a stádiumokon mennek keresztül, azonban ezek a fázisok sokszor nincsenek szinkronban a betegével.

A hospice története a 20. századtól napjainkig

A hospice mozgalom 20. századi kialakulása talán a legjobban *Arnold van Gennep* antropológus gondolatának nyomán követhető végig. A tudós fogalmazta meg először a mindennapi életünket kísérő átmenetek rítusainak gondolatát. Ezen átmenetek egyedi jellemzői szabályozzák az egyik társas állapotból a másikba való átlépést. Leírása alapján minden rítus három szakaszból áll: elkülönülés, átmenet, beilleszkedés. Később ezt a gondolatot kiterjesztették különböző mozgalmak jellemzésére is. A hospice és a *palliatív* ellátás (terminális állapotú betegek tüneteinek enyhítésére irányuló *szupportív* kezelések összessége) 1945 utáni történetében ezek az átmeneti szakaszok nem feltétlenül lineárisan zajlottak, előfordult, hogy bizonyos országokban előbb kezdődött, illetve fejeződött be egy-egy fázis. (Clark, 2000)

Elkülönülés, 1945–1965

Gennep szerint, az elkülönülés abban nyilvánul meg, hogy személyek vagy csoportok eltávolodnak egy – a kultúrában vagy társadalmi rendszerben – korábban rögzített ponttól. Ezt a hospice mozgalom esetében a II. világháborúban elkezdődő rohamos fejlődésnek induló orvostudomány váltotta ki. A háborúval magyarázható az a tény, hogy a „szomatikus orvoslás” kizárólagosságát követő nézetek ismét elterjedtek. Az emberek és az intézményesített egészségügy figyelmen kívül hagyta a haldoklókat, hiszen még a gyógyítható betegek ellátására sem volt kapacitás.

Cicely Saunders, a modernkori hospice legjelentősebb személyisége foglalkozott először a szomatikus orvoslással összefüggő problémákkal. Tevékenysége során tapasztalta, hogy a terminális stádiumban lévő betegeknek mennyi szenvedést okoz a fájdalom és a vele együtt járó kiszolgáltatottság. Ő írta le először a „totális fájdalom” fogalmát, amit nemcsak fizikai, hanem pszichés, spirituális, szociális és érzelmi összetevők alkotnak. A megoldást a szenvedés csökkentésére, ezen összetevők együttes figyelembevételében látta. Mindezek mellett azt vallotta, hogy a fájdalom elhatalmasodásának kialakulását kell megakadályozni, és nem csak a már meglévő fájdalmat csillapítani. Ebben az időben már nagyszámú jelentős *ópiát* tartalmú gyógyszer vezettek be, és gyakran a környezet és a beteg nyugalma érdekében, állandó bódulatban tartották a haldoklót. Saunders azt vallotta, hogy a betegnek joga van a teljes tudatához, értelme tisztaságához, így szükséges lenne mindig megtalálni az *ópiát* optimális adagolását. Az első modern kori Hospice ház, a St Christopher's, 1967-ben alakult Cicely Saunders vezetésével. Később minden Hospice ház az itt kialakított filozófiát és alapelveket követte. (Hegedűs, 2006)

Átmenet, 1965–1985

Az elméleti szinten való elkülönülés fázisa után, lehetőség nyílt a hospice mozgalom elveinek gyakorlatban történő alkalmazására. A londoni St. Christopher's Hospice ház lett az a „zarándokhely”, ahol a terminális gondozás holisztikus felfogásával egyetértők tapasztalatokat szerezhettek, majd ismereteiket saját kulturális közegükben a gyakorlatban is alkalmazták. Így jött létre például Kanadában *Balfour Mount* orvos (sebész-onkológus) vezetésével az első hospice intézmény a kórház keretein belül. Ő írta le először a palliatív gondozás fogalmát. „Terminális palliatív medicina: célja a végső állapotba jutott, a tudomány mindenkori állása szerint gyógyíthatatlan beteg testi és lelki szenvedésének csökkentése.” (Hegedűs, 2006:33) Ebben az átmeneti fázisban az innováció és a kibontakozás számos országban jelentős mértékben azon múlt, hogy karizmatikus vezetők képviselték-e ezt az átfogó beteg gondozási elméletet. „Egy teljesen új társadalmi tevékenység (illetve viselkedésmintázat) csak akkor képes tért hódítani a társadalmi térben, ha egy karizmatikus személyiség (vagy egy kulturális, politikai forradalom) azt ki-tüntettként kezeli és meghonosítja.” (Horányi, 2007: 19.)

Az átmeneti időszakra jellemző még, hogy fokozatosan körvonalazódtak a palliatív ellátás fő intézményesítési irányelvei: igazgatás, finanszírozás, egészségügyi integráció.

Beilleszkedés, 1985–

A beilleszkedés folyamata Genep szerint olyan új társas helyzetet hoz létre az egyén, a csoport vagy egy mozgalom számára, amelyben az egymás iránti jogok és kötelezettségek meghatározásra kerülnek. Ebben a fázisban valósult meg a hospice egészségügyi integrációja és intézményesítése. A folyamat pozitív és negatív következményeit az Egyesült Államokban vizsgálták részletesebben. Az elemzők közül néhányan már 1986-ban felhívták a figyelmet az amerikai hospice ellátás „elmedikalizálódására”. Azt állították, hogy az egészségügyi rendszerbe való integráció során a mozgalom lelkesedése megtört, rutinossá és bürokratikussá vált. A mai kor általános hospice szemléletét képviselők is egyre inkább attól tartanak, hogy ismét a fájdalom és a tüneti kezelés válik meghatározóvá, és ez visszaszoríthatja a spirituális és pszichoszociális kérdéseket. (Cseri, 2002)

A Hospice Magyarországon

A hospice mozgalom fent említett történelmi fejlődése a kelet-európai országokban csak jóval később, a rendszerváltás időszakában indult el. Magyarországon körülbelül 20 éves lemaradás figyelhető meg, ugyanakkor elmondható, hogy a különböző fejlődési szakaszok lerövidültek, szorosabban követték egymást. A Magyar Hospice Alapítvány 1991-ben *Polcz Alaine* pszichológus vezetésével jött létre.

Polcz Alaine (1922–2007) nemcsak a mozgalom megalapítója, hanem haláláig meghatározó személyisége volt a magyarországi tanatológiai kutatásoknak. A II. világháborúban átélt személyes tapasztalatai a halállal és a haldoklással kapcsolatban vezették őt a palliatív medicina világába. 1949-től pszichológusként dolgozott a SOTE Gyermekklinikán, ahol terminális állapotban lévő leukémiás gyermekekkel foglalkozott. Az itt készült kutatásai alapján írta legismertebb könyvét, ami a beteg gyermekek haldoklásával, halállal kapcsolatos félelmekkel foglalkozik (Polcz, 1993). Polcz Alaine elkötelezett híve volt a hospice mozgalom holisztikus felfogásának. Erőtéljes, karizmatikus személyiségével a magyarországi mozgalom megtestesítőjévé vált. Az általa megalakított Magyar Hospice Alapítvány tette lehetővé, hogy a magyarországi palliatív gondozás alapelveit lefektessék. Az alapítvány a következő alapelveket fogalmazta meg: életminőség javítása, interdiszciplináris szolgálat, ingyenesség elve, speciális képzés szükségessége. Ezzel lezárult a magyarországi hospice mozgalom fejlődésének a már említett elkülönülés szakasza.

1993-ban lehetővé vált a mozgalom egészségügyi rendszerbe való integrálása, ami a megkönnyítette a szervezet finanszírozását. A Magyar Hospice Egyesület (2001-től Magyar Hospice-Palliatív Egyesület) 1995-ben alakult meg. Legfontosabb feladatának a továbbképzést és a hospice mozgalom mint egységes elv, színvonalának biztosítását tartotta és tartja mind a mai napig. Ezt a folyamatot elősegítette, hogy 1997-ben létrehozták az egészségügyi törvényben egy új paragrafust a haldoklók gondozásáról. Ezekkel az intézkedésekkel lezárult a hospice mozgalom magyarországi fejlődésének átmeneti szakasza, és elkezdődött a beilleszkedés a társadalomba és az egészségügybe.

A beilleszkedés legfontosabb feladata az ellátás jogi hátterének megerősítése és ezáltal a finanszírozási feltételek megteremtése volt. Az OEP (Országos Egészségbiztosítási Pénztár), a hospice szervezetek és a daganatos betegeket képviselő szervezetek 2000-ben közösen megfogalmazták a terminális állapotú daganatos betegek palliatív ellátásának szakmai irányelveit. Ez

a dokumentum nyújtotta az alapokat a hospice ellátást szabályozó „Szakmai Minimumfeltételek” egészségügyi rendeletnek. (Magyar Közlöny, 2004: I kötet)2004 óta az OEP pályázati úton támogatja az intézeti hospice ellátás fejlesztését, nagy hangsúlyt fektetve az ellátás integrált jellegére.

A mai működő hospice mozgalom szervezeti formái

A világban számos formája alakult ki a hospice-nak. Alapvető szervezeti formája három csoportra osztható:

1. *Hospice otthon* (bentfekvő részleg)
2. *Hospice házi gondozás*
3. *Átmeneti formák* (ambuláns gondozás, kórházi mobil team, nappali kórház, gyászcsoporthoz, telefonos segélyszolgálat).

A palliatív ellátás megfelelő színvonalának fenntartásához multidiszciplináris teammunkára van szükség. A gondozásban részt vesznek orvosok, pszichológusok, lelkészek, gyógytornászok, klinikai gyógyszerészek, szociális munkások, dietetikusok, önkéntes segítők.

Magyarországon 2006-ban 55 szervezet működött, hozzávetőlegesen 190 ágygal. A hospice szervezetek 1995–2007 közötti személyi ellátottságát a következő táblázat szemlélteti.

1. táblázat

Hospice személyzet, 1995 (11 szervezet)	Hospice személyzet, 2006 (55 szervezet)	Hospice személyzet, 2007 (56 szervezet)
22 orvos	104 orvos	95 orvos
74 nővér	524 nővér	435 nővér
8 gyógytornász	79 gyógytornász	62 gyógytornász
10 pszichológus	57 pszichológus/ mentálhigiénikus	47 pszichológus/ mentálhigiénikus
28 önkéntes	140 önkéntes	95 önkéntes
6 lelkész	40 lelkész	31 lelkész
7 szociális munkás	41 szociális munkás	37 szociális munkás
5 dietetikus	40 dietetikus	34 dietetikus
11 adminisztrátor	44 adminisztrátor/ koordinator	43 adminisztrátor/ koordinator
2 foglalkozásterapeuta	11 foglalkozásterapeuta	7 foglalkozásterapeuta
	9 gyászolókat segítő	8 gyászolókat segítő
	4 mentőtiszt	4 mentőtiszt
		1 fizioterápiás asszisztens

Forrás: Magyar Hospice-Palliatív Egyesület, Közhasznúsági jelentések, 2007)

A fenti táblázatban is jól látható, hogy a hospice mozgalomban résztvevő különböző foglalkozású szakemberek létszáma a kezdeti emelkedést követően ismét csökkenni kezdett. Különösen ki kell emelni az önkéntesek számának csökkenését. Az önkéntesek szerepe igen jelentősnek tűnik a mozgalomban, hiszen a finanszírozási nehézségek miatt a rendszer megfelelő működése nagymértékben függ az ő munkájuktól.

Az önkéntesség

Különböző feladatkörökben, sokszor a laikus számára elképzelhetetlen munkafolyamatokban kell részt venniük. Ezek a feladatkörök három fő csoportra oszthatók:

- kórházi és otthoni beteggondozás, lelki támogatás;
- ügyelők a telefonos lelkisegély-szolgálat működtetése;
- adomány- és rendezvényszervezés, PR-tevékenység.

Az ezekben a feladatokban való részvétel a hospice mozgalom számára rendkívül fontos. A harmadik feladatkör, konkrétan a PR-tevékenység az, amit a közeljövőben szükséges lenne behatóbban tanulmányozni. A társadalmi szemléletformálás nemcsak a hospice mozgalom alapelvei közé tartozik, hanem az önkéntesek által nagyrészt átvállalható tevékenység is.

A Magyar Hospice Alapítvány 2007 őszén indította a Méltóság Mezeje elnevezésű szemléletformáló programját. A nárcisz által szimbolizált rendezvények Magyarország különböző helyszínein az emberi méltóságra és a társadalmi felelősségvállalásra hívják fel a figyelmet. Mindehhez ősszel nárciszbagyákat ültetnek Budapesten és vidéki települések frekvenciált helyen lévő terein, tavasszal pedig a nárcisz virágzásának idején az alapítvány szolidaritási sétát szervez. A szemléletformálás egyik lényeges eleme, hogy már egészen kis gyerekkorban el kell kezdeni a tudatos nevelést a betegséggel és az elmúlással kapcsolatos témákban. Éppen ezért az alapítvány nagy sikerként könyvelte el, hogy 2008-tól iskolák és óvodák is csatlakoztak a programhoz.

Nehézségek, perspektívák

A mai (1990-) hospice szervezeteknek a korábbiaknál erősebb versenykörnyezetben kell helyet találniuk. A szolgáltatást részben finanszírozó egészségügyi intézmények egyre magasabb szintű elvárásokat fogalmaznak meg. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a mozgalom miként teremti meg az anyagi forrásokat, és milyen eszközöket használ fel a sikeres marketingkommunikáció érdekében. A kezdetekre jellemző lelkesedés a legtöbb országban mára megtört, a szervezetek elsősorban a pénzügyi túlélésért küzdenek, és így az egyéb mozgalomra jellemző alapelvek betartására nem jut idő. Másik probléma, hogy bár a gyógyíthatatlan betegségekhez való hozzáállásban fontos attitűdváltozás ment végbe a társadalmakban, a halál és haldoklás ténye továbbra is nehezen kezelhető téma az egészségügyi szakemberek körében. Az orvosok és ápolók közül sokan még mindig nehezen értik meg és fogadják el a palliatív ellátás érvényességét. A gyógyításorientált rendszerben a halált még mindig „műhibának” tekintik, és harcolnak ellene az elfogadás és a belenyugvás helyett. Nehézséget okoz még a morfiúmmal való tüneti kezelés, mivel az orvosok vonakodnak a szükséges mennyiségű narokotikum beadásától. A függőség kialakulásának lehetősége miatt nem tartják jónak a morfiúmmal rendszeres nagy adagban történő beadását még gyógyíthatatlan betegeknel sem. A hospice sor-

sa valószínűleg a palliatív ellátás jövőjéhez kötött. Nem törvényszerű azonban, hogy a mozgalom feladja autonómiáját, és ezáltal ismét beleolvadjon az orvostudományba, ami kizárólag a gyógyítás szellemében foglalkozik a betegekkel. Ha a szervezetek meg tudják tartani az adományokból származó bevételek és az önkéntes munka arányának magas szintjét, akkor valószínű, hogy jó eséllyel vesznek részt a versenyben.

Felhasznált irodalom

Clark, David (2000): *Palliative care history: a ritual process?* In: European Journal of Palliative Care, 7/2, 50–55.

Cseri Péter (szerk.) (2002): *Segítségnyújtás a végeken*. Budapest, Magyar Hospice-Palliatív Egyesület.

Hegedűs Katalin (2006): *A hospice ellátás elmélete*. Budapest, Egészségügyi Szakképző és Továbbképző Intézet.

Horányi Özséb (szerk.) (2007): *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, AKTI-Typotex.

Kübler-Ross, Elisabeth (1988): *A halál és a hozzá vezető út*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Polcz Alaine (1993): *Meghalok én is? A halál és a gyermek*. Budapest, Századvég Kiadó.

Magyar Közlöny (2004): *26. sz. I. és II. kötet* (Rendelet: I kötet, Mellékletek, köztük a hospice rész: II kötet)

<http://www.hospice.hu/egyesulet.php?focim=0&tartalom=1&almenu=4>

<http://www.hospicehaz.hu/cikkek.php?grp=meltosagmezeje&key=ismervek>

Gellért Kis Gábor*

KRÍZISHELYZETEK ÉS KOMMUNIKÁCIÓJUK Nők az Ószövetségben

A Bibliában minden benne van, és mindennek az ellenkezője is. E paradoxon elég régóta ismeretes. S amióta ezeknek az ősi elbeszéléseknek írásos formája létezik, tudva-tudatlan élnek és visszaélnék vele a vallási intézmények – legyenek azok zsidók, keresztények vagy muszlimok. Ugyanezen okból kimeríthetetlen példatára a különféle kulturális antropológiai vizsgálódásoknak. Ha kommunikációtörténeti szempontból keresgélünk benne, alig van könyve vagy fejezete, amely ne szolgáltatna újabb és újabb tanulságokat olyan történetekben, amelyek olvastán ne ismernénk – mutatis mutandis – mai önmagunkra. Az eddigiekből már nyilván kiderül, hogy, amikor az Ószövetséghez nyúlok, profán szövegként kezelem a leírtakat: nem érintem azok teológiai tartalmait, minthogy bevallottan speciális élethelyzetek kommunikációjának elemzését igyekszem elvégezni, vagyis az adottságok, a körülmények és a szereplők együttes viszonyaiból vezetem le az eredendő szándék szerinti megfejtést.

Még itt, a bevezető sorokban szükséges tisztáznom a címbeli fogalom általam használt tartalmát. A *krízis*, a *konfliktus* – felfogásom szerint – az ember természetes állapota. (Darwini értelemben az egész élővilág normális létállapota, amely az emberi közösségekben természetesen szociológiai, kulturális antropológiai, etnikai stb. sajátosságokkal kiegészülve érvényesül.) A krízis mindennapisága nem csak azért tetszik természetesnek, mert napjainkban épp válság van – mondjuk, gazdasági-pénzügyi –, de úgy is világossá válik, ha feltesszük magunknak a kérdést: mikor nem volt válság? Merthogy mindig az volt: akár a közösségek, akár a személyes én szempontjából mérlegelünk, akár a jelenben, akár a múltban kutakodunk, be kell látnunk: a krízis folyamatosan velünk él, azaz benne élünk, része vagyunk; harcolunk, megadjuk magunkat, kimászunk belőle, túléljük. Ahogy tették eleink is, ki-ki a maga helyén, a maga idejében és a maga módján. Ha van kontinuitás a létezésben – magán a létezésen kívül –, az a krízis és a konfliktus. Másként fogalmazva, önmagában nem a krízis, a konfliktus bekövetkezése vagy be nem következése különböztet meg embereket és közösségeket (a természete már inkább), hanem a rá adott válaszok, reflexiók, megoldások, no meg az, hogy mindezeket miként tudatják környezetükkel. Ez utóbbi arra vonatkozik, hogy a kommunikáció tartalma köznapiságában vagy rendkívüliségében hordoz-e annyi jelentést, amennyi képes túlmutatni önmagán. Megmarad-e eseménynek, amely feledésbe merül, s e tekintetben nem játszik szerepet a köznap, illetve a rendkívüli jelleg, vagy példázatosá válik, és ilyen értelemben mintaként is funkcionálni kezd.

* mestertanár, Általános Vállalkozási Főiskola

A tárgyalandó öszövétségi esetek nyilvánvalóan minták, méghozzá olyanok, amelyek szélsőséges élethelyzeteket idéznek föl. A határhelyzetek kétféle magatartásmódra készíthetők az embert. A passzivitásra egyfelől, amely nem egyéb, mint a másra, másokra hagyatkozás (ez tart a csendes visszavonultságtól a megbotránkozató hisztériáig, hiszen ebben a mezőben nem irányul semmiféle cselekvőség a megoldásra); a kreativitásra másfelől, amely bizonyos aktivitás révén bármi módon és eszközzel, de kijuttat a bajból. Ez az árulástól – ideértve önmaga elárulását és ezzel feladását – tarthat az innováción át a leküzdendő akadályok erőszakos felszámolásáig akár más emberek élete árán is. A szóba jöhető viselkedési módok etikai-normatív vonatkozásait taglalni ezúttal meghaladná a magam számára szabott kereteket.

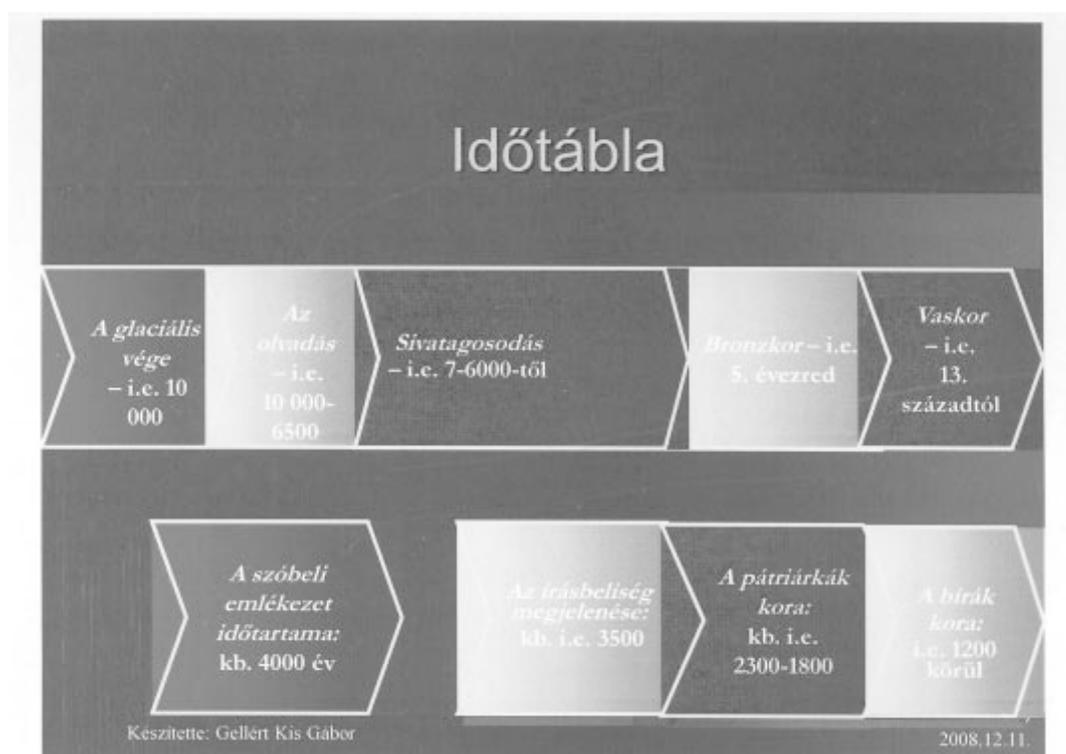
Mielőtt azonban sorra venném a három öszövétségi esetet, elkerülhetetlen rövid kitérőt tenni a gazdaságtörténet, a gazdaságföldrajz és a klímátörténet világába, mert ezek az előzmények, körülmények döntően meghatározták hősnőink természeti és társadalmi közegét.

Időszámításunk kezdete előtt hozzávetőleg tízezer évvel ért véget a legutolsó – kb. 15 ezer éven át tartó – jégkorszak. Addig a jég Európában a mai német-lengyel síksáig betakarta egész Skandináviát, a Baltikumot, az Északi és a Balti tengert, Skócia jelentős részét, vagyis ma ismert határától 600-800, helyenként 1000 kilométerrel délebbre ért véget a jég világa. Ez azt is jelenti, hogy az esős zóna – az a földterület, amelyre évi 500 milliméternyi vagy azt meghaladó mértékű csapadék hullik – határa legalább ennyivel délebben húzódott. Ha ránézünk a térképre, azonnal világossá válik, hogy ez az őskori csapadékos, termékeny, igen széles földcsáv magába foglalja a Kaukázustól a Perzsa (Arab)-öbölhöz és a mai Törökországtól Szírián, Jordánián, Libanonon és Izraelen át Észak-Afrika mára már teljességgel elsivatagosodott peremvidékéig terjedő hatalmas területet (ld. Szaharai barlangrajzok). 12 ezer évvel ezelőtt tehát legelőként gazdag, s nem ritkán igen kiterjedt megművelhető területen éltek az ottani közösségek, ha úgy tetszik, az archaikus civilizációk kollektív tudattalanjának valós Paradicsomában. A jégkorszak végével azonban az egész vidék időjárása, ha nagyon lassan is – hiszen több ezer éves átmenetről van szó – megváltozott. Fokozatosan északra tolódott az esős zóna, ezzel együtt kevesebb lett az állattenyésztésre hasznosítható terület vagy a megművelhető föld. Az addig ott és a környéken élt törzsek, nemzetségek közti harcok – ha eltekintünk a teológiai, azaz az isteni vagy az Istentől eredő vonatkozásoktól – három dologról szóltak: (pásztornépekről lévén szó) vízről, termőföldről, legelőről. A harcok közti szünetekben azonban és a harcok idején az otthonokban – többnyire sátrakban – megszületett egy közösség, amely a szájhagyományban négy-ötezer éven át őrizte, csiszolta történeteit, mígnem azok írásbeli formát öltve identitásuk alapjává váltak.

Ilyen történet jellegzetesen a vízözön legendája, amelyet minden valamire való mitológia elbeszél, de amelynek esetünkben bizonyíthatóan van tárgyi alapja. A melegezés következtében beállt olvadás idővel jelentősen felduzzasztotta a világtengerek szintjét. Ezt a folyamatot eleinte sűrű és nagyon bő esőzések kísérték. Hogy képünk legyen ennek mértékéről: a Fekete tenger, amely az olvadás kezdete előtt édes vízü beltenger volt, hiszen medencéjét nagy folyók töltötték fel folyamatosan (a Duna, a Don, a Dnyeszter és a Dnyeper – utóbbiak ógörög neve Danasztrosz, illetve Danaprisz). Nos, a megemelkedett Földközi-tenger szabályosan bedöntötte azt a vékony földcsávot, amely a mai Boszporusz-szoros helyén összekötötte Kis-Ázsiát Európával. A két tenger vízszintje közti különbség 100-120 méter lehetett. Elképzelhető, bár inkább elképzelhetetlen az a nyomás, amely az alig egy-két száz méter széles és a mai Boszporusz-híd méretével azonosan másfél kilométer hosszú földcsávra terhelődött. A számítógépes szimuláció szerint a beomlás után 270 nap telt el, mire mai szintjén telítődött a Fekete-tenger, vagyis háromnegyed éven át eleinte örvénylő robajlással, majd fokozatosan esendesülve ömlött belé a víz. A katasztrófa kezdetén – ugyancsak a szimuláció szerint – több tíz kilométeres távolságban lehetett hallani a Fekete-tengerbe zuhanó vízfüggöny dörgését. Mindennek alátámasztásául két

adalék: 1. a Fekete-tenger vize 60 méteres mélységtől lefelé ma is édes (a sós könnyebb, tehát az van fölül); 2. francia mélytengeri archeológusok Törökország európai részének északi partvidékén 100 méteres mélységben emberi település maradványaira találtak.¹ Az egykori településeknek – bár a vízszint rohamosan nőtt – maradt ideje a menekülésre; ők lettek a vízözön hírvivői, s vélhető, az ő közléseik alapján, sok-sok generáció által színesítve – elvéve az eredetiből, hozzáátéve más elemeket – született Platón Atlantisza.

1. ábra

Ha nem is ilyen méretű, de ehhez hasonlatos természeti kataklizmák szerte az északi féltekén előfordultak – pl. az észak-amerikai nagy tavak vidékén élt indiánok meséiben olvashatunk hasonló történetet –, innen eredeztethető hát a vízözönről szóló minden legenda, amelyhez a Biblia esetében szorosan és szervesen kapcsolódik a nyelvi elkülönülés folyamatának leírása.

A Biblia elmeséli, hogy az egyetlen igaz ember, aki családjával együtt a vízözön túlélésére méltónak találtatott, Noé. Három fia, Sém (Szém), Khám (Hám) és Jáfet ugyanis – s velük

¹ A két adat eltéréseinek magyarázata a párolgó sós víz és a beömlő édesvíz mennyisége közti különbségben van. Az egyensúly magasabban állt be, mint ahogy az a telítődés pillanatában volt.

házuk népe – a szöveg szerint utóbb szétköltözött, hiszen utódaik hosszú, névszerinti felsorolása után az áll: „Ezek a Sém (Khám,) fiai családjak, nyelvök, földjük és nemzetségek szerint.”² Vagyis, hogy a leszármazók már nem egy helyen éltek, nem azonos nyelven szóltak, mi több, külön közösséget alkottak. Jáfet esetében még azt is megjegyzi az írás, hogy az ő unokájának fiaiból „váltak ki a szigetlakó népek”.³

Noé tudvalévően még nem zsidó. Az Ádámtól hozzá vezető út röpké tíz nemzedék, eggyel kevesebb, mint a tőle Ábrahámig tartó. A közben születő népek mindegyike egyformán kedves vagy utálatos Isten előtt. Majd a Teremtő által Ábrahámra oktrojált szövetség különbözteti meg a zsidókat minden más néptől. (Nem „kötötte” tehát a szövetséget Ábrahám, annak tartalmát illetően szó sem lehetett holmi észrevételekről, nemhogy feltételekről, kifogásokról. Más szóval, nem egyenlő felek közti egyezség jött létre, hiszen a Mindenható kinyilatkoztatja: „És nagy nemzetté tészlek, és megáldalak téged, és felmagasztalom a te nevedet, és áldás leszesz.”⁴

Sok választása tehát nem volt Ábrahámnak. Ez persze csak belső ügy lenne – már a vallásos zsidók, keresztények és muszlimok belső ügye –, miután mindhárom vallás szent szövegeként tiszteli vagy veszi át az Ószövetség vonatkozó tartalmait, ha ezzel a szövetséggel egyidejűleg meg nem születik a monoteizmus, ráadásul a monoteizmusnak egy olyan gyakorlata – mindennapi megélése –, amely csekély 120 évtől eltekintve nem zajlott saját archaikus állam keretei között. Azt jelenti ez, hogy Saul, Dávid és Salamon – egymás közt békésen-békétlenül megsztva – fejenként 40 évig uralkodott az egységesített zsidóság fölött. Egyébként a két országrész, Izrael és Júda külön utakon járt, külön királyai voltak, akiket a zsidók hol komolyan vettek, hol nem, többnyire nem. És mégis – további figyelmet szentelve annak a ténynek, hogy egyszer Egyiptom, másszor Babilónia, harmadszor perzsa uralom alatt éltek – ez a monoteizmus képes volt megmaradni a zsidó identitás mindent túlélő alapjának, ami – mint kivétel nélkül minden kulturális identitás esetében – egyrészt a nyelvből fakad, másrészt a nyelvtől el nem választható írásból, jelen esetben „az” Írásból. Mindazonáltal épp a fogságok tapasztalatai is kellett ahhoz, hogy kollektív következtetésként ne az egymást kis szünettel váltó fogvatartók állami-politikai berendezkedésének mintáját kövessék, midőn közösségi létezésük kereteit kialakították. Jan Assmann, a heidelbergi egyetem egyiptológia-assziológia-hebraisztika professzora írja erről az *Uralom és üdvösség – Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában* című kötetében:

„Az állam előtti kort, a „bírák” korát afféle szabályozott anarchiaként kell elképzelnünk, ahogy a kifejezést az etnológia érti. Akefális⁵, szegmentáltan tagolt társadalomról van szó, amely kizárólag háború idején választ magának közös vezetőt, hogy a hadjárat végeztével azután ki-ki visszatérjen „a maga sátrába”. A politikai rendnek ez az állam előtti szerveződésformája azonban nem egyszerűen a voltaképeni államiság felé vezető kezdetleges fokozat:

Önálló politikai szerveződési formáról van szó. Feltehetőleg a már létező kánaáni, államilag szervezett társadalomtól és a talán fölötte lazán még ott lebegő egyiptomi gyarmatos főhatalomtól elhatárolódva, ellenmodellként született meg. A korabeli világ államainak ellentmondva és tőlük elkülönülve itt egy olyan törzsi társadalom formálódik ki, amely nem „állam előtti”, hanem „az akkoriban adott államisághoz képest elszántan államellenes volt.” Az újabb etnoló-

² 1 Móz 10, 31 (A tanulmányban végig a Károli-Biblia szövegét használom.)

³ 1 Móz 10, 5

⁴ 1 Móz 12, 2

⁵ A.m. vezető nélküli. A kefalosz szó jelentése az ógörögben: fej, ilyen értelemben közösségi vezető.

gia több törzsi társadalomban is ki tudta mutatni ezt a kontradistinkciós programot. Legtöbbször ezekben sem egyszerűen államelőttiségről van szó az államiság kezdetleges formája értelmében, hanem – az állami szerveződés ismert és megvetett formáitól való szándékos elkülönülés értelmében – egyenesen államellenességről.”⁶ (Assmann, 2008: 59–60.)

A fentieknek különös jelentősége lesz a harmadik eset elemzése során; közlését ezen a helyen az indokolja, hogy a zsidó azonosságtudat szempontjából olyan megkerülhetetlen szociológiai mikrostruktúra pontos jelenségét kapjuk leírva, szinte definíciószerűen, amely mikrostruktúra 1948-ig, modern államuk létrejöttéig a diaszpórában élt zsidóság közös tudatának legfontosabb kötőanyaga volt. A zsidó monoteizmushoz hiánytalanul kapcsolódott minden hierarchia elutasítása, amit úgy kell érteni, hogy azt még csak-csak tudomásul vették, ha tőlük idegen hatalom és civilizáció fennhatósága alatt kellett élniük, de önként nem tettek, nem választottak maguk fölé vallási vagy világi főhatalmat. (Külön vizsgálódást igényelne e tény szerepe a zsidóság megítélésében az európai történelem során, minthogy az utolsó egy-két évszázadtól eltekintve szigorú hierarchiába szervezett államokról s az ennek megfelelően felépített hatalmi struktúrákról van szó, amelyekből nézve gyanúsnak tetszhetett a zsidók elutasító viszonya a hierarchiához, hiszen pont emiatt nem lehetett őket integrálni.)

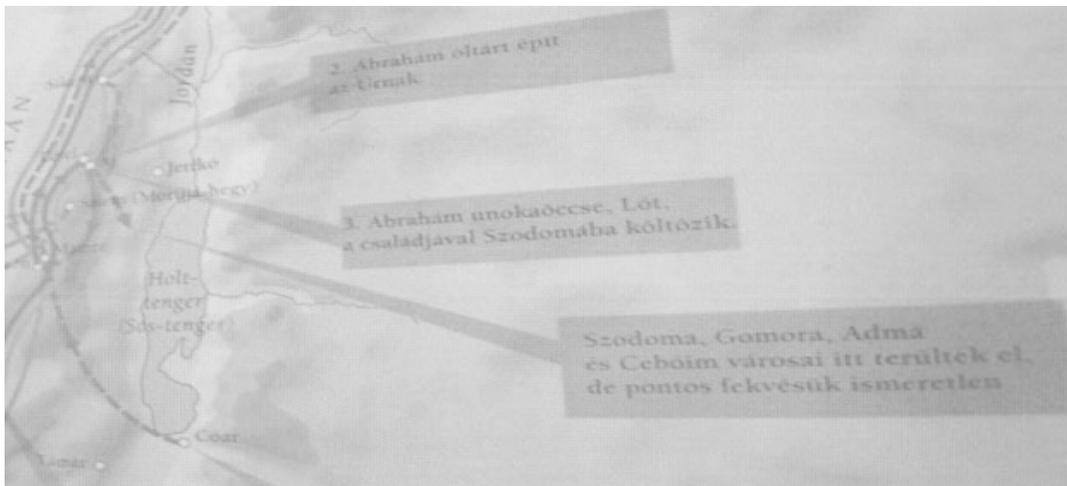
A közösség életét írott szabályok, törvények sokasága határozta meg, amelyekben keveredtek a hitbuzgalmi és a köznapi cselekvésre vonatkozó előírások. A dolog természete szerint azonban ezek az előírások olykor ütköznek – ezt manapság jogszabályi kollízióknak nevezik –, és a magára maradt földi ember hirtelen döntéssel kénytelen volt valamilyen megoldást keresni. Ezeket a döntési típusokat – klasszikus humán eljárásrend szerint – rendszerbe lehet foglalni. A kínáló kategóriák közül hármat veszek sorra, minthogy ezek mutatkoznak a leggyakoribbnak.

A törvényszegés

A szövetség létrejöttétől számítva még egy emberöltőnyi idő – azaz 35 év – sem telt el, amikor a gyorsan benépesült Holt-tenger melléki városok sorsa betelt. Lakói élveteggé, bűnösökké lettek; megszédítette őket a jólét. A magától értődő kérdés az utókor emberétől: mitől váltak feltűnően jómódúvá? Nos, az alábbi térképrészlet a taglalandó eset helyszínein túl is érzékelteti, hogy az észak-déli kereskedelmi útvonal ott haladt a Kaukázus és Egyiptom között (a Kaukázusban bányászták a bronzhoz szükséges ércet; valamivel délebbre alakult ki a bronzművesség – a Çatal-Hüyük, törökországi helységnévvel jelzett korai, i.e. 6-7 ezer évvel virágzott kultúrában –, ahonnan a késztermékeket szállították le egészen Egyiptomig).

⁶ 1 Móz 19, 30-32

2. ábra Holt-tengeri városok

Forrás: (Beitzel, 2007)

Az út menti városok, Szodoma, Gomorra, Admá, Cebóim és Cóár lakói tehát – az adott kor viszonyaihoz képest – módosak voltak, máig nem tisztázott közreműködésük révén, és olyan dolgokat is megengedtek maguknak, amelyek vélhetően megbotránkoztatták a körülöttük élő pásztornépeket. A valós okokról kevesebb a tudásunk, mint a következményekről. Kommunikációs szempontból egész kivételes az az interakció, amely Ábrahám és az Úristen közt lezajlik. Kettejük kapcsolata – mint az akkoriban szokásban volt – közvetlen és folyamatos. Az Úr – akár mint korunk közelmúltjában egy ír vagy egy baszk terrorista – előre bejelenti a bűnös városok elpusztítását, mire Ábrahám szabályosan alkudozni kezd. A tét először ötven igaz ember, akiknek – így Ábrahám – mégsem kellene elpusztulnia a bűnös városiakok miatt. Az Isten azonban nem enged. Akkor legalább negyven, szól Ábrahám, majd harminc, később húsz, utána lemegy tízre, de a válasz elutasító. Legalább egy igaz embert hagyjál meg, Uram – kiált kétségbeesve Ábrahám. Hogy, hogy nem, a Teremtő megenyhül. S mit tesz a gondviselés? – az egyetlen tiszta lélek, aki élve kijöhet a halálra ítélt városokból, Ábrahám édes unokaöccse, Lót (a „bónusz” az asszony és két lányuk).

A voltaképpeni történet itt kezdődik. Lótné ismeretes módon elmarad a családtól – erózió faragta szobrát a Holt-tenger fölötti magaslaton ma is mutogatják az álmélkodó turistáknak –, a két lány és Lót megmenekedvén pedig behúzódik a Cóár városa fölötti barlangok egyikébe.

3. ábra

Lót felesége a Holt-tenger fölött

„30. ...lakozék tehát egy barlangban ő és az ő két leánya.

31. És monda a nagyobbik a kisebbiknek: A mi atyánk megvénhedett, és nincsen a földön férfiú, a ki mi hozzánk bejöhetne az egész föld szokása szerint.

32. Jer, adjunk bort inni a mi atyánknak, és háljunk ő vele, és támasszunk magot a mi atyánktól.”⁷

A dolog megtörténik. Ne firtassuk, hogy a Szodomából történt észveszejtő menekülés közben és után miként jutott gondjuk a borra is a hegyek közti barlangban, az azonban elgondolkodtató és különösen fontos, hogy Lótot az ő édes lányai miatt rúgatják be. Túl azon, hogy Ábrahám személyében viszonylag hatékony protektor állt mögötte, Lót azért menekülhetett meg, mert igaz lélek, azaz büntelen volt. Képtelenség tehát azt gondolni, hogy a menekülés másnapján józan fővel tulajdon lányai ölébe hajlik ez a szent ember. Mentő körülmény kellett, s minthogy a részegség öntudatlan állapot, a vérfertőzés, ami igazán Szodomára valló, főbenjáró bűn, illetéknéppen nem volt föl róható Lótnak. A lányok tehát előzetesen mentességet szereznek apjuknak, majd előre megfontolt szándékkal befekszenek az ágyába. De amit tesznek, nem kíváncsiságból, még kevésbé élvhajzászat miatt teszik. Mindketten gyermeket fogannak, meg is szülik őket, név szerint Moábot és Benammínt, akiknek törzsei utóbb a zsidók riválisai, ellenségei lesznek – a moabiták és az ammoniták. Eddig a történet ezúttal nem folytatandó elágazása. Viszont a kérdés továbbra is kérdés: ha nem bűnös szándékból, miért lopták ki apjuk magját Lót lányai?

⁷ 1 Móz 1, 28

A válasz az idézett szakaszban van: „...*nincsen a földön férfiú, a ki mi hozzánk bejöhetne a föld szokása szerint.*” A lányok annyit tudtak, hogy városuk és a szomszéd városok csakugyan eltűntek a föld színéről, de arról nem volt, nem lehetett képzetük, hogy a távolabbi világ érintve van-e a pusztulásban. Hiába, hogy apjuk társaságában, kicsiny gyerekként megjárták Egyiptomot, vagy ha később születtek, hallottak szüleiktől távoli, idegen földekről – erről nem tudósít pontosan a szöveg –, annyi bizonyos: szemhatárukat bezárta az egy-két napi járóföld. Nem láttak, nem láthattak messzebbre; a világ számukra véget ért a köznapi kommunikáció révén tudomásukra jutott közvetlen információk határán, tehát okkal feltételezték, hogy a világ a maga teljességében tűnt el a Föld színéről. Ezért mondják: „*nincsen a földön férfiú*”. Márpedig, ha így van, az ő tudatukban egyértelmű képzetként az jelent meg, hogy velük vége a földi életnek. E pillanatban állt be a kollízió: a családon belüli szexuális kapcsolat – mint főbenjáró bűn – tilalma ütközik kikerülhetetlenül az isteni kinyilatkoztatás – ami több is, mint a földi törvény – felszólításával: „*Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá;*”⁸ Ez utóbbi nem vitathatóan az élet parancsa. Más természetű okfejtés tárgya lenne a kinyilatkoztatás és az ösztönvilág e szembeötlő egybeesésének elemzése⁹, ezért most csak a helyzetet tekintve és Lót lányainak eljárására figyelemmel fordítsuk érdeklődésünket a legfontosabb motivációra.

Az élet mindenekelőtt és mindenekfelett! Lót lányai nem gondolkodnak ezen, nincs is szükségük semmiféle meggondolásra. A parancs a tudatukba van égve, önműködően készletti cselekvésre őket. Nem egyszerűen a szaporodási ösztön, annál több, a célirányos kommunikáció révén a faj fenntartásának ösztöne nyilvánul meg bennük tudatos formában. A lányok indítékai tehát részint ösztönösek, amennyiben a szaporodási készlet is közrehat, részint tudatos, amennyiben beszélnek a helyzetről, az okokról, és egymás közt megbeszélik a követendő taktikát, végül a szerint tesznek is. Vagyis a szokásjogot alapul véve szánt szándékkal törvényt szegnek. (Mózes jóval később hagyományozza az utódokra harmadik könyvét és az ötödiket, amelyekben a törvényi tilalom immár írásban rögzül, és a legsúlyosabb büntetéssel, halállal rendeli büntetni a vérfertőzést.) Első közelítésben vélhetnénk, Lót lányai nem sokat kockáztatnak, hiszen ismereteik szerint hármukon kívül nem maradt a Földön teremtett lélek, aki a halálbüntetést foganatosította volna. Ha azonban meggondoljuk, hogy a lányok személyesen tapasztalták meg Isten néhány nappal korábbi közvetlen beavatkozását, aminek következtében a hátuk mögött égtek és zúzódtak porrá a holt-tengeri városok, éppenséggel lett volna mitől rettegniük. De nem. Megfontolás nélkül elcsábítják apjukat, mert ha az életről van szó – akár az élet folytonosságáról, akár közvetlen életmentésről –, nincs helye szabályok mérlegelésének. A törvénszegés válik normává.

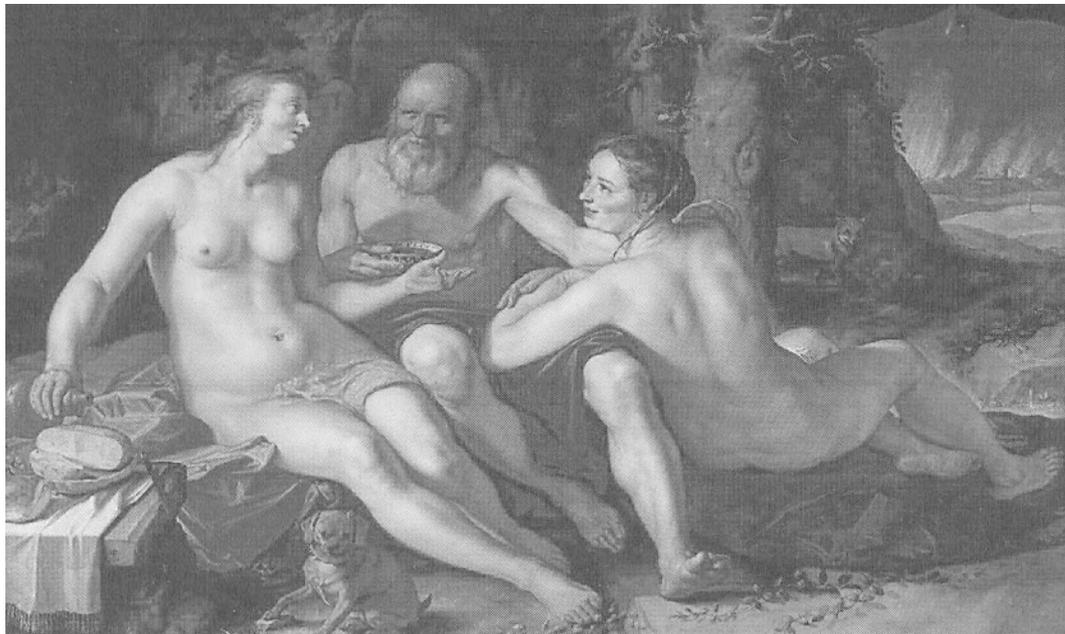
Az élet védelmében elkövetett törvénszegés első esete ez, amelyet megszámlálhatatlanul sok követ, és nem is feltétlenül csak a Bibliában. Noha Mózes életben maradása is ilyen elhatározás eredménye, ugyanez magyarázza a mentők és a tűzoltók mentességét a KRESZ általános rendelkezései alól, és erről a tőről fakadt – az akkor hatályos törvények ellenében – az üldözött zsidók bűjtatása a náci Németország által megszállt területeken. Az élet védelmének abszolút – minden más jogot felülíró – jellege nyilvánul meg abban, hogy ma nem is lehet tagja az Európa Tanácsnak olyan ország, amelynek jogrendjében még hatályos a halálbüntetés. Ötven év tapasztalatával a hátunk mögött jutottunk el oda, hogy ez a törvénszegés immár norma.

⁸ 1 Móz 29, 26

⁹ Ti. Ráhel

4. ábra

Hendrik Goltzius: Lót és lányai (Amsterdam – Rijksmuseum)

A törvényalkotás

A közösségi élet szabályainak kialakulására vonatkozólag sokféle tudásunk van. Az archeológia, a történettudomány és a kulturális antropológia, de még a genetika is tömegtelen adalékkal szolgál arról a sok tízezer éves folyamatról, amelynek eredményeként azzá lettünk, aminek és amilyenek most látjuk magunkat.

Igencsak tanulságos olvasni *Claude Levy-Strauss* tanulmánykötetét, amelyben a múlt század harmincas-negyvenes éveit során az amazóniai őserdőben – a 20. századi civilizációval egyáltalán és egymással is alig érintkező – indián törzsek közösségi struktúráit írja le (Levy-Strauss, 1973). A munkamegosztás, a nevelés, a párvalasztás és néhány más hasonló tevékenység intézményesülése a kőkori viszonyokat idéző körülmények közt is kötelező szabályként funkcionáltak. Ilyen értelemben még hetven évvel ezelőtt is észlelhető volt a korai emberi csoportoknak az a tulajdonsága, hogy hagyományként olyan közösségi alapstruktúrákat hoznak létre, amelyekhez képest utóbb – bezárólag a maiakkal – már csak egy-egy struktúra tartalmi bővüléséről beszélhetünk, új tartalmakról nem. (Az ellátás – élelemszerzés, védelem – és az utóbbi érdekében a környezet átalakítása, a reprodukció, végül a szocializáció.) A közösség életének szabályai ezekhez a struktúrákhoz kötődnek, ezekből vezethetők le. Előbb alakul ki a szokás – „Így csinálták az apámék meg a nagyapámék és annak az apjék” –, abból fejlődik ki a konvenció – „Mi így csináljuk!” –, ami az adott közösség egészére kiterjesztően értelmezhető, végül a konvenció a jogban (szokásjog, törvényszöveg) vagy az ethosban válik normává. Az emberi társadalmak kialakulásának hajnalán ez a folyamat rendszeresen összekuszálódik. Az együttélés konfliktusainak megoldására hol van minta, hol nincs, hol van norma, hol nincs. A megoldásokról – ha megmaradtak egyediségükben – kevesebb tudásunk van, mint azok-

ról, amelyek a későbbiekben mintaként szolgáltak vagy normává lettek. Ez utóbbira példa Ráhel esete.

Az előzmények: férje, Jákob, előbb az elsőszülöttséget, később az atyai áldást is elorozza fivére elől, majd menekülőre fogja, és északkeletre, egészen Háránig fut. A futás nem céltalan, tudniillik ott él anyja fivére, Lábán, aki vagyonos ember, nagy háznéppel, birtokokkal, nyájakkal. (Nem mellékesen: az anya, Rebeka a felbujtó; ő gondolja ki az orzás menetét és módját, minthogy képzetű ikerfiai közül Jákob a másodsülött, viszont a sikerültebb – ő az okos, a szép, a sima bőrű, őt szereti jobban; Ézsau az elsőszülött a nehezebb felfogású, a lassúbb, a szőrös, akit rendben, rangban és érdemben az anya hátrébb sorol. Végző soron az asszony dönti el fiai sorsát.) Lábán menedéket – hajlékot és munkát – ad unokaöccsének, aki szinte megérkezésével egyidejűleg szerelembe esik lányával, Ráhellel. Ezért az egyezés Lábán és Jákob között úgy szól, hogy szolgál hét évet, fizetségét természetben kapja, hét év után pedig elveheti Ráhelt. Letelvén az idő, Jákob a járandóságát kéri, amit Lábán színleg meg is ad, de csak reggel, a világosban derül ki, hogy Jákob sátrába nem a szeretett lány került, hanem a nővére, Lea. A csalást Lábán a szokásjoggal mentegeti, mondván: „*Nem szokás nálunk, hogy a kisebbiket oda adják a nagyobbik előtt.*”¹⁰ A szokásjogot Jákob kénytelen tiszteletben tartani, és vita nélkül belemegy újabb hét év szolgálatba. Mindeközben Jákob éppen olyan módos gazdává válik, mint apósa-nagybátyja, továbbá sorra szüli neki a fiaikat, lányokat az amúgy nem kívánt Lea –, de a második hét esztendő leteltével végre egymáshoz jutnak az igaz szeretők.

A szerelem ugyancsak hosszúra nyúlt plátói szakaszában nem derülhetett ki, amit házáséletükben már igen hamar megtapasztalnak: Ráhel nem fogan gyermeket. A kor szokása szerint a meddőség válóok. De ha el nem is válnak, az bizonyos, hogy gyermek nélkül Ráhel nem tud megmaradni az első feleség pozíciójában. A termékenység a kor viszonyai között egzisztenciális kérdés is. Ráhel féltékenysége nővéreire tehát egyáltalán nem oktalan.

A meddőség problémája egyébiránt nem első alkalommal kerül elő az Ószövetségben. Az előkép: Sára, Jákob nagyanyja, aki idős kora miatt már lemondott a gyermekáldásról, de Ábrahám, a szövetséget kötő nagyapa, megkapja Isten korábban idézett ígését, amely Izsák megszületésével realizálódik. A meddőség megoldása itt *deus ex machina*. Nem úgy Ráhel esetében.

Visszatérve Ráhel történetéhez: eleinte magában dohog, aztán valósággal kirobban. Hisztériás jelenetet rendez.

„És látá Rákhel, hogy ő nem szüle Jákóbnak, irigykedni kezdte Rákhel az ő néniére, és monda Jákóbnak: Adj nékem gyermekeket, mert ha nem, meghalok.

Felgerjede azért Jákob haragja Rákhel ellen, és monda: Avagy Isten vagyok-é én, ki megtagadta tőled a méhnek gyümölcsét.

És monda ez: Ímhol az én szolgálóm Bilha, menj be hozzá, hogy szüljön az én térdeimen, és én is megépüljek ő általa...

...És teherbe esék Bilha, és szüle Jákobnak fiat.

És monda Rákhel: ítélte felőlem az Isten, és meg is hallgatta szavamat, és adott énnékem fiat: azért nevezé nevét Dánnak.”¹¹

¹⁰ 1 Móz 30, 1-6

¹¹ Dán héber jelentése: törvény, bíró. Ld. még Dániel, am. Isten az én bírám.

Az első vers közönséges zsarolás – ez a határhelyzetben tanúsított passzív viselkedésminták egyike –, amit a másodikban Jákob dühödten visszautasít. Következik a kreatív fordulat: Ráhel ráébred egyfajta megoldásra, de még maga sem tudja, járható-e. Beküldi urát a szolgálóhoz – aki a kor szokása szerint nagy valószínűséggel Lában egyik ágyasának gyermeke, ekként Ráhel féltestvére –, és igen plasztikusan el is mondja, miként gondolja a dolgot. Tudnivaló, hogy a természeti népek körében az asszonyok rendszerint hátukat megtámasztva, ültükben, felhúzott térdekkel szültek. Úgy kell tehát elképzelnünk a jelenetet, hogy Ráhel ölében és térdeibe kapaszkodva hozza világra gyermekét Bilha. Magunk elé idézve a képet, mintha két nő szülne egy gyereket. Ráhel csakugyan részt vesz a szülésben, részt vállalni látszik a vajúdás minden kínjából. Ez teremti meg számára a jogalapot. Ne feledjük, Bilha Ráhel szolgálója: a tulajdona. Az a szimbolikus cselekvés, amellyel Ráhel a szülés aktív részesévé válik, részéről valós igényt keletkeztet az anya szerepére. (Mínthogy az ókori civilizációkban – és a természeti népek körében a legutóbbi időkig – a szimbólum és a szimbolizált tárgy, jelenség, fogalom, cselekvés vagy folyamat nem válik el, hanem egyazon dolog két oldalaként értelmeződik.) Hangsúlyozottan a szülőanya szerepe kell neki, különben a gyermek – Bilhához hasonlóan – a ház belső szolgaköréhez tartozna. Így a gyerek, ráadásul fiú, nem vitásan Ráhelé. Azonnal ki is mondja: ítél felőlem az Isten. Másként fogalmazva: a kezdeti bizonytalanság bizonyossággá lesz, a meddőség illetően megoldása immár törvényes. Olyannyira az, hogy a gyerek a nevében pont ezt fejezi ki.¹³ Persze, a törvény akkor törvény, ha más esetekben is használatos. Nos, Ráhel gondoskodik arról, hogy a jogbiztonságnak ez a feltétele teljesüljön. Bilha újabb fiút szül az előzőhöz hasonló módon, és ezzel lesz kész a mű:

„...Nagy tusakodással tusakodtam az én nénémmel, és győztem; azért nevezé nevét *Naftálinak*.”¹² – kiáltja világgá Ráhel.

A kommunikáció ezúttal is többrétegű. Egyrészt tanúskodik a kor civilizációs viszonyairól, másrészt klasszikus emberi konfliktusokat idéz föl, harmadrészt beavat az archaikus társadalom törvényalkotói folyamatába. Nincs okunk azt feltételezni, hogy akár a sikeres tapasztalatok, akár a lesújtóak ettől nagyon eltérő módon indukálták volna a szokásjog rendszerének kiépülését. Nyilván, ha valaki az archaikus közösség tagjai közül lopott, vagy bármilyen el nem ismerhető úton-módon megkárosította egyik-másik társát, hirtelen felindulással elúzták vagy épp megsemmisítették. A büntetésnek ez a hatékony formája később – indulati töltését elveszítve – szokássá, majd törvénnyé vált. Az első ránk maradt törvénytöredékek – Hammurapi törvénykönyve – kitüntetett figyelmet fordítanak a tulajdon védelmére. Hasonlóképpen a Tízparancsolat, és ehhez kapcsolódva Mózes III. könyve – amúgy a „bibliai BTK” – és az V. könyv, amely a törvények megisméltése (ógörögül Deuteronomium) az Istenhez kapcsolódó rendelkezések után rögtön az ősök kötelező tiszteletét, majd az élet mindenekfelettségét teszi kötelező normává: *Ne ölj!* A tizedik, azaz az igen nyomatékos záró parancs viszont a tulajdon tiszteletben tartására hív fel, legyen az a tulajdon ház, feleség, szolga, ökör, szamár vagy bármi. Az archaikus közösségek értelemszerűen csak maguk között tekintették érvényesnek szokásjogukat, vagyis idegent megölni nem volt bűn, attól rabolni, lopni sem; rabszolgának, ágyasnak vinni más közösségből kiszakított nőket nem számított eltévelyedésnek, egyszóval a jog határai lezárultak a közösség által belakott terület határainál – és ez így is maradt az első világháborút lezáró békéig, egész pontosan a Népszövetség létrejöttéig.

¹² 1 Móz 30, 8; a *Naftáli* név jelentése: *harcom*

Ami pedig Ráhel törvényét illeti, az a találékonyság, hogy a tulajdonból fakadó lehetőséget – ti. Bilha női mivoltát – össze kell kapcsolni egyfajta erkölcsi cselekvőséggel, vagyis a szülésben történő egyfelől szimbolikus, másfelől valóságos közreműködéssel, még mai fejjel is lenyűgöző.

Csak idevágó mai tehetetlenségünkkel vessük össze: idestova tizenöt éve rendelkezésre áll az a tudományos apparátus és orvosi gyakorlat, amely képes volna segíteni azokon az asszonyokon, akik nagyon is változó okok miatt képtelenek magzatukat kihordani. A magyar országgyűlés rájuk tekintettel egyszer már törvénybe iktatta a dajkaanyaság¹³ intézményét – éppen tíz éve. Majd két esztendővel később – más összetételben ugyan – törölte a törvénynek ezt a szakaszát. Azóta szóba sem jött ez a kérdés. Ráhel ennél nem is kicsivel gyorsabb, rátermettebb volt. A maga korában, a maga viszonyai közt tartalmi és kommunikációs szempontból egyaránt hibátlanul adekvát választ adott egy krízishelyzetre. Hol vagyunk mi ettől?

5. ábra

Palma Vecchio: Jákob és Ráhel találkozása

¹³ *Dajkaanya: a közeli hozzátartozói kör azon tagja, akibe a szülőpár méhen kívül megtermékenyített magzatát beültetik, és a gyermeket önkéntesen kihordja és megszüli, noha annak biológiai értelemben nem szülője.*

A rendkívüli állapot

A bevezetőben idéztem Jan Assmann professzort az archaikus zsidó közösségek társadalmi berendezkedéséről, amely a tradicionális államisággal szögesen ellentétes volt a szóbeliség időszakától kezdve az írásbeliség kezdetein át egészen 1948-ig, a modern zsidó állam megalakulásáig. A zsidó közösségi jelleg – ellentétben minden, önmaga után lenyomatot hagyó ókori civilizációéval – nem volt hierarchikus. Ez alól csak a három-négy emberöltőnyi királyság kora kivétel. Assmann professzor a bírák koráról szóló szabályozott anarchiaként írja le a Józsuétól Saul királyig terjedő periódust: azaz, bármilyen értelemben központinak tekintett vezető nélkül működő közösségként kell elképzelnünk az archaikus zsidóságot, amely földrajzilag és társadalmi szempontból sokféleképpen tagolódott. Ennek következtében csak és kizárólag háború idején adtak felhatalmazást egy közös vezetőnek, a háború végén mindenki visszatért „a maga sátrába”, a vezető mandátuma pedig automatikusan megszűnt (Assmann, 2008: 59).

A zsidó törzsek, nemzetségek vezetőit nem választották, hanem kiválasztódtak, hasonlóképpen a vallási vezetők – alkalmasint a próféták is – feltűntek, lettek. Nem mintha a zsidók nem ismerték volna az öröklés, az örökösödés fogalmát. Polgári jogi értelemben tételesen rendelkeztek is annak mikéntjéről, de a világi és vallási hatalmat gyakorló emberek megbízatása nem volt örökölhető.

(Tudjuk, hogy a hagyomány szerint a Messiásnak Dávid leszármazói közül kell kikerülnie – ez magyarázza a keresztény buzgalmat, amely Jézus vér szerinti származását Dávidtól eredezteti –, ám ez az örökség, ha egyáltalán az, szimbolikus. Nem csupán a nyilvántartások hiánya miatt – ez legfőljebb a mai kor emberének okoz problémát, az archaikus korokban mindehhez elég volt a hit bizonyossága –, hanem azért, mert Dávidhoz és fiához, Salamonhoz kötődik a zsidó nagyság önképe és a beteljesülés ígérete.)

A királyokat megelőző periódusban, a bírák idején, az ekként nevezett eljárókhoz vitás ügyekben fordultak. Magától értődő, hogy csip-csup ügyeket nem őriz meg az emlékezet. Ez a könyv is harcokat örökít meg, kisebbeket és nagyobbakat, ennek megfelelően tartanak számon nagy bírókat és kevésbé jelentőseket. A hagyomány úgy tartja, hogy a bírák kora az egyiptomi kivonulás után, a Kánaánba történt betelepüléssel, azaz Józsuéval vette kezdetét. Vele együtt 380-390 éven át tartott ez az idő, nélküle 25-30 évvel rövidebb a bírakkal jelzett korszak. Emiatt aztán még az is bizonytalan, hogy tizenötön vagy tizenhatan voltak. A nagyok közül négy név csak emlékeztetőül: Gideon, Sámson és Sámuel, no meg aktuális hősünk, Debóra¹⁴.

„Ebben az idoben Debora, a prófétanő, a Lappidoth felesége volt bíró Izráelben.

És ő a Debora-pálmája alatt lakott Ráma és Béthel között, az Efraim hegyén, és ide jöttek fel hozzá az Izráel fiai törvényre”¹⁵.

A többiekkel szemben keveset tudunk róla. A neve, mint minden ószövetségi név, beszél viselőjéről. Debóra tehát csipett, mart, de mézédés is tudott lenni. A vélt bizonyosság: Efraim törzsből származott. Továbbá prófeta is volt, nem csak bíró; ismerjük a férje nevét, és arról is megemlékezik a könyv, hogy bíróként egy pálma alatt rendelt.

Mármost két kérdés is adódik a személyével kapcsolatban.

1. Miért van az, hogy prófétanőként is említik, de nem maradt fenn utána egyetlen prófécia sem, holott minden valamire való prófeta jövendöléseit, fenyegetéseit – olykor szó szerint, olykor tartalmilag – idézi a Biblia?

¹⁴ A név jelentése: méh, darázs

¹⁵ Bir 4, 5

2. Hogyan lehetséges, hogy egy szigorúan patriarkális társadalomban, ahol a nő vagyontárgy, igaz, különleges vagyontárgy, de vagyontárgy, felbukkan egy női vezető, akinek ítéletei alá vetik magukat a férfiak is?

Az első kérdésre nincs érdemi válasz, mert a pusztá közlés, amelyben Debóra a hadvezérrel tudatja annak teendőit, hogy ne törődjön semmivel, csak menjen, ő viszont – mármint Debóra – a kezére adja majd az ellenséget, nem tekinthető klasszikus próféciának. Ezért csak a második kérdésre adandó válasszal együtt van elfogadható magyarázat rá.

A másodikra kérdésre pedig a fejezetcím a válasz: a rendkívüli állapot. Valami különleges, egészen szokatlan, váratlan helyzet állt elő, amelyben nem az történt, aminek a hagyomány alapján történnie kellett volna – hogy ugyanis *kiválasztódik* az a férfi, aki megoldja a krízist. Ezúttal nincs kiválasztott, amit úgy kell érteni, hogy nincs jelentkező. Vagy azért, mert nem érzékelik a helyzetet súlyosnak, vagy azért, mert ugyan súlyosnak látják a veszélyt, de nem közös, hanem külön stratégiákban gondolkodnak Izrael fiai.

6. ábra

A zsidó törzsek szállásterülete

Forrás: (Beitzel, 2007)

A térképről látnivaló, hogy a dél feől sorjában elfoglalt területek a Jordán középső folyásáig húzódnak. Annak idején az egyébként rokon, ám időről időre ellenséges törzsekkel – moabiták, ammoniták, filiszteusok, kánaániták és mások – vitába, nem ritkán harcokba keveredtek, amelyeknek kiváltó oka rendszerint a víz, a legelő és a megművelhető föld volt – amint azt a bevezetőben említettem. (Természetesen a történetek eredőjeként a szöveg a zsidók vagy riválisaik

istentelenségére hivatkozik, mert a valós okok a későbbi nemzedékek számára már elhalványultak, csupán a konfliktus kedvező vagy kedvezőtlen kimenetele maradt meg a szájhagyományban.)

A szöveg szerint adott időben épp a kánaániták készültek támadásra, akiknek a szállásterülete északon érintkezett a zsidókéval. Az okokról ezúttal sem szól a tudósítás, kész helyzet állt elő: Sisera, a kánaániták hadvezére, nagy létszámú és jól felszerelt katonasággal vonult fel; fegyvereik, harci szekereik a kor technikájának csúcsát reprezentálták. Veszélybe kerültek az északi területek. Hogy mi történt és hogyan, arról már aligha lesznek pontos ismereteink, tény, hogy a konfliktusban érintett Naftáli és Zebulon törzsen kívül a zsidók nem különösebben foglalkoztak testvéreik szorult helyzetével. Mintha ugyanaz a veszély nem is érhetne volna őket. (Előkép a 20. századhoz: „velünk ez nem történhet meg”.) Az írás ugyan tízezer mozgósított emberről szól zsidó részről, de ez elég valószínűtlen. Ráadásul a harcosok fegyverzete, eszközei korszerűtlenek.

Ilyen előzmények után Debóra utasította a hadak vezetőjét, Barákot, hogy vonuljon szegényes csapataival a Tábor-hegyhez, a Kison-patak völgyébe. (Ma ez a patak ún. időszaki vízfolyás; vagy van benne víz, vagy nincs – ez az esőtől függ, tehát rendszerint száraz a meder.) A szervilis hadvezér nem ellenkezett, de ahhoz a feltételhez kötötte a hadműveletet, hogy abban Debóra személyesen részt vesz. Figyeljünk fel erre a mozzanatra: a hadak vezére nem vállalja a küzdelem politikai felelősségét, hiszen ő katonaember, neki nem jutna eszébe a túlerővel szemben kiállni, de ha az asszony is vele megy, engedelmeskedik. Debórának van is egy maliciózusnak tetsző kiszólása:

„...csakhogy nem a tiéd lesz a dicsőség az útban, a melyre mégy, mert asszony kezébe adja az Úr Siserát.”¹⁶

Debóra tehát elfogadta a kihívást, és józan ésszel fel nem érhető módon azt parancsolta Baráknak, hogy a patak mentén sorakoztassa fel a katonákat. Velük szemben a Tábor-hegy domborulatainak takarásában foglalták el harcállásukat a kánaániták. A zsidók katonai szempontból szinte felkínálták magukat: őket látták, ők viszont nem láthatták az ellenséges csapatok elhelyezkedését. Stratégiai és technikai hátrányuk alapján a totális vereség volt prognosztizálható. Ehhez képest a szemben álló katonákra a várakozás óráiban soha nem látott esőzön zúdult. A kánaániták vasalt szekerei még a csata kezdete előtt belesüppedtek a sárba, a járműről vívott küzdelmekre kiképzett, gyalogharchoz nem szokott katonákat meg lerohanták a zsidók, akik könnyű kézfegyvereikkel hirtelen fölénybe kerültek a nehézkesen mozgó ellenséggel szemben. Senkinek nem kegyelmeztek, mondhatni, gátlástalan, iszonyatos mészárlást végeztek a kánaániták soraiban, akiknek vezére, Sisera – több más bibliai szentenciával és személyllyel egyetemben már rég beköltözött a magyar szőlástárba –, a csata előtt magabiztos volt, e fordulatot követően azonban már csak a bőrét mentette. Látszólag akadt is menedéke. Héber, a zsidó kovács korábban a kánaánitáknak dolgozott, a hadműveletek közben azonban eltűnt. Sátorában viszont hátrahagyta feleségét. Jáél, az asszony befogadta és megnyugtatta a menekülő kánaánita vezért, hogy már biztonságban van, majd hidegvérrel az izgalmaktól ájultan alvó Sisera halántékába ütött kalapáccsal egy sátorcölöpöt. Valóságos horror, bár nem az egyetlen a Bibliában.

Ez a közjáték – a férj oda dolgozik, a feleség ide, ebből nagyobb baj nem lehet! – plasztikusan jelzi a kor általános szokásvilágát. Oktalanság erkölcsi normák alapján megítélni az esetet. Egyszerűen így formálódtak a túlélési technikák.

¹⁶ Bir 4, 9

A zsidók fényes és véres győzelmével zárult tehát a Tábor-hegyi csata, amelyből az özönvízszerű eső képében ötödik hadoszlopként az Úristen is hathatósan kivette részét. A harc után megfordultak az erőviszonyok: a zsidók hajtották uralmuk alá a kánaánitákat.

„Az Izráel fiainak keze pedig mind jobban ránehezedik Jábinra, a Kánaán királyára, míg nem kiirták Jábint, a Kánaán királyát.”¹⁷

Ami ez után következik a könyvben, egyszerre poézis, vallomás, felkínálkozás és kommunikációs bravúr: Debóra és Bárák dicséret-éneke – tény szerint csaknem kizárólag Debóráé, beváltván a megelőlegezett jövőt.

A magyar bibliafordítások – a Károlival kezdődően a legutóbbiakig – többnyire szöveghűek, ám a fordítók rendre szembekerültek azzal a klasszikusnak tekinthető problémával, amellyel már Szent Jeromos is küzdött, és a megoldás érdekében visszatérően felkereste a római főrabbit. Hogy ugyanis a héber szavak és kifejezések többértelműségét, áthallásos karakterisztikáját miként adhatná vissza olyan nyelven, amelynek más jellegű a grammatikai és szemantikai tere. Amelyben nincs a szavak, kifejezések mögött szimbolika és/vagy metaforikus másod-, vagy harmadjelentés. Ezért Debóra énekével kapcsolatban kénytelenek vagyunk a hebraistákra hagyatkozni, akik szerint a szöveg lüktetése, az ismétlődések hangsúlyának fokozódó ereje – mint Ravel Bolerója – egyfajta sűrű és buja erotikát sugároz: mintha az asszony, Debóra a győzelem után magának, Istennek kínálná fel nyoszolyáját.

Magasztos, egyszersmind nem túl szerény fordulata: „*Felkelék Izráel anyjaként.*”¹⁸ – meghatározza a szerep tartalmát. Szimbolikája kiterjesztő, amennyiben tevékenységét egész népére vonatkoztatja, mindazáltal ez a vezetői szerep az idézett kifejezés révén egyidejűleg viseli a hagyományos anyai karakterjegyeket. Az így értelmezett anyai minőség cseppet sem mond ellent az előző bekezdésben írtaknak, sőt.

Eztán következik a kevély, önérzetes, már-már maró szemrehányás a távolmaradóknak. Felhánytorgatja a zsidó törzseknek, hogy tétlenül várták az események végkifejletét. Ám a megalakulók felsorolását közvetlenül megelőzi egy, első ránézésre érzélgős, mélyebben elemelve azonban roppant súlyos kijelentés: „*Szívem azoké, kik parancsolnak Izráelben...*” Mert az egész történet legfontosabb tanulsága éppen az, hogy az Assmann által *szabályozott anarchiaként* definiált társadalom hasonló krízishelyzetben önnön vesztébe rohan, hacsak nem rendeli alá magát egy központi akaratnak.

A felajánkozás, a megnyilatkozás és a szemrehányás után az ének elbeszéli a csata lefolyását, megismétli a történetet – hangsúlyozottan kitérve a kánaániták veszteségeire, mi több, kárörvendezve asszonyaik keserűségén a férjek elvesztése miatt és csalódottságán, hogy nem lesz részük a várt és nekik való hadizsákmányból, végül lezárja egy mondattal: „*És megnyugovék a föld negyven esztendeig.*”¹⁹

A fegyverrel megszerzett béke időtartama épp annyi, mint amennyit a zsidók bolyongtak a sivatagban az egyiptomi fogságból kijövet, mint a királyok uralkodásának tartama; negyven napig zuhogott az eső az özönvíz idején, stb. Az ószövetségi gondolkodásban a 40 szakrális szám. Ez önmagában olyan momentum, amely Debóra emlékezetét nagyra növelte a zsidó hagyományban. Ám ez legföljebb adalék a szerep kivételességének magyarázatához. A válasz lényegét az a szegmentált társadalmi létezés szolgáltatja, amely egy fenyegető konfliktushelyzetben nem képes mozgósítani, nem tud elég meggyőző lenni. Ezért nem is akad olyan férfi, aki

¹⁷ Bír 4, 24

¹⁸ Bír 5, 7

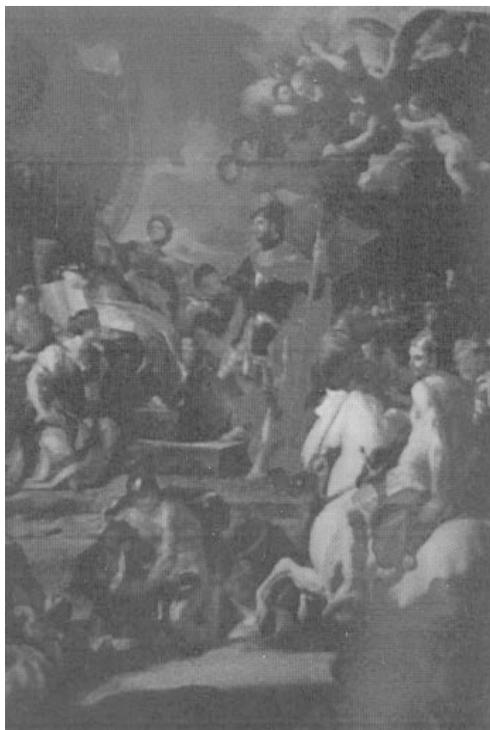
¹⁹ Bír 5, 31

a mozgósítás élére állana, és körbejárva a testvértörzseket, meggyőzné őket arról, küldjenek katonákat, máskülönben mindannyian ismét hódítók hatalma alá kerülnek. Az egyetlen ember, aki férfihoz méltóan képes felérni ésszel a veszély valós mértékét, s személyesen elég a bátorsága, no meg intellektuális belátása cselekedni is, egy nő. A vállalkozás nyilvánvalóan kockázatos – bár inkább reménytelen –, ez is lehet magyarázata annak, hogy a szóba jöhető férfiak nem vállalták: féltek a bukástól. A váratlan győzelem minden előzetes várakozást meghazudtolt és minden előzetesen elképzelt forgatókönyvet átírt. (Ilyen fordulat ma sem ritkaság.) Debóra nem a sajnálkozva, lenézve várt vesztes szerepében jelenik meg újfent az övéi körében, hanem diadalittas népvézérként.

Mit tesz ilyen esetben az utókor? Természetesen igyekszik szerves folyamatba ágyazni a történeteket és a főhősöket. A leszármazók emlékezetében Debóra nem lehet egyszerű asszony, és kiválóságát sem lehet egy vagy több férfi függvényében értelmezni, mint az összes többi – egyébiránt valóban nagyszerű – ószövetségi nőt. Az történt tehát, hogy az utókor kiemelte, egyedivé tette Debórát, és minden valószínűség szerint utólag ruházta fel azokkal a címekkel, amelyek miatt oly igen előkelő helyet kap a Bírak Könyvében. Ezzel az eljárással – az egyedivé tétellel ugyanis – nem sérült semmilyen, kivált nem a patriarkális hagyomány. A visszavetített közösségi tudat jelensége ez. Így magyarázható Debóra prófétanői címe és bírói stalluma egyaránt, s ekként volt gond nélkül beilleszthető egy olyan sorba, amely végeredményében egy törzsi közösség civilizációs-kulturális értelemben vett társadalommá válásának szakadozott, mégis lineáris történetét képezi le.

7. ábra

Tintoretto: Debóra és Bírak

Zárszó

A ma Szíriához tartozó Tel Mardih települése környékén feltárt ókori város, Ebla területén olasz régészek megtalálták a város levéltárát. Tizenhatezer ékírásos, akkád nyelvű agyagtábla került elő 1975-ben. Ezek feldolgozása során derült ki, hogy a csaknem négyezer éves leleteken szerepelnek az Ószövetség hősei, mégpedig abban a sorrendben, ahogyan azt a Biblia is tartalmazza. Nehezen vonható tehát kétségbe, hogy többnyire valós személyekről szólnak a történetek. Hőseink is hús-vér nők voltak, s nemcsak a bibliai leírás élethűsége okán, hanem mert valóban éltek.

A névvel említett és a névtelen nők száma együttesen nagyon kevés a férfiakéhoz képest az Ószövetségben. Ahhoz azonban elegendően vannak, hogy a női szerepek kialakulásáról és e szerepek helyéről a közösségben viszonylag pontos képet alkossunk. Talán meglepő, talán nem, az ószövetségi esettanulmányok elvégzése és a szöveg egészének elolvasása után azt kell megállapítanunk, hogy a klasszikus női szerepek struktúrája legfőképpen a 20. században, annak is a második felében kezdett el érzékelhetően módosulni.

A magyarázat egyik fele megváltoztathatatlan biológiai-genetikai alapokon nyugszik: csak a nők tudnak szülni. A másik fele magában a történelemben van – részben feltárva, részben feltáratlanul, hiszen civilizációnkként más és más történelmi előzmények, ilyenformán eltérő jellegzetességek kísérik a női szerepeket.

Ami a taglalt esetek hősnőit illeti: ahhoz képest, hogy szent könyvben szerepelnek, meglepően sok olyan vonást, tulajdonságot hordoznak, amelyek alapján a ma férfit nem feltétlenül kívánná társának bármelyiküket. Másként szólva, annyi esendőséget, gyarlóságot, női rafinériát és jellemzően női érzésvilágot mutatnak, hogy – túltéve magunkat a néhány ezer éves különbségen – akár szembe is jöhetnének az utcán. És valószínűleg úgy is van. Naponta jönnek szembe. Világunkon belül egy másik világ. Egy okkal több, hogy szeressük őket.

Felhasznált irodalom

Assmann, Jan (2008): *Uralom és üdvösség – Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Budapest, Atlantisz Kiadó.

Beitzel, Barry J. (2007): *A biblia világa. Történelmi és kulturális utazás bibliai tájakon*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Levy-Strauss, Claude (1973): *Szomorú trópusok*. Budapest, Európa Kiadó.

Hülvely István*

CIVIL TÁRSADALOM ÉS RENDSZERVÁLTÁS

Közismert, hogy a rendszerváltásban a hazai és a nemzetközi irodalom fontos szerepet tulajdonított a civil társadalomnak. Az államszocialista rendszer válságának fontos tünete volt a társadalom fokozatos leválása a rendszerről, a kontesztáló társadalmi csoportok, az ellenzék megjelenése. Mondhatnánk azonban, hogy ezek a változások minden rendszerváltásnak jellegzetes tünetei. Az már kevésbé jellemző, hogy egy rendszer szinte ellenállás nélkül megadja magát, illetve aktív szerepet vállaljon önmaga felszámolásában, s hogy a rendszerváltásnak ne legyen igazi ellenfele. Ami ugyanis történt, az legalább annyira megesett a társadalommal, mint amennyire általa kivívott eredményként értelmezhetjük. Olyasmi történt, amire a társadalom nem lehetett felkészülve. Fokozatosan kiment alóla a „szocializmus”, lehullottak a nemzetközi rendszer, benne a láger fogva tartó addigi keretei. A régi hatalom eltűnt ugyan, de az élet materiális és szellemi területein egy struktúrájában anarchizált, destrukturált állapot maradt utána, ami eleve lehetetlenné tette az új rendszer gyors kibontakozását. Az immár majd húszéves ziláltság a tudati állapot bizonytalanságaival párosul. Nem nagyon állíthatjuk, hogy tudjuk, mit akarunk: ehhez túlságosan szétesett a társadalom.

Az egyidejűség dilemmája

Pedig az új rendszer felépítése összetett, szimultán feladatok megoldását követelte. *Claus Offe* már az 1990-es évek elején az „egyidejűség (szimultaneitás) dilemmájáról” írt (Offe, 1994). A demokratikus átmenetekkel foglalkozó irodalom más esetekben, írja Offe, elsősorban a demokratikus átmenetekhez szükséges politikai és alkotmányos jellegű modernizációs nehézségekre és kihívásokra koncentrálhatott. A posztkommunista társadalmaknál azonban tekintetbe kell venni, hogy *a demokratizálódás kérdése a gazdaság megreformálásával és a vállalkozók egészen új osztályának kialakításával egészül ki*. Ennek a folyamatnak a megértéséhez a társadalomtudományok sem rendelkeztek értelmezési segédeszközökkel és előzetes tudással. *Charles Turner*, aki Offe-ra hivatkozva kérdőjelezi meg a rendszerváltással kapcsolatban a habermasi *nachholende Revolution* elképzelést (Habermas, 1992), a következőt írja: „A felzárkózó forradalom eszméje figyelmen kívül hagyja, hogy a posztkommunista társadalmak nem egy versenyző megújított teljesítményének feladatával, hanem a versenyző ön-megteremtésével, ön-megalapozásával és ön-inveniójával szembesülnek. Bizonyos, hogy a régi rezsimék hagyatéka, a kapcsolatok hálózata és a masszívan obstrukt praktikák olyan koncepciót teremtenek, amely korántsem makulátlan. De a forradalmak történetében a vezérlő elvek ilyen tökéle-

* Főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola

tes megkerülése még soha nem fordult elő azok részéről, akik megtestesítőiknek tartották magukat. A forradalmak történetében soha sem volt még ilyen kis esélye az ellenforradalomnak egy megvert párt esetében, amely inkább elfogadta a vereségét, ha nem is szívesen, de legalább rezignációval. Ezek a forradalmak jellegük miatt 'exit' forradalmak voltak az előre menekülés és hátráló visszavonulás, a valaki mögötti ajtóbecsapás és rohanás, illetve a csendes becsukás és a szerény angolos távozás kettős értelemben. De éppen 'exit' jellegük és az utópikus vagy reakciós impulzusok hiánya miatt a cselekvések megalapozására irányuló és az ön-megteremtés stratégiáira vonatkozó nyomás mindennél nagyobb. A feladat nem a felzárkózás, hanem a versenyzővé válás a játékban." (Turner, 1997: 117–118.)

A „szimultaneitás dilemmájának” értelmezéséhez a *David Eastontól és John Elstertől* kölcsönzött „háromemeletes modell” (*three-tiered model*) szolgált alapul. A modell szerint a közpolitikának (*policy*) három alapvető döntésre van szüksége ahhoz, hogy megfelelően teljesítsen. Döntésre kell jutnia (1) a *kollektív identitás* kérdéseiben (erény, becsület, „patriotizmus”), (2) a *demokratikus-alkotmányos intézményes szabályokról* és formákról (azok racionalitásáról), és végül (3) a *források elosztásáról* (a legitimitás figyelembevételével). Stabil társadalmakban a modell hierarchiájának logikája szerint a három szint jól elhatárolódik egymástól, mégpedig oly módon, hogy a kollektív identitás, valamint az intézményes forma közegébe ágyazódik bele a mindennapi politika üzletvitele. Az utóbbinak így kijelölt mozgástérben kell mozognia, amelyet legitimitása határoz meg. A kohézió erejére utal ugyanakkor a modell történelmi formálódása, az eltérő idősíkok „tekintélyének” megalapozottsága: a nemzetre vonatkozó identitástudat évszázadokra, az intézményrendszert szentesítő alkotmány évtizedekre, a kormányok stratégiai tevékenysége pedig néhány évre szól. A modernizálódás normális történelmi menetében olyan hierarchia alakult ki, amely biztosítja a három elem önállóságát és kölcsönös erősítő hatását, a stratégiai döntések megfelelő megalapozottságát. Mindez másként néz ki a posztkommunista országoknál. Itt a *feladatok megoldatlanságának egymásra torlódása* határozza meg a történéseket, szemben a nyugati társadalmak „kényelmes” történéseivel, ahol történelmileg az állam történelmi megerősödését követte a kapitalizmus megteremtése, majd a folyamat végén a demokrácia intézményesülése.

A pártok túlhatalma

Nemzetállam, kapitalizmus, majd demokrácia: a modern előrejutás időbeliségének *normális* menete. A Nyugat perifériájának és félperifériájának posztkommunista állapotában azonban a megoldatlan feladatok összetorlódása, még inkább a *nemzettudat és az alkotmányos értékrendszer zavarai* a politikai és nem politikai elitek fantáziájának bámulatos fellengzősségét – és ideologikus szárnyalását – eredményezik. *Ideologikus társadalmak*, tettek helyett a mellébeszélés társadalmi maradtunk. Reális szemlélet, megfelelően stabil, közösen elfogadott nemzeti és demokratikus értékrendszer és azt megfelelően reprezentálni képes demokratikus intézmények híján a napi politikára utalt stratégiai feladatok megoldása a párt- és civil társadalmi harcok prédájává válnak. Általános identitászavar, a demokratikus formák labilitása, vagy éppen érdek vezérelte mellőzése és a piaccgazdaság logikájának negligálása mellett a *pártok hatalma és mozgástere aránytalanul megnő*, hiszen hiányzik az a keret, amely ellenőrzés alatt tarthatná azokat. Az elszabaduló partikuláris pártérdekek funkcionális helyettesítő szerepének következményeit Lengyelországgal kapcsolatban Offe a következőképpen írja le: a kollektív identitás és az intézményrendszer normatív vagy geopolitikai kérdéseit, saját stratégiai céljaikhoz igazítva, a pártok döntenek el. A választott parlament az állandó átalakulásban lévő pártok mindenkori politikai irányvonalai által vezérelt alkotmányos bizottságok munkájának eredménye; a legfon-

tosabb külkapcsolatok kérdése pártmarakodásokká fajul; és ugyanez történik a nemzeti emlékünnepekkel is, amelyek megerősítő és összetartást kovácsoló ereje szimbólumaival egyetemben már régen áldozatul esett a pártmarakodásnak és a pártbefolyás alatt szerveződő „civil szervezetek” ügködésének (vö.: Turner, 1997: 118). Magyar tapasztalataink példái sem különböznek. A normatív és geopolitikai kérdésekben megosztott társadalom képe jelzi leginkább a jelzett elméleti problémákat. A zavaros magyar ideológiákban ma van „szimpla” magyar, és van „dupla” magyar, van „szimpla” keresztény, és van „dupla” keresztény. Az örökölt és újólag kialakított ellenségképekbe csomagolva ezek az ellentétek azután, Virág elvtárs klasszikus szavával élve, „fokozódnak”.

Szembenézés a valósággal

A kelet-európai helyzet rezignált konstatálása azonban csak kiindulópont lehetett a tudomány számára a helyzet újraértelmezéséhez. A helyzet újragondolásának ma akár azt a címet is adhatnánk: *út a civil társadalom ideológiájától a valósággal való szembenézésig*. Ami a civil társadalom ideológiájának revízióját illeti: a revízió ágense mindenekelőtt ugyanaz a rendszerváltó értelmiség, amely a rendszerváltást megelőzően a kontesztáló civil társadalomban pillantotta meg a rendszerváltás és vele az új rendszer avatott hordozóját is. Utólagos önkritikával írta erről *Jerzy Szacki*, lengyel történész: „Habár sok szó esett a lengyelországi civil társadalomról, ez valójában a jövőre vonatkozó cél vagy metafora, amely arra szolgált, hogy jelezze a kommunista rendszer alatti független társadalmi élet bizonyos szféráinak a jelentkezését. A civil társadalom formula nem szolgált társadalmi és gazdasági helyzetünk adekvát számvetésével. A civil társadalomról legjobb esetben csupán egy ideológiával rendelkezünk, amely hatást gyakorolt az emberek kis csoportjára, akiknek volt valamiféle víziójuk jövőbeni társadalmi intézményeinkről” (idézi Turner, 1997: 134). A civil társadalom ideológiája leválasztotta az államot és a gazdaságot a cselekvés ettől függetlenedő közösségi formáitól, ami problematikus mértékben normatív és morális jelleget kölcsönzött e fogalomnak. Ugyancsak Szacki írja, hogy a civil társadalom tagja ebben a régióban semmi esetre sem egy *homo economicus*, hanem egy ’igazságban élő’ morális entitás.

De mi van azokkal, akik a kommunista rendszerrel szemben álló civil társadalom zömét alkotják? Az idealizmusnak itt kellett felbomlani először a rendszerváltás után. Ekkor derült ki, hogy a felbomló rendszer nem jelenti automatikusan a modern demokratikus áruterelő társadalom pályájára való átállást. Egyszerűen, mert *hiányoznak* ennek *strukturális és kulturális feltételei*, és ennek megfelelően társadalmi hordozói. A nyugati társadalommal való összehasonlításban különös világossággal tárulnak fel a modernség általánosan szűk keresztmetszetei. Ahogyan az irodalom hangsúlyozza, a piaci, tőkés polgári társadalom nyugati formálódása megelőzte a civil társadalmat és annak liberális-demokratikus eredményeit. *Clive Tempest* ehhez hozzáteszi: „A kelet-európai társadalmak rendelkeznek ezek néhány elemével, de általában torzult, reziduális formában, különösen, ha valaki a lengyel parasztságot, a nómenklatura kapitalistákat vagy Szelényi magyarországi ’kommunista vállalkozóit’ szemléli. Ezek nem felelnek meg a nyugati öntudatos és tagolt polgári csoportoknak, amelyek a tizenhetedik, tizennyolcadik és tizenkilencedik században emelkedtek ki” (Tempest, 1997: 136). A kelet-európai megkésett fejlődést, átmeneti és ellentmondásos formáival, strukturális tagolatlanságával hajtotta uralma alá a bolsevik rendszer, s ez a viszonylagos elmaradottság csak könnyítette a rendszer dolgát, amely már legitimációs okokból is támaszkodott annak kultúrájára.

„Tolvaj-koldus szindróma”?

Úgy tűnik, hogy ha visszatekintve beszélhetünk egyáltalán kelet-európai civil társadalomról, akkor erről mindenekelőtt a *túlélési taktikák rendszerbeli hálózatának kialakulása, mindenekelőtt egyfajta alkalmazkodás alapján* ejthetünk szót. Ennek gyökere azonban – ahogy még jóval korábban *Zygmunt Bauman* fogalmazott – a politikai kultúra paraszti eredetére vezethető vissza. Arra az eredetre, amelyet a mai elemzők többek között „civilizációs inkompetenciával”, „amorális familizmussal” és „privatizált társadalommal” vádolnak. Ez a kulturális forma kétségtelenül hasznos volt a hiánygazdaság körülményei között, mintegy a túlélésért vívott harc sajátos formáját képezte. Sőt, *Grazyna Skapska* szerint: „hozzájárult a javak és előnyök cseréjén alapuló széles, ugyanakkor nagyon specifikus hálózatok és kapcsolati rendszerek fejlődéséhez, amely oly jellemző volt a kommunista társadalomra és a szűkösség gazdaságára. Hozzájárult a tranzakciók látszólagos melegéhez és személyessé válásához, mivel a legfontosabb javak vásárlásának pusztá ténye személyes ismeretségek hálózataitól függött. Azon, hogy rokonok legyenek gazdaságilag stratégiai pozícióban, például az üzletek ellátásánál, vagy, hogy jó kapcsolatban legyenek a hatalmon levőkkel – például a helyi párttitkárokkal –, akik nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy berendezésekhez jussanak iskolák és kórházak számára, hogy bank nyílhasson a helyi köztéren, hogy a gyerekek számára biztosítsák a vakációs élelmézt. Mindez nem hivatalos, vagy félhivatalos formát öltött. Legjobb esetben a kapcsolatok és cserék ’a törvény árnyékában’ születtek, de meglehetősen gyakran illegálisak voltak. A törvényen kívüli, ellenőrizetlen hálózatok és kapcsolatok versengő magánérdekek közötti harc keretében működtek – majdnem magától értetődően egy olyan szituációban, amelyben az elsődleges cél az volt, hogy elégséges élelmet biztosítsanak a saját családnak, hogy olyan ritkaságokhoz ’jussanak hozzá’, mint egy bútor vagy mosógép. Az ilyen valóságban való funkcionálás a gondolkodás nagyon specifikus formájának kialakulására is vezetett, amelyet egyrészt az állami intézményekkel szembeni bizalmatlanság jellemezett, másrészt az a meggyőződés, hogy minden olyan lehetőséget meg kell ragadni, amelyet például a jóléti állami rendszer nyújt. Lengyelországban ezt nevezték ’tolvaj-koldus szindrómának’ (*thieving-beggar syndrom*)” (*Skapska, 1997: 154*).

Az autonómia hiánya és a rendszerváltás krízise

A civil társadalom kelet-európai deficitjei szükségszerűen vezetnek annak a kérdésnek a felvetéséhez, hogy ha nem a civil társadalomban, akkor hol lelhetjük meg az új rendszerben a rendszer tényleges hordozóit és alakítóit? Azt gondolom, hogy a volt rendszer struktúrájából eleve következik az elit(ek) szerepének és rendszerváltó felelősségének vizsgálata. Annál is inkább, mert a kommunista rendszer elitista jellege a modern társadalom tagoltságának nagyméretű lerombolásából következett. A volt szocialista rendszer anarchizálta és destrukturalta a társadalmi alrendszereket a civil társadalom gazdasági és kulturális-politikai autonómiájának megszüntetésével. Ezzel a szocialista elit strukturálisan is megalapozta uralmát, hiszen a *szélsőséges államosítással és centralizálással* kivette a civil társadalom kezéből az autonómiához szükséges eszközöket, teret adva egyfajta korlátlan, jobb esetben egyfajta paternalisztikus, atyáskodó hatalomnak és ellenőrzésnek.

A rendszerváltó elit alapvető feladata lett volna, hogy ezt a túlsúlyos hatalmat a társadalmi alrendszerek autonómiájának visszaállításával, fokozatos intézményesítésével és demokratizálásával lebontsa. Hogy nem, vagy csak részben és kényszeredetten tette, annak legalább két alapvető oka van. Az egyik, a gondolkodás már említett ideologikus jellege, amely *avantgárd* szereplőért kiált, s kiemelt pozíciót biztosít az effajta mentalitás számára. Az elit, illetve értel-

misége csak nagy áldozatokkal és veszteséggel mondhatott volna le erről az örökölt szerepről a rendszerváltás után. A másik ok a privatizáció, amely ezen a téren is „funkcionalizálta” a hatalmi túlsúlyt. A privatizáció messzemenően keresztelte a demokratikus célokat, s a benne való részvétel, vagy éppen részesedés a különböző elitcsoportok hatalmi küzdelmének elsődleges céljává vált. A küzdelem természetesen megfelelő ideológiai-szellemi formát öltött magára, amelyben demokratikus nyitás helyett az elit inkább ráhangolódott a paternalizmushoz szokott társadalom igényeire – saját pozícióinak védelme érdekében. A rendszerváltással kapcsolatos érintett szociológiai és kulturális elemzések azt mutatják, hogy csoda lett volna, ha az egész folyamat nem így történt volna, és nem jutott volna el napjainkra saját kríziséhez.

Felhasznált irodalom

Fine, Robert – Rai, Shirin (1997) (szerk.): *Civil Society: Democratic Perspectives*. London, Franc Cass.

Habermas, Jürgen (1990): *Die nachholende Revolution*. Frankfurt, Shurkamp.

Offe, Claus (1994): *Das Dilemma der Gleichzeitigkeit*. In: *Der Tunnel am Ende des Lichts*. Frankfurt, Campus Verlag.

Skapska, Grazyna (1977): *Learning to be a citizen: Cognitive and Ethical Aspects of Post-communist Society Transformation*. In: Robert Fine – Shirin Rai (1997), im.

Szacki, Jerzy (1991): *Polish Democracy: Dreams and Reality*. *Social Research*, Vol.58., No. 4.

Tempest, Clive (1997): *Myths from Eastern Europe and the legend of the West*. In: Robert Fine – Shirin Rai (1997), im.

Turner, Charles (1997): *Civil Society or Constitutional Patriotism*. In: Robert Fine – Shirin Rai (1997), im.

Matus János*

POLITIKA, NEMZETÁLLAM ÉS GLOBALIZÁCIÓ

Az elmúlt két évtizedben több tényező együttes hatása következtében a politika és a gazdaság kapcsolata egyre erősödő viták tárgyává vált. A tényezők közül kiemelhető a politikai rendszerváltások sora Közép- és Kelet-Európában, a globalizáció eltérő hatásai a világ különböző régióiban és a 2008-ban kibontakozott nemzetközi pénzügyi válság, amelynek a hosszú távú hatásai ma még ismeretlenek. Ez utóbbi különösen szoros összefüggésbe hozható a gazdaság és a politika, a piac és az állam komplex viszonyrendszerével. A modern európai nemzetközi rendszer kezdetétől tapasztalható a fontos gazdaságpolitikai elvek megjelenése és tartós hatása az államok bel- és külpolitikai magatartására. Az államnak a gazdasági tevékenységhez való viszonya jelentős, esetenként sorsdöntő következményekkel járt. Alapvetően érintette az államnak a társadalomhoz való viszonyát, majd egyre erősödő mértékben az államok egymáshoz való viszonyát. Európa modernkori történelme alapján megállapítható, hogy a nemzetközi rendszer nagy strukturális változásainak a gazdaság és a technológia szférájában bekövetkezett változások voltak az elsődleges forrásai. A nemzetközi kapcsolatok jelenlegi trendjei alapján prognosztizálható, hogy az elmúlt két évszázad során a két nagy interakciós terület, a politika és a gazdaság viszonyával foglalkozó történelmi érvek egy része régi, más része új formában tér vissza, és hatást gyakorol az államok magatartására.

A három nagy eszmei irányzat a gazdaság és a politika kapcsolatáról

Az állam és a piac a társadalom szervezésének két alapvető de sok tekintetben ellentétes formája (Gilpin, 1987: 4). Az állam mint hierarchikus szervezet számára fontos a külső és belső szuverenitás, ennek elengedhetetlen eleme az ellenőrizhető határok megléte. A piac mint a gazdasági tevékenység színtere, a szabad terjeszkedést preferálja, átlépi a határokat és nem a hierarchia, hanem a partneri kapcsolatok elvei alapján működik. A legalapvetőbb kérdések közé tartozik az, hogy hogyan hat az állam a gazdaság működésére, az előállított javak elosztására és fordított értelemben, hogyan hat a gazdaság az állam stabilitására és polgárainak jólétére. Mivel a gazdasági tevékenység egyre inkább nemzetközi szintéren zajlik, a nemzetközi piacok hatást gyakorolnak az államok közötti hatalmi viszonyok átalakulására.

Az állam és a piac kapcsolatával foglalkozó viták az elmúlt másfél évszázadban megosztották a politikusokat és az elméleti szakembereket egyaránt. Három markáns nézetrendszer alakult ki, amelyek fontos alaptételeket fogalmaztak meg. Ezek a következők: merkantilizmus (gazdasági nacionalizmus, etatizmus, protekcionizmus, új protekcionizmus), liberalizmus (sza-

* Egyetemi tanár, Általános Vállalkozási Főiskola

bad piac, szabad kereskedelem, neoliberalizmus), marxizmus (új marxizmus, dependenciaelmélet). Idővel mindhárom irányzat változott, de alapvető felvetéseik változatlanul megmaradtak, és ezek a mai napig szerepet játszanak a politika és a gazdaság, az állam és a piac kapcsolatáról szóló vitákban. A nézetrendszerek egyikét sem sikerült történelmi tapasztalatokkal véglegesen elvetni vagy megerősíteni, ezért mindháromnak van hatása a nemzetközi gazdasági és politikai rendszer alapvető problémáiról folytatott vitákra.

Az állam és a piac kapcsolatának problémái történelmileg először az államokon belül kerültek napirendre. A kapitalista gazdaság kezdeti szakaszában a szabad verseny elvei alapján minimális állami beavatkozással működő gazdaságnak a társadalomra gyakorolt negatív hatásai néhány évtized alatt megmutatkoztak. Nyilvánvalóvá vált, hogy az állami ellenőrzés nélküli piaci verseny radikálisan átalakítja a társadalmi viszonyokat, a javak szélsőségesen egyenlőtlen elosztása konfliktusokat eredményez, amelyek erőszakhoz is vezethetnek. A kapitalista gazdasági rendszer sebezhetőségét, ebben a speciális kontextusban, a világ gazdaságilag legfejlettebb részein sikeresen csökkentették. A két évtizeddel ezelőtti közép- és kelet-európai rendszerváltások pedig rámutattak a gazdaságba történő túlzott állami beavatkozás társadalmi és gazdasági következményeire, mindenekelőtt a gazdasági hatékonyság drámai csökkenésére.

A 20. század utolsó két évtizedében mind az elméleti kutatásokban, mind a gyakorlatban fokozódó figyelem irányult az állam és a piac kapcsolatára a nemzetközi gazdaság területén. Az államok közötti kölcsönös függőség erősödése és a gazdasági globalizáció hatásai indokolták az érdeklődés erősödését. Fontos figyelmeztetésként szolgáltak a világ különböző régióiban felszínre került feszültségek és erőszakos konfliktusok. Az elméleti kutatások bizonyították, hogy a hidegháború után a globalizáció alapvetően negatív hatást gyakorolt a világ számos területén (Buzan – Waeber, 2003: 3–14). Az Észak és a Dél közötti növekvő gazdasági különbségekről szóló viták átlépték a nemzetközi gazdasággal foglalkozó szakemberek érdeklődésének határait és felkeltették a nemzetközi rendszer biztonságával foglalkozó politikusok figyelmét is. Jó példa erre az Európai Unió 2003 decemberében elfogadott stratégiai koncepciója, amely megállapítja, hogy a világban terjedő erőszakos konfliktusok hosszú távú kezelése olyan komplex intézkedéseket igényel, amelyek együttesen irányulnak a biztonságot garantáló politikai stabilitás és a tartós gazdasági fejlődés alapjainak megteremtésére.

Biztonság nélkül nem lehetséges gazdasági fejlődés, és fenntartható gazdasági fejlődés nélkül hosszú távon nem lehetséges politikai stabilitás és biztonság (European Security Strategy, 2003: 6).

Gazdasági nacionalizmus

Első formája a merkantilizmus volt, mely domináns szerepet töltött be a modern európai nemzetállami rendszer kialakulásában. Elsődlegesen gazdaságpolitikai gyakorlat volt és nem koherens gazdasági elmélet. Alaptétele, hogy a gazdasági tevékenységet alá kell rendelni az államépítés követelményeinek, tehát a politikai céloknak. Az állam legfontosabb érdeke és célja a túlélés, a fennmaradás, amelynek a legfontosabb biztosítéka a katonai erő. A gazdaság fontos feladata volt a katonai erő fenntartásához szükséges források megteremtése. Ezt a célt szolgálta az exportot támogató és az importot korlátozó politika, amely folyamatosan biztosította az állami költségvetés többletét a katonai kiadások fedezésére. A merkantilizmus mint gazdaságpolitikai gyakorlat, és a politikai realizmus mint az állam politikai és katonai magatartását meghatározó eszmei irányzat rokonságban voltak egymással. Mindkettő konfliktusosnak tételezte az államok kapcsolatait. A merkantilizmus dominanciájának korában, az európai nagyhatalmak részvételével lezajlott mintegy száz háború alátámasztja a fenti feltételezés megalá-

pozottságát (Jack S. Levy, 1983: 86–88). Különösen figyelemre méltó, hogy a háborúk mintegy egyharmada hajózási és kereskedelmi viták miatt robbant ki (Holsti, 1995: 45).

A 19. század közepéig a merkantilizmus általánosan elterjedt gazdaságpolitikai gyakorlat volt. Az ipari forradalom és a kiterjedt nemzetközi kereskedelem nyomán vezető gazdasági hatalommá váló Nagy-Britannia is protekcionista politikát folytatott egészen 1846-ig, amikor a Parlament visszavonta az ún. „Gabona Törvényeket”, majd 1854-ben a „Hajózási Törvényeket” (Earle, 1986: 258). Nagy-Britannia tehát Adam Smith szabad kereskedelmet hirdető könyvének (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) megjelenése után hetven évvel kezdte alkalmazni a szabad kereskedelem elveit, miután a világ vezető gazdasági hatalmává vált. Az Amerikai Egyesült Államokban a függetlenné lett angol telepes gyarmat első pénzügyminisztere, *Alexander Hamilton* az európai merkantilistákhoz hasonlóan gazdasági nacionalista volt. Az amerikai ipar védelmét szorgalmazta a külső versenytársakkal szemben. *Jefferson* és *Madison* elnök a 19. század első évtizedében számos védelmi intézkedést vezetett be a külföldi, főleg angol áruk versenyével szemben (Earle, 1986: 242–243). *Friedrich List* 19. századi német közgazdász szerint a szabad verseny két állam között csak akkor lehet kölcsönösen előnyös, ha az ipari fejlettség közel azonos szintjén állnak. Ha egy állam a többiek mögött van, először saját magát kell fejleszteni, hogy versenyezni tudjon a fejlettebbekkel. (Earle, 1986: 244).

Liberalizmus

A merkantilizmus átfogó bírálatát *Adam Smith* klasszikus brit közgazdász végezte el. Az angol gazdaság helyzetének elemzéséből kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a szabad kereskedelem nagyobb mértékben járul hozzá a gazdagság növeléséhez, mint a kereskedelmet korlátozó politika. A 19. század elején Angliában a protekcionizmus fő eszközei a hajózási törvények voltak, amelyek kizárólag angol hajóknak engedélyezték külföldi áruk szállítását angol kikötőkbe. Smith-nek az volt a véleménye, hogy helytelen a gazdagság növelésének az a módszere, amely a szomszédok és partnerek rovására történik. Anglia ugyanis elért már egy olyan világhatalmi pozíciót, amelyben megengedheti, hogy a partnerei számára is kedvező kereskedelmi politikát folytasson. A 19. század közepére Angliában elfogadottá vált az a nézet, hogy „a szabad kereskedelem a legerősebbek fegyvere”, tehát az ország elsődleges érdeke, hogy ezt az elvet kövesse a nemzetközi kereskedelemben (Earle, 1986: 223).

Adam Smith nevéhez fűződik a közgazdasági gondolkodás tudományos megalapozása. Piacelmélete meghatározó szerepet játszik napjainkban is, bár éles kritikák is megfogalmazódtak vele kapcsolatban. Smith piacelméletének egyik fontos elemét, a morális magatartás követelményét azonban követői elhanyagolták és az utókor is megfélemedezett róla. *Morális érzelmek* című könyvében a morális tényezők fontosságát hangsúlyozza, amelyek képesek az emberi önzés korlátozására és elősegítik egy igazságos és hatékony társadalom kialakulását. Piacelméletének kidolgozásakor feltételezte egy igazságos társadalom meglétét, amely összhangot teremt az egyén és a közösség érdekei között a „láthatatlan kéz”, vagyis a természetes harmónia segítségével. A „láthatatlan kéz” koncepció megértésének kulcsa a gazdasági szereplők közötti verseny szerepének megértése. A verseny teszi lehetővé a profitéhség féken tartását, az árak mérséklését, a fogyasztók kiadásainak csökkentését és mindezek eredményeként az érdekek harmóniájának kialakulását, amit Smith „közjónak” nevez. Szerinte az érdekek harmóniája feleslegessé teszi az állam beavatkozását a gazdaságba. A kormányt pazarlónak és korruptnak tekinti, amely a társadalom kárára monopolisztikus privilégiumokat teremt (Brue, 1994: 69–77). Két esetben látta indokoltnak a kormány beavatkozását a gazdaságba. Először, az ország

külső és belső biztonságának fenntartása érdekében. Másodszor, a piaci kudarc esetén. Az érdekek harmóniája és a szabad verseny elméletét Smith a nemzetközi kereskedelemre is kiterjesztette. A szomszédokkal való kereskedelmet még annak a veszélynek a figyelembevételével is támogatta, hogy a kereskedelem eredményeként ellenséges szándékú államok is erősödhetnek, mivel feltételezte, hogy a gazdagodás lehetősége békés magatartásra ösztönöz.

A klasszikus angol közgazdasági elméletet jelentős új gondolatokkal gazdagította *David Ricardo*. A komparatív költségek elmélete, amely ma a komparatív előnyök néven ismert, talán az egyik legmaradandóbb hatást gyakorló elem a közgazdasági gondolkodás történetében (Brue, 1994: 127). Ricardo azzal az érveléssel támasztotta alá a szabad kereskedelem koncepcióját, hogy minden országnak vannak olyan természetes adottságai, amelyekre alapozva a lehető legnagyobb mértékben és a számára legelőnyösebben termelhet és kereskedhet más országokkal. Mind Smith, mind Ricardo közgazdasági nézetei a kapitalista gazdaság kezdeti szakaszának állapotát tükrözték, amikor a tőkék nemzetközi mozgása nem volt jelentős. Nézeteik érvényessége és alkalmazhatósága módosult a tőkekivitel és a termelés nemzetközivé válása nyomán.

A felvilágosodáshoz visszavezethető liberális gondolatnak a közgazdasági leágazás mellett kialakult egy belpolitikai és egy nemzetközi politikai vonulata is. Az előbbi a demokratikus liberalizmus, az utóbbi a regulatorikus liberalizmus elnevezés alatt vált ismertté a nemzetközi szakirodalomban (Keohane – Nye, 1977: 207). A gazdasági és a belpolitikai liberalizmus viszonylag gyorsan teret nyert a 19. század második felétől, a nemzetközi politikához kapcsolódó liberalizmus hatása azonban jóval erőteljesebb akadályokba ütközött. Az első világháború után történt ugyan egy kísérlet a liberalizmus eszmeiségére épülő nemzetközi rend kialakítására a Népszövetség létrehozásával, azonban az ismert történelmi okok miatt ez kudarcot vallott. Így az államok hatalmi képességeire építő politikai realizmus, amely eszmeiségében a gazdasági nacionalizmussal rokonítható, még hosszú ideig megőrizte dominanciáját. Míg a gazdasági nacionalizmus, legalábbis annak kemény megnyilvánulási formái háttérbe szorultak, addig az államok hatalmi politikáját megalapozó és a nemzetközi rendszert elsősorban a konfliktusok összefüggésében szemlélő politikai realizmus jelentős befolyással rendelkezik napjainkban is. Többek között hatással van az államok biztonság- és védelempolitikájára is.

Marxizmus

A 19. század közepén *Marx* és *Engels* a szabadversenyos kapitalizmus addigi fejlődését elemezték és vontak le elméleti következtetéseket a gazdasági folyamatok társadalomra való hatásáról. Fő következtetésük az volt, hogy a kapitalizmus belső ellentétei, a tőkésosztály és a munkásosztály közötti fokozódó ellentétek forradalmakhoz vezetnek, amelyek lerombolják a kapitalizmus rendszerét és elvezetnek egy új társadalmi rendszerhez, a szocializmushoz. Ebben a megközelítésben az volt az újdonság a korábbi közgazdasági gondolkodáshoz képest, hogy a társadalmi változások dinamikáját a gazdaságra vezették vissza. A gazdaság és a politika kapcsolatában Marx a gazdaságot tartotta a meghatározó alapnak, amelynek a politika a felépítménye.

Marx nézeteit kortársai és a későbbi korok közgazdászai is határozottan vitatták. Legvitatottabb elméleti tétele a társadalom osztályokra tagolása és az osztályharc éleződésének hangsúlyozása volt. Ez adott a későbbiekben eszmei alapot *Lenin* erőszakos forradalom elméletéhez és gyakorlatához. A közgazdászok többsége azonban elismeri, hogy Marx hozzájárult a közgazdasági gondolkodás továbbfejlesztéséhez az alábbi területeken: (Brue, 1994: 203). Először is, hasznosan járult hozzá az értékelmélet kidolgozásával kapcsolatos vitákhoz. Másodszor, egyike volt azoknak a közgazdászoknak, akik elsőként mutatták ki a kapitalista gazdaság cikli-

kus fejlődését. Harmadszor, előre jelezte a tőkekoncentrációt, a nagyvállalatok kialakulását és a monopóliumok megjelenését. Negyedszer, elődeinél részletesebben foglalkozott a tőke és a technikai újítások élők-munka-megtakarító hatásával. Végül, hozzájárult a dinamikus elemzési módszer elterjedéséhez a közgazdasági elméletben. A fenti területeken történt hozzájárulás elismerése mellett határozott és a mai napig érvényes kritikák is megfogalmazódtak a marxizmussal szemben. A kritikák egyik alapvető célpontja Marxnak az a megállapítása, hogy a társadalmi változások forrása a termelési tényezőkben keresendő. A társadalomtudományok ma már sokkal szélesebb területen kutatják a változások okait. A másik tartósan bírált marxi tétel az osztályharc központi szerepének hangsúlyozása (Linklater, 1995: 147).

A marxizmus elméletének mindig fontos része volt a társadalmi egyenlőtlenségek kritikája. Az egyenlőtlenségek bírálatát kiterjesztette az államok közötti kapcsolatokra is. Az 1970-es évek közepe, amikor az ún. el nem kötelezett államok csoportjának sikerült felvetni az ENSZ Közgyűlésének napirendjére az új gazdasági világrend problémáját, alkalmas helyzetet teremtett a neomarxizmus megjelenéséhez, amely a fenti marxi hagyományra építette argumentációját az új nemzetközi körülmények között. A marxizmus újjáéledése járult hozzá a dependenciaelmélet kialakulásához, amelynek fő üzenete az volt, hogy a fejlett ipari államok és a gazdaságilag kevésbé fejlett államok közötti gazdasági cserében az utóbbiak folyamatosan veszítenek az igazságtalan cserearányok miatt. Ezért a függőségük mind politikai, mind gazdasági értelemben egyre erősödik. Marx elméletének ugyancsak fontos eleme volt a tőkés gazdaság nemzetközivé válása, a tőke globalizációja. Ennek következtében a gazdasági globalizáció nagyságrendjének növekedése a 20. század utolsó évtizedeiben ugyancsak a neomarxizmus pozícióinak erősödését segítette (Linklater, 1995: 141–150).

Hasonlóságok és különbségek a három irányzatban

A gazdasági nacionalizmus és a marxizmus közös vonása, hogy mindkettő feltételezi a szoros kapcsolatot a gazdaság és a politika között. A kölcsönhatást azonban ellentétesen látják. A gazdasági nacionalizmus szerint a gazdaságnak a nemzeti politikai és biztonsági célokot kell szolgálni, tehát a politika az elsődleges, a gazdaság pedig a másodlagos a kettő viszonyában. A marxizmus szerint a gazdaság a meghatározó, a termelési viszonyok mint alépitmény meghatározza a társadalmi viszonyokat mint felépitményt, amelynek a politika is része. Hasonlóság fedezhető fel abban is, hogy mindkét irányzat konfliktusosnak látja az államok kapcsolatait a nemzetközi rendszerben. Azonban a gazdasági nacionalizmussal ellentétben a marxizmus az államon belüli kapcsolatokat is konfliktusosnak látja, a két alapvető osztály, a munkásosztály és a tőkésosztály feltételezett ellentéteire alapozva.

A liberalizmus hasonlít a marxizmushoz abban a tekintetben, hogy a gazdaságra helyezi a hangsúlyt. A marxizmussal ellentétben azonban a gazdaság függetlenségét hangsúlyozza a politikához való viszonyában. Jelentős különbség a két irányzat viszonyában az is, hogy a liberalizmus feltételezi az érdekek harmóniáját az államok kapcsolataiban, a marxizmus pedig alapvetően konfliktusosnak látja a nemzetközi rendszert az államokon belüli osztálykonfliktusok kivetítése következményeként. A marxizmus foglalkozik a gazdasági folyamatok társadalmi következményeivel, ez ma is érvényes és egyre aktuálisabb probléma, azonban a 19. század második felében levont következtetések megalapozottságát, nevezetesen egy új társadalmi formáció kialakulását a történelem megcáfolta. A liberalizmus a gazdaságot mesterségesen elválasztja a társadalomtól, nem számol a gazdasági folyamatok társadalmi következményeivel. A gazdaságot külön szférának tekinti, ahol a döntések racionális alapon történnek a maximális hatékonyság érdekében.

A gazdasági nacionalizmus és a vele azonos eszmei alapokon álló politikai realizmus, valamint a liberalizmus között a legélesebb vita az érdekek harmóniáját tételező liberális koncepció kérdésében bontakozott ki. A 20. század második és harmadik évtizedében formálódó nemzetközi kapcsolatok elméletében ez volt az első nagy vita az új tudományos diszciplína jövőbeni irányultságáról. Miután a 19. század második felétől fokozatosan teret nyert a gazdasági liberalizmus és a szabad kereskedelem, az első világháború után kísérlet történt a liberális elvek alkalmazására a nemzetközi politikában is. Ez a törekvés fejeződött ki *Wilson* amerikai elnöknek a Népszövetség létrehozására irányuló javaslatában. Rövid idő alatt bebizonyosodott azonban, hogy a nagyhatalmak kormányai továbbra is a hatalmi egyensúlyi politika gyakorlatát követik, a kollektív biztonság elveit nem sikerült érvényre juttatni a nemzetközi kapcsolatokban. Az érdekek harmóniája liberális koncepciójának első átfogó bírálatát *Edward Hawlett Carr* brit történész végezte el a *The Twenty Years Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations* című művében, amelyet első alkalommal 1939-ben publikáltak (Carr, 1964). Carr a harmincas évek nemzetközi folyamatainak, mindenekelőtt a Németországban lezajlott belpolitikai eseményeknek az elemzése nyomán arra a következtetésre jutott, hogy az államok érdekei nincsenek harmóniában. A nemzetközi politika folyamatain túl ezt a következtetést támasztották alá az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság kezelésének tapasztalatai is. Carr meggyőző érveléssel bizonyította, hogy az államok saját érdekeiket kívánják érvényesíteni a nemzetközi kapcsolatokban és ennek leghatékonyabb eszköze a hatalom. A második világháború és a hidegháború igazolta Carr következtetéseit. A háború után a nemzetközi politikában a realizmus maradt a legbefolyásosabb eszmei irányzat. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban azonban a liberalizmus vált meghatározóvá, amely a nemzetközi pénzügyeket és kereskedelmet szabályozó nemzetközi rezsimek és intézmények létrehozásában nyilvánult meg. A szabad kereskedelem elveinek hangoztatása ellenére azonban számos állam folyamodott a gazdasági nacionalizmus módszereinek alkalmazásához, amelyek új protekcionizmus név alatt váltak ismertté. A három irányzatot szélesebb történelmi perspektívába helyezve az alábbi következtetések adódnak.

A gazdasági nacionalizmus épített arra a történelmi tapasztalatra, hogy a nemzetközi rendszer domináns szereplőjeként az állam fontos szerepet játszott a gazdasági fejlődésben. Bár a gazdasági és technológiai fejlődés fényében a nemzetállamok szerepe vitatottá vált az elmúlt évtizedekben, az új államok egész sorának létrejötte arról tanúskodik, hogy az állam maradt a gazdaság szervezésének és a biztonság fenntartásának legfontosabb kerete még annak figyelembevételével is, hogy a nemzetközi intézmények szerepe is növekedett mindkét területen. A gazdasági nacionalizmus erősségeként tartható számon a gazdasági fejlődéshez szükséges stabil politikai szervezeti keret fontosságának felismerése. A gazdasági nacionalizmus háttérbe szorulásához hozzájárult konfliktusos természete, nevezetesen az a felfogás, amely szerint a nemzetközi kereskedelem résztvevői nyertesekre és vesztesekre oszthatók. A nemzetközi kereskedelem zéró végösszegű játékként való felfogása erősítette a politikai konfliktusokat és növelte a háború veszélyét. Ezzel szemben a gazdaságra, az államok belpolitikai rendszerére és a nemzetközi rendszerre vonatkozó liberális nézetek a béke és a jólét ígérését vetítették előre. Amíg azonban léteznek konfliktusok a nemzetközi rendszerben, számítani lehet a gazdasági nacionalizmus vonzerejének időleges növekedésére.

A liberális elmélet hatására a piaci mechanizmusok felszabadítása a társadalom és a politika korlátozó hatása alól a nyugati civilizációban példa nélküli jólétet teremtett. Mindezt azonban más értékek feláldozása révén érte el. A liberális gazdasági elmélet egyoldalúan az önző, egyéni érdeket követő gazdasági embert állítja a központba, és nem számol a társadalmi értékekkel, illetve azzal a ténnyel, hogy a társadalomban az egyéni önzés mellett más motivációs rendszerek is léteznek (Gilpin, 1987: 46). *Karl Polányi* szerint „a piacgazdaság veszélyt jelentett a

társadalom szövetének emberi és természeti összetevői számára. Ha csak a piaci mechanizmusok irányítják az emberiség és természeti környezetének jövőjét, az a társadalom lerombolásához vezethet” (Burchill, 1995: 50). A gazdasági növekedést maximalizáló absztrakt közgazdasági elméletek a jövőben is erős támaszra találnak a liberalizmusban. A társadalmi értékek és a természeti környezet növekvő veszélyeztetése azonban fokozhatja a kritikai attitűdöket. A globalizáció ellentmondásos hatása a világ különböző régióiban és államaiban a konfliktusok éleződéséhez vezet a nemzetközi rendszerben, s ez erősítheti a liberális nézetek bírálatát.

A marxizmus mint önálló irányzat döntő mértékben elveszítette hatását, azonban érvrendszerre forrásként szolgálhat más kritikai elméletek számára.

Az elméletek és a gyakorlat viszonya

A második világháború utáni nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi rendszer liberális alapelvekre épült. Ez a megállapítás természetesen nem érvényes a Szovjetunió befolyása alá került és a központi tervgazdasági modellt követő közép- és kelet-európai államokra. Az iparilag fejlett nyugati államok közötti megállapodások a liberális alapelvek alkalmazása mellett lehetővé tették olyan belső mechanizmusok létrehozását, amelyek védelmet nyújtottak a piaci verseny esetleges káros hatásaival szemben. A külpolitikáknak és belpolitikáknak ez a kombinációja egyrészt lehetőséget teremtett a nemzetközi gazdasági együttműködés fokozatos liberalizációjára, másrészt az államokon belül megengedte védekező mechanizmusok létrehozását. A kormányok a külpolitikában elkötelezték magukat a gazdasági liberalizáció mellett, a belpolitikában pedig kötelezettséget vállaltak a liberalizáció miatt elszenvedett veszteségek kompenzálására. Ez volt a „beágyazott liberalizmus” (*embedded liberalism*) kompromisszum (Grieco – Ikenberry, 2003: 222). A nemzetközi piaci verseny káros hatásai elleni belső védelem hatékonyságát növelte az a tény, hogy a nemzetközi kereskedelmet gátló vámok leépítésénél a fokozatosságot alkalmazták, és függővé tették a kereskedelmi fordulókön elért megállapodásoktól. Elvileg lehetőséget hagytak arra az államoknak, ami a 19. században is elfogadott gyakorlat volt, hogy piacvédő intézkedésekkel felkészüljenek a közel egyenlő képességekkel rendelkező gazdasági szereplők versenyére.

Az Egyesült Államok vezető szerepet vállalt a liberális nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi rendszer szabályainak kidolgozásában. Gazdasági és katonai hatalma lehetővé tette a hegemón szerepének betöltését az 1960-as évek végéig. Az amerikai kormány politikai eszközökkel nagymértékben hozzájárult nyugat-európai és ázsiai szövetségeseinek gazdasági és politikai stabilizálásához. Három területen nyújtott létfontosságú segítséget szövetségeseinek. Először, stabil nemzetközi pénzügyi rendszert teremtett, amely elősegítette a nemzetközi kereskedelmet. Másodsor, aktív szerepet vállalt a nemzetközi kereskedelmet akadályozó korlátok lebontásában. Harmadsor, az amerikai olajtársaságok segítségével hozzájárult Nyugat-Európa és Japán energiaigényeinek kielégítéséhez és biztosította a kőolaj világpiaci árának stabilitását (Keohane, 1984: 136–139).

A liberális elvekből adódóan a bankrendszerben végrehajtott dereguláció eredményeként az 1960-as évektől ugrásszerűen megnőtt a multinacionális bankok száma. 1965 és 1974 között a külföldi leányvállalatokat működtető amerikai bankok száma 13-ról 125-re nőtt. Ugyanezen időszak alatt a külföldön működő amerikai bankok betétállománya 9 milliárdról 125 milliárd dollárra növekedett (Spero – Hart, 2003: 20). Ennek következménye: igen nagy mennyiségű ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen pénz jelent meg a nemzetközi pénzpiacon, amit döntően spekulatív célok mozgattak. Az 1973 októberében a nyersolaj árának drámai emelkedése után az OPEC-államok által elért bevételi többlet nagy része, az ún. „petrodollárok” is nyugati bankok-

ba vándoroltak és növelték a hitelkínálatot. Ez a jelenség fontos szerepet játszott az 1980-as évek elejére kibontakozott hitelválságban (Spero – Hart, 2003: 25-27). A nagy spekulatív tőke-mozgások nemcsak a nemzeti kormányok ellenőrző szerepét gyengítették, hanem lényegesen csökkentették a kormányok közötti együttműködés hatékonyságát is a nemzetközi pénzügyek menedzselésében. A külföldi valutákkal való csereakciók nagyságrendje hatvanszorosan meghaladta a nemzetközi kereskedelem nagyságrendjét (Burchill, 1995: 60).

A liberális elvek hangoztatása mellett a gyakorlatban számos ország alkalmazott protekcionista gazdaságpolitikát. Az egyik legnyilvánvalóbb példát Japán szolgáltatta. A japán kormány exportorientált gazdaságpolitikája, mindenekelőtt a modern technológiára alapozott iparfejlesztés és a gondosan megtervezett piacvédő intézkedések az 1970-es évekig magas, több mint évi 10 százalékos gazdasági növekedést eredményeztek (Spero – Hart, 2003: 80). Az 1970-es évekig a japán kormány szigorú korlátozó intézkedéseket alkalmazott a külföldi direkt befektetésekkel szemben. Csak néhány iparágban engedélyezte külföldi tőke behozatalát és a külföldi tulajdonrészt 49 százalékban maximálta. A korlátozó intézkedéseket csak 1973 után mérsékelte, amikor 100 százalékos külföldi tulajdonrész megszerzése is lehetővé vált. De megmaradtak az erőteljes piacvédő intézkedések olyan területeken, mint a mezőgazdaság, az erdőgazdaság, a halászat, a bányászat, az olajipar és a bőripar. A japán kormány piacvédő gazdaságpolitikáján túl a külföldi vállalatokkal szembeni védekezést szolgálja a „keiretsu-rendszer”, amelyben a japán vállalatok kötelezettséget vállalnak egymás részvényeinek felvásárlására a külföldi vállalatok „ellenséges” felvásárlási szándékaival szemben (Spero – Hart, 2003: 145-146). A piacvédő intézkedések alkalmazása során a japán kormány a külföldi versenynek a nemzetbiztonságra és a hazai gazdasági szereplőkre gyakorolt hatását vizsgálja, és fontos szempontnak tekinti a kölcsönösséget.

Az 1970-es évek elejétől az államok közötti kölcsönös függőség erősödésével párhuzamosan két, egymással ellentétes tendencia jelentkezett a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban. Egyrészt, fokozódott az igény a nemzetközi pénzügyek közös menedzselésére. Másrészt, az államok egyre erőteljesebben foglalkoztak meg nemzeti érdekeikkel, s ez igencsak akadályozta a nemzetközi együttműködést (Spero – Hart, 2003: 28). A nemzetközi pénzügyek irányítását egyre bonyolultabbá teszi a globalizáció és a nemzeti szuverenitás konfliktusa. Ezt a helyzetet csak akkor lehet megfelelően kezelni, ha az egyes államok nemcsak a válságok kezelésére készülnek fel, hanem a válságok megelőzésére is. Végső soron a nemzetközi pénzügyi rendszer zavartalan működése azon múlik, hogy a kormányok milyen gazdaságpolitikát folytatnak otthon és képesek-e a nemzetközi koordinációra. Az egyik legalapvetőbb kérdés az, hogy fenntartható-e a pénz szabad áramlásával kapcsolatban kialakult egyetértés a globalizáció által kelteztetett fokozódó nehézségek közepette? (Spero – Hart, 2003: 59-60.)

A nemzeti érdekek határozott megfogalmazása a növekvő kölcsönös függőség és a globalizáció körülményei között még erőteljesebben jelentkezett a nemzetközi kereskedelem területén, mint a pénzügyek területén. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szabad kereskedelem, mivel hatással van a foglalkoztatásra, nemcsak gazdasági, hanem politikai következményekkel is jár. A nemzetközi kereskedelemben bekövetkezett strukturális változások hatására az új iparosodó államok (Tajvan, Dél-Korea, Brazília, Kína, India) növelték versenyképességüket, más államok viszont veszítettek versenyképességükből. A nemzetközi kereskedelem strukturális változásai hozzájárultak a protekcionizmus erősödéséhez, aminek a kezelése egyre nehezebbé vált a GATT-rendszer keretében. Az új, nem vámjellegű akadályok olyan területeken jelentkeztek, mint a kormányzati beszerzések, új egészségügyi rendszabályok, adópreferenciák, dömpingeljárások, önkéntes exportkorlátozás kétoldalú megállapodások alapján, az import időleges felüggesztése abban az esetben, ha nehéz helyzetbe hozza a hazai gyártókat (*safeguards*). A fenti fejlemények azt bizonyítják, hogy az államok nem mondtak le a gazdaságba történő beavatko-

zásról. Az 1973 és 1979 között lezajlott Tokiói Forduló nem tudta megállítani a protekciónizmust. Az 1980-as évek elejétől olyan új kereskedelmi problémák kerültek a GATT napirendjére, mint a szolgáltatások és a szellemi tulajdon védelme. A fejlődő országok erősödő nyomást gyakoroltak a trópusi termékek kereskedelmének és a természeti források kiaknázásának szabályozása érdekében. A korábbi megoldatlan problémák mellett ezekkel is foglalkozott az 1986-ban kezdődött Uruguayi Forduló, mely hosszadalmas és bonyolult tárgyalások után 1994-ben egy új intézmény, a Világkereskedelmi Szervezet létrehozásával ért véget. Az 1990-es évek elejétől regionális szinteken fokozott erőfeszítések történtek a kereskedelmi problémák megoldására. Lényegében ezt tükrözte az Európai Unió kibővítése, az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Szervezet létrehozása, az egész amerikai kontinenst átfogó kereskedelmi szervezet létrehozására irányuló erőfeszítések, az ASEAN kibővülése és a MERCOSUR létrehozása Dél-Amerikában.

A második világháború utáni évtizedekben a nemzetközi kereskedelem tapasztalatai bebizonyították, hogy egyrészt szükség van a nemzetgazdaságokba történő állami beavatkozásra, másrészt szükség van nemzetközi koordináló mechanizmusokra (Spero – Hart, 2003: 90). „Azok az államok, amelyek egyoldalúan alkalmazzák a szabadpiaci doktrínát, miközben a vezető ipari államok az ellenkező irányba mennek, nagyon sebezhető helyzetbe hozzák magukat a világ-gazdaságban” (Burchill, 1995: 58)

Következtetés

A liberalizmus követői erőteljes és meggyőző érveket tudnak felsorakoztatni a gazdaság függetlensége és a szabadpiaci verseny hatékonyságot növelő hatása mellett. Érvelésük történelmi tényekkel is alátámasztható. Erősödik azonban a liberalizmust bírálók érvrendszere is, amennyiben bemutatják a piaci verseny társadalmakra gyakorolt negatív hatásait, valamint a növekvő gazdasági és társadalmi ellentétekből következő politikai konfliktusok keletkezési mechanizmusait. A bírálók tábora erősödik a környezetvédő mozgalmakkal, amelyek a természeti környezetet ért károsodást összefüggésbe hozzák a piac káros hatásaival. A nemzetközi kapcsolatokban aggodalomra ad okot az összeomló államok növekvő száma. Általánosan elfogadott vélemény szerint az összeomlás a globalizáció versenyképtelen államokra gyakorolt negatív hatásainak következménye.

Az Egyesült Államok Nemzeti Hírszerző Tanácsának 2004 decemberében kiadott jelentése szerint a következő másfél évtizedben a nemzetállamok maradnak a domináns szereplők a globális nemzetközi rendszerben, de a technológiai fejlődés következtében hatalmas nyomás nehezedik a kormányokra. A jó kormányzás két alapvető követelménynek kell, hogy megfeleljen. Először, biztosítania kell, hogy polgárai alkalmazkodjanak a globalizáció követelményeihez, és az ország tegyen szert nyereségre a nemzetközi gazdasági együttműködésből. Másodsor, találja meg a hatékony együttműködés formáit a társadalommal és a nem állami szereplőkkel (NIC, 2004: 9-18).

Felhasznált irodalom

- Brue, Stanley L. (1994): *The Evolution of Economic Thought*. Harcourt Brace College Publishers, Orlando, FL. USA.
- Burchill, Scott (1995): *Liberalism*. In: Scott Burchill (ed.): *Theories of International Relations*. Palgrave, St. Martin's Press, London.
- Buzan, Barry – Waeber, Ole (2003): *Regions and Power. The Structure of International Relations*. Cambridge University Press, UK.
- Carr, Edward Hawlett (1964): *The Twenty Years Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Harper and Row Publishers, New York.
- Earle, Edward Mead (1986): *Adam Smith, Alexander Hamilton, And Friedrich List: The Economic Foundation of Military Power*. In: Peter Paret (ed.): *Makers of Modern Strategy*. Princeton University Press, Princeton, USA.
- European Security Strategy* (2003), Brussels, Belgium.
- Gilpin, Robert (1987): *The Political Economy of International Relations*. Princeton University Press, USA.
- Grieco, Joseph M. – Ikenberry, John G. (2003): *State Power + World Markets. The International Political Economy*. W.W. Norton and Company, New York – London.
- Holsti, Kalevi J (1995): *International Politics. A Framework for Analysis*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ. USA.
- Keohane, Robert O. (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in World Economy*. Princeton University Press, Princeton.
- Keohane, Robert O. – Nye, Joseph S. (1977): *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Little Brown, Boston, MASS. USA.
- Levy, Jack S. (1983): *War in the Modern Great Power System, 1495 – 1975*. The University Press of Kentucky, Lexington, USA.
- Linklater, Andrew (1995): *Marxism*. In: Scott Burchill (ed.): *Theories of International Relations*. Palgrave, St. Martin's Press, London.
- National Intelligence Council (2004): *Mapping the Global Future*, Washington.
- Spero, Joan E. – Hart, Jeffrey A. (2003): *The Politics of International Economic Relations*. Thomson Wadsworth, Belmont, CA, USA.

G. Márkus György*

KULTÚRHARC ÉS TÖRÉSVONALAK MAGYARORSZÁGON

– a „magyar modelltől” az identitáspolitikáig

2008 ősze óta egyre inkább tapasztaljuk, hogy új gazdaságpolitikai paradigma van kialakulóban. Az elmúlt egy és negyed évszázadban ez a negyedik globális gazdasági paradigmaváltás. Általános-elnagyolt sémával

- *az 1929/30-as válságot megelőzően a klasszikus közgazdaságtan piacközpontúsága,*
- *majd a harmincas évektől (New Deal, skandináv „szocializmus”), de általános jelleggel a második világháborút követően a fejlett nyugaton a szociáldemokratizálódás jegyében az újraelosztó keynesianus-jóléti állam (G. Márkus, 1995), a kevésbé fejlett régiókban a diktatórikus etatizmus különböző válfajainak dominanciája alakult ki,*
- *amelyet az angolszász országokból kiindulva, majd a fejlett nyugati régió egészére, sőt nem elhanyagolható mértékben a közép-európai posztkommunista országokra is kiterjedve a nyolcvanas években neoliberais-monetarista fordulat követett.*
- *Ma – nemcsak a feltörekvő országokban, hanem a fejlett, a második modernitás (Beck, 1993) felé haladó kapitalizmusban – újra az állami intervenció, az állami szabályozás és ellenőrzés elvei és gyakorlata terjednek. A korábbi változattal szemben ma inkább a versenyképesség és kevésbé a társadalmi igazságosság áll a középpontban.*

Magyarország, mint általában a félperifériák, különösen sebezhető ebben az új világhelyzetben. Az elmúlt évek gyenge kormányzati teljesítménye még nehezebbé, fájdalmasabbá teszi az alkalmazkodást. A magyar gazdaság – enyhén szólva – szuboptimális teljesítménye véleményünk szerint a rendszerváltással kialakult – kultúrharccá fajult – kulturális politizálásra vezethető vissza, azokra a politikai viszonyokra, amelyek – különösen a kétezres évek eleje óta – mindmáig akadályozzák a racionális és kooperatív politikai cselekvést.

* *főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

Tanulmányunkban a magyar politika elhúzódó kultúrharcos jellegét mutatjuk be, amely a kádári puha diktatúrás, pragmatikus „magyar modellt” követően meghiúsította, hogy országunk adekváтан éljen a békés rendszerváltás, a nyugati integráció történelmi esélyével.

A magyar modell materializmusa

A magyar politika, a magyar politikacsinálás, a hazai *politics differentia specifica*-ja nem vezethető le a kádári, pontosabban a késő kádári „magyar modelltől”, sőt – annak ellenére, hogy bizonyos kádárista jegyek a *policy*, a politikai tartalmak, a közpolitikák területén reprodukálódnak – a rendszerváltás utáni politizálás jellege egyenesen tagadja a kádárista magyar modellt. Az oly tragikusan és korán elhunyt magyar-amerikai *Völgyes Iván* a kinti *Greyhound* busztársaság reklámszlogenével szokta volt jellemezni a kései kádárizmust: „*Leave the driving to us!*”. Vagyis: bízzátok csak ránk a vezetést, a hatalmat, és mi majd kihozzuk, amit csak lehet az adott körülményekből. Az a gulyáskommunizmus puha diktatúrás depolitizálás, kompromisszumos pragmatizmus és – politikai filozófiáját (ha úgy tetszik, antifilozófiáját) tekintve – az értékekkel szemben közömbös fogyasztói *materialismus* volt... Bár kétségtelen, hogy az MSZP berkein belül és kívül széles körben megmaradt a hajlam, a nosztalgia az ilyenfajta materialista politizálás iránt, ennek az exkádárista formációnak is alkalmazkodnia kellett ahhoz a kontextushoz, amelyet egy több évszázados trend folytatásaképpen már az ellenzéki-félellezéki protopártok hoztak magukkal. Amiről szó van: az *a kulturális törésvonalak dominanciája, a kultúrharccá eszkalálódó konfrontáció nyugatosítók és nemzeti tradicionalisták között* (G. Márkus, 2005).

„Kompország”

A kultúrharcos magyar politika történelmi-művészeti metaforáját fedezhetjük fel az újra diadalmenetet járó „István a király” musicalben, amelynek bemutatója a nyolcvanas évek derekán nem csekély szerepet játszott a rendszerváltó közhangulat kialakításában. S napjainkban – 2008 közepén – mind a zeneszerző, mind a forgatókönyvíró kitart műve általános történelmi érvényessége mellett: az egyik a nyugatosító királyt, a másik a nép autentikus szellemének védelmében lázadó törzsvezért tartva pozitív mintának. Ez az a történelmi alapszituáció, amelyet a század elején a költő Ady Endre a „kompország” hasonlatával fejezett ki.

Azonban korántsem „magyar modellt” ez, hanem a közép- és kelet-európai – és más, a felzárkózó modernizáció dilemmáival szembesülő perifériás-félperifériás társadalmakra jellemző történelmi-politikai útelágazás, illetve megosztottság, meghasonlottság, amelyet – példákat említve – Törökországban a kemalizmus, Japánban a Meiji-restauráció jelensége is kifejez (Huntington, 1996). *Alain Touraine* (1995) a rendszerváltások előtörténetében megkülönböztette az antikommunista ellenzéki két vonulatát: az egyik a kollektív történelmi emlékezetből nőtt ki, s a nemzeti függetlenségre, a kulturális-etnikai identitásra irányult a figyelme, a másik pedig a nyugati típusú demokrácia, az emberi jogok követelésének adott prioritást. Touraine példái: *Szolzenyicin* vagy a lengyel katolicizmus, illetve *Szacharov* meg a lengyel KOR (Touraine, 1995). Hozzátehetjük: Magyarországon a népi írók köre, majd az MDF, illetve a Demokratikus Ellenzék, a Hálózat, az SZDSZ.

A kulturális konfliktusok megoldatlansága

A magyar irodalom és történelemírás Haza és Haladás kettős elvéről beszél. A tényleges folyamatok azt mutatják, hogy ritka történelmi pillanatoktól eltekintve – mint amilyen az 1848/49-es szabadságharc és forradalom volt – ez a két elv egymással szembekerülve fejtette ki hatását. A kettéválás és konfrontáció kiindulópontjának II. Józsefnek, a „kalapos királynak” az uralkodását tekinthetjük. Az ő felvilágosult abszolutizmusa állította élesen szembe a nemzeti szuverenitást mindenek fölé helyező nemességet és a nyugatos modernizáció híveit. Ebből lett később a kuruc-labanc háborúskodás, ez öltött testet abban az *Erdei Ferenc* által elemzett kettős társadalmi struktúrában, amely elválasztotta egymástól – mai kifejezéssel a ’nem-nemzeti’ polgárosodó erőket a nemzeti, de nem polgárosodó történelmi osztályokkal.¹ Ez a dichotómia kapott új politikai alakzatot a XX. század harmincas éveitől kettéváló értelmiségének népi-urbánus vitájában. S innen csak egy vagy egy-két lépéssel jutunk a jelenlegi magyar pártpolitika fő törésvonaláig (G. Márkus, 1999), addig a pártrendszerig, amelyben – ahogy ezt *Stein Rokkan* cleavage-elmélete általános érvennyel kifejti – a kulturális konfliktusok megoldatlansága a gazdasági törésvonalak alárendeltségéhez vezet (Rokkan, 1980; 1999), illetve amelyben az „osztályharc” a kultúrharc jelmezeiben és jelszavaival zajlik.

Ez a megoldatlanság egyrészt a társadalmi tények dimenziójában jelentkezik, másrészt – ahogy ez az etnikai kulturális előítéletekre és az idegenellenességre vonatkozó riasztó empirikus adatokból, valamint a 2006 óta tapasztalt zavargásokból is kitűnik – a távolabbi és közelebbi múlt, a történelem feldolgozásának, a *Vergangenheitsbewältigung*nak az elmaradásában.

Kulturális politizálás

A magyar politikának a kulturális törésvonal elsőbbsége mellett és abból következően meghatározó vonása a *cultural politics* (kulturális politizálás). A terminust *S. M. Lipset* vette át a hatvanas évek japán szakirodalmából (Lipset, 1969). Magyarországra vonatkoztatva arról a jelenségről van szó, hogy politikai aktorok pragmatikus *policy* kérdésekre identitáscentrikus (ál)válaszokat adnak, a gazdasági-társadalmi *issue*-k körüli érvelés, a diskurzus áttemelődik a „nemzeti sorskérdések”, a morál, a *Weltanschauung* dimenziójába. A privatizálástól kezdve az egészségbiztosításig: az egyik oldalon ’az autentikus magyarok és keresztények’ hitbéli igazsága áll, a másik oldalon a nyugati minta és a demokrácia axiomatikusnak vélt követelményei jegyében az emberek „átnevelése”.

A kulturális politizálás a globális kapitalizmus félperifériáján könnyen *szociálnacionalizmussá* eszkalálódik (G. Márkus, 2008). Mit értünk ezen? Az elbizonytalanodás, az egzisztenciavesztések, a társadalmi-területi dualizmussá rögzülő egyenlőtlenségek, a háttérbe szoruló társadalmi igaz-

¹ *Lipset hívta fel a figyelmet e jelenség elterjedtségére: ha egy társadalom mainstream értékorientációja nem kompatibilis a modernizációval, akkor egy többé vagy kevésbé kívülálló (szub)kultúra reprezentánsai (Lipset „szociológiai deviánsoknak” nevezi őket) válnak a modernizáció hordozóivá. Lipset példaként az indiaiakat említi Dél-Amerikában és Afrikában (Lipset, 1969), de gondolhatunk az ázsiai kínai diaszpórára (a hua ciao-kra), vagy a zsidóságra, a német ajkúakra, az örményekre stb. Kelet-Közép-Európában). Rokkan és Lipset a német antiszemitizmussal kapcsolatban is utal az ilyen típusú modernizáció, illetve társadalmi mobilitás törekvésére a xenofób nacionalizmus megjelenése kapcsán (Lipset – Rokkan, 1967).*

ságosság körülményei között a hagyományosan baloldalinak tartott politikai erők nem baloldali reformokat céloznak meg, társadalom- és gazdaságpolitikájuk meghatározó iránya a piacosítás lesz. Nemcsak maga az ipari társadalom épül le, hanem – ahogy ezt Ulrich Beck kimutatja (Beck, 1993) – egyre inkább annak osztálystruktúrája is, a maga politikai infrastruktúrájával. A globalizált gazdaságban és az „új modernitásban” mind gyengébbek, mind ambivalensebbek azok a társadalmi erők és azok a politikai aktorok, amelyek társadalmi problémákra társadalmi megoldásokat kínálhatnak. S ebben a vákuumban megjelennek azok az érzelmi és sérelmi identitáspolitikát folytató erők, amelyek populista és/vagy ideológiai alapon átveszik a hagyományos baloldali (piactalanító, sőt antikapitalista) toposzokat, de azokat nacionalista, klerikális és kirekesztő politikákkal kombinálják.

Nem elsődlegesen magyar modell ez, hiszen ezt az orientációt nemcsak *Csurkánál* vagy *Vonánál*, hanem *Kaczinskinál*, a nemzeti-bolsevik *Zjuganovnál*, Nyugaton pedig az FPÖ, az NPĐ, a Nemzeti Front és még számos más politikai aktor kapcsán kimutathatjuk.

A kulturális politizálás eléggé általános, sőt egyre elterjedtebbé váló jelenség, *Castells* (2000) az információs kor meghatározó vonásának tartja a kulturális kódok és az identitáspolitikák általánossá válását.

A törésvonal-szerkezet befagyása Magyarországon

Még régebbi – bár ma időnként megkérdőjelezett – tézis *Rokkan* és *Lipset* (Lipset – Rokkan, 1967) állítása a pártrendszerek befagyásáról a szabad és általános választások intézményesültségét követően, bár sajátos esetként azt a lehetőséget is megemlíti, hogy nem a pártrendszer, hanem a törésvonal-szerkezet fagy be. A magyar politikai rendszerben – és ez talán egyedülálló – 1988/89 óta stabilizálódtak, befagytak a törésvonalak, ezzel együtt általánossá vált, a táborok 2002. évi kialakulásáig, a pártok vándorlása a törésvonalak pólusai között (G. Márkus, 1997) a vesztelnizáló Fideszből a tradicionalista front vezére, az antikommunista SZDSZ-ből az exkommunista MSZP segédcsapata, a kádárista és etatista MSZMP utódpártjából piacosító és a kádárizmust bontó erő lett. Az elemzéshez persze magukat a régi-aktuális törésvonalakat, pontosabban cleavage-családokat kell felsorolnunk. (Ezeket a szerző még az első választásokat megelőzően publikálta, ld. G. Márkus, 1990, 1991, 1997, 1998.)

■ Kulturális (modernizációs) törésvonalcsalád

Tradicionalizmus (identitásörző nemzeti modernizáció és/vagy antimodernitás) kontra értékvtáltó *nyugatosítás* (felzárkózó modernizáció): „sorsközösség” kontra piaci társadalom (*Gemeinschaft* kontra *Gesellschaft*), klerikalizmus kontra szekularizmus, „haza” kontra „haladás”.

■ Kádárista törésvonalcsalád

Radikális szakítás vagy – részleges – folyamatosság a késő kádári társadalommal: életrajzi, szocializációs, érzelmi és ideológiai aspektus, értékek, mentalitás, elitek, viszonyok, struktúrák.

■ Gazdasági-társadalmi törésvonalcsalád

A gazdaság és társadalom (világ) *piaci* kontra (nemzet)állami vezérlése. Vesztesek, nyertesek. Státusz változása, féltése.

Egymásra épülő törésvonalak

A politikai polarizáció és az azt követő társadalmi táborosodás, „oszloposodás” alapja – a kulturális cleavage-k primátusának talaján – az egymást erősítő törésvonalak szerkezete. A törésvonalak egymásra épülése először a kilencvenes évek közepén a balliberálisnak nevezett politikai erőcsoport politikacsomagjával következett be. Ugyanakkor, ahogy ez a részletesebb elemzésből kiderül majd, nem beszélhetünk sem voltaképpen bal-, sem jobboldalról. A magyar sajátosság – amely néhány közép-kelet-európai országban is visszaköszön – az a paradox kombináció, az a *policy mix*, amelyben az egyik térfélen piacpárti (tehát jobboldali) politikatartalmak baloldali demokrácia- és kultúrafelfogáshoz kapcsolódnak, míg a jobboldal mindenekelőtt politika- és kultúrafelfogásában, nemzetképében jobboldali, a társadalompolitikájában etatista, redisztributív, piackritikájában, legalábbis programatikusan, jólétiállam-párti, mondhatni kvázi vagy pszeudo-szociáldemokrata.

Az 1994. évi választásokon aratott fölényes győzelem azt bizonyította, hogy a szocialisták igazi néppártként (*Allerweltpartei, catch-all party*) (Kirchheimer, 1966) jelenhettek meg, amely a társadalmi-gazdasági érdekek mentén maga mögé állította mind a piactól féltőket, mind a piacosításban érdekelteket. A kádárista gulyáskommunizmusban szocializálódott lakosság többségében elfordult az elitek szintjén vívott kultúrharctól, amely kezdetben mindenekelőtt az MDF és az SZDSZ párharcaként mutatkozott meg. Az MSZP az expresszív kulturális politizálás helyett a maga mérsékeltnek, inkább pragmatikusnak tűnő nyugatosító pozíciójával sokak számára tűnt vonzósnak. Míg nem Bokros Lajos pénzügyminiszter 1995 márciusában érvénybe léptette a maga piacosító, megszorító csomagját, amely következményében a gazdaságot dinamizálta s egy antikádárista magyar modell (ha úgy tetszik: sokkterápiás lengyel modell) felé vitte az országot. A Bokros-modell politikai bázisát az exkommunista MSZP által a törésvonalak struktúrájában – korántsem belső ellenállások és rossz közérzet/lelkiismeret nélkül – elfoglalt „frontvonal” adta.

Meghatározóvá a nyugatosítás, a *Nyugathoz*, mind Washingtonhoz, mind Brüsszelhez, a globalizációhoz és a belső piachoz való *alkalmazkodás* vált. A nyugati gazdasági, társadalmi és kulturális modellek adaptációja, ami egyszerre volt *Sachzwang* (dologi kényszer) és kulturális-társadalmi elhivatottság. Ez az SZDSZ pozícióihoz való hasonulási folyamatot is jelentett, amely (legalábbis 2008 márciusáig) legmesszebbre – magának a liberális pártnak a létjogosultságát is aláírva – Gyurcsány Ferenc vezetésével jutott.

1989-ben és azt követően már messze nem érvényesült Nyugat-Európában sem az európai kapitalizmus – dekommodifikációval, azaz az árjelleg és a piaci dominancia csökkentésével együtt járó – szociáldemokratizálása (Esping-Andersen, 1985). Társadalompolitikai vetületben a *nyugatosodás* Magyarországon és a régióban eleve a versenyképesség jegyében folytatott *rekommodifikációt, az árviszonyok rehabilitálását, a piaci logikák erősítését* jelenti.

Mindez politikai identitásváltást követel általában a szociáldemokráciától, s nem véletlen, hogy a tulajdonképpeni blairi fordulatot, *a nyitást a neoliberalizmus, a nyertesek ügye felé* az MSZP nemcsak a technokrata-neoliberális *Bokrossal*, hanem az ideológiailag a kisemberek szocializmusában hívó *Hornnal* és *Suchmannal* is már évekkal megelőzte.

A *corporate* és multinacionális érdekek szocialista képviselőit, azonban *nemcsak a nyugatosodás eszmei küldetésstudata magyarázza, hanem a poszt-szocialista elitek igen jelentékeny részének jól felfogott anyagi, egzisztenciális érdekeltsége is*. A hegemon szerepbe kerülő MSZP-vel a felzárkózó nyugatosítás, a piacosítás, a globalizációhoz való alkalmazkodás a poszt-kádári elitek vezérlésével történik meg. Gyurcsánnyal jut el ez a folyamat odáig, hogy a poszt-kádári elit „progresszív” része a késő kádárista struktúrák és mentalitások lényegi elemei ellen – az SZDSZ-szel közösen indított – piacosító reformoffenzívával szembekerül mind a párton belüli kádárista tradicionalistákkal, mind legitimitását kockára téve – ahogy ezt a 2008. márciusi „szociális népszavazás” kimutatta bizonyítja – a lakosság kádárista illúziókat tápláló, nosztalgikus többségével.

A törésvonalak szerkezetében a Fidesz és a vele többnyire összemosódó kisebb szélsőséges kollektív aktorok (általában a történelmi egyházak papságával együttműködve) az egymásra épülő cleavage-k jegyében a szociálnacionalizmus pólusát foglalják el.

Mindenek felett áll a *külső-belső idegenek által fenyegetettnek vélt kulturális-nemzeti-etnikai identitás védelme*, amiből nemcsak a *tiszogató-homogenizáló kulturális-nevelő társadalompolitika* következik, – hanem – a Bokros-csomagra reagáló innovatív elemként, valamint a 2005. decemberi kettős állampolgárságról szóló népszavazás kudarcából levont tanulságként is – a „nemzetvédő” és a *szociálprotekcionista* komponensek összekapcsolása, a „*magyar szolidaritás*” jegyében meghirdetett újraelosztás és a leszakadó (a multikkal szemben hátrányba kerülő nemzeti közép, KKV-k) támogatása, az „új többség” pseudoszocialista „plebejus” politikája. Ez a privatizáció- és piaccellenes, sőt gyakran egyenesen antikapitalista pozíció legelősebben a külföldi tőke és a globalizáció ellen irányuló, euroszkepszist gerjesztő, nem ritkán xenofób, rasszista üzenetekkel párosul.

Az antiliberális nacionalizmushoz érzelmi, politikai-ideologikus és önkényesen, szelektíven érvényesített antikommunizmus társul a „Ki a bolsevik, azt mi határozzuk meg” jegyében. Ennek az *antikommunizmusnak az a paradox sajátossága*, hogy a mögötte kialakított politikai koncepció a kádárizmus iránt nosztalgiát tápláló kisembereket is megszólítja, kádári „vívmányokat” és struktúrákat védelmez (G. Márkus, 2005).

Táborosodás

Ez a polarizáló, egymásra épülő cleavage-szerkezet és a 2002-es kampány óta polgárháborúhoz közeli hevességgel vívott kultúrharc, az „egy a tábor, egy a zászló” stratégia jegyében végbement táborosodás alapozza meg, hogy a megosztás-megosztottság túllép a politikai szférán. A táborok a cleavage-k szerinti divízió túl, de azokra alapozottan szervesen nőnek össze egymásnak feszülő, inkompatibilis politikai kultúrákkal és társadalmi szubkultúrákkal.

Baloldali politikai kultúra

extravertált globalista univerzalizmus
aufklérista modernizmus

szekularizmus

racionális kalkuláció

egyén

piac

társadalom

defenzív determinizmus

(belső-külső) diverzitás

multikulturalizmus

konszenzus

laissez-faire

részvétel

programelvű/pragmatikus politika

érdek – csoport

(G. Márkus, 2005)

Jobboldali politikai kultúra

introvertált etnocentrikus partikularizmus
nem racionális, érzelmi posztmodern
tradicionalizmus

klerikalizmus

mítosz

közösség

kultúra

nemzet

offenzív voluntarizmus

egyneműsítés

kultúrharc (mi – ők)

konfliktus

tekintély

vezérelv

identitáselvű expresszív politika

identitás – mozgalom.

A politikai kultúra dimenziójában a pártverseny logikája és Gyurcsány színre lépése egyfajta alkalmazkodáshoz vezetett. A baloldalon, a valamennyi lényeges törésvonal szerint megosztott MSZP-ben is megfigyelhető az érzelmi-szimbolikus politizálás, a táborszervezés, a kulturális, nemzeti identitás tematizálása, az elmozdulás a vezércentrikus politizálás felé stb. A rendszerváltás vesztesei felé orientálódó antikommunista jobboldalon viszont a „*homo kádáricus*” megnyerése érdekében a gulyáskommunizmus idején érvényesülő értékek és attitűdök egyikét-másikat rehabilitálják.

A párhuzamos intézmény-, média- és kommunikációs hálózatokat kitermelő táborosodás rátelepszik az emberek mindennapi életére (beleértve az interperszonális szférát, magához vonzva az érzelmi és intim kapcsolatokat).

Persze ez önmagában nem ismeretlen jelenség, hiszen Hollandiában, Belgiumban, Ausztriában, Észak-Írországból és több más nyugati társadalomban kialakult a *Lijphart* által „oszloposodásnak” nevezett társadalmi-politikai szegmentálódás. A magyar és a nyugat-európai tábormodellek között azonban lényeges ellentét van. Ott adott *társadalmi elkülönülésekből*, szembenállásokból mintegy azok infrastruktúrájaként termelődött ki a konfrontatív, majd fokozatosan konszenzuális elitkartellé átalakuló pártrendszer (*Lijphart*, 1975). Magyarországon a rákosista diktatúrát követő kádárista magyar modell állampártja az elitek szintjén taktikus sakkjátszmákat folytatott a népi és az urbánus értelmiség prominenseivel, a társadalom szintjén viszont több-kevesebb sikerrel – legalább részlegesen – felülírta a konfliktusokat, pacifikálta a kultúrharcot. Az orbáni vezetés viszont hatalmi kalkulusból a ’Spaltung’-logikát általánossá téve a latenssé vált kulturális konfliktusokból művileg alakított ki szubkulturális ellenállást, amihez a rendszerváltás anyagi hozadékában csalódottak frusztrációja is hozzájárult. Hiszen az agressziót többnyire frusztráció váltja ki... A – talán a klinikai halál utáni állapotból újraélesztett – politikailag vezérelt kultúrharc hosszú ideig kizárja – az osztrák, a finn, az ír, a spanyol, a holland precedens szerinti – elmozdulást egy konszenzuális elitkartell kialakulása felé.

Populizmus kontra populizmus

Az eszkalálódó kultúrharcos hatalmi küzdelemben a kemény anyagi és egzisztenciális érdekeken túl, de azokkal együtt – a bejáratott demokráciák politikai kultúrájától eltérően – a választási győzelem, az uralmi pozíció megszerzése a nemzet vagy a demokrácia, a jó vagy a gonosz sorskérdésévé válik. A kiélezett hatalmi-kulturális küzdelemben szinte semmi sem drága. Mint már utaltunk rá, a két tábornak és vezéreinek sajátos hasonlása megy végbe, az agresszió és a lejáratás stratégiáinak részleges konvergenciája, a szocialista elitek bizonyos mérvű „fideszizálódása”. A máig is tartó legitimitációs válság lényegi előidézője, hogy a veszternizációs erők az orbánista populizmusra populizmussal reagáltak, ami az ő oldalukon is hitelességi problémákat vetett fel.

A külső-belső korrekciós politika során az MSZP meghatározó kérdésekben, mindenekelőtt az egészségügyi reformban, lényegében engedett az SZDSZ voluntarista doktrínéségének. Ez azután terepet kínált a Fidesz destabilizáló törekvéseinek, szélsőséges erőkkel való együttműködésének, nacionálpopulista demagógiájának. A „jobboldali” ellenoffenzíva azért is lehetett sikeres, azért is buktathatta meg a gyurcsányi „baloldalnak” – a kádári magyar modell maradványainak hadat üzenő, radikálisan piacosító-veszternizáló – reformkurzusát, mert húsz évvel a rendszerváltás után a társadalom többsége nincs sem mentálisan, sem egzisztenciálisan felkészülve egy ilyen fordulatra.

A 2008. márciusi népszavazás világossá tette: a többségi társadalom a nyugatosítást csak a „magyar modelles” szociális biztonság fenntartásával legitimálná. Ha az ellen-

kező irányba fordulnak a dolgok, akkor számottevő része inkább a szociálnacionalizmus álbaldalosságával kacérkodik. Egy ilyen fejlemény ellenében hatna, ha reális esély lenne egy – legalább a blairi értelemben vett – újszociáldemokrata nyugatosító stratégiára. Ez pedig nem annyira a hazai politikai szándékokon múlik, hanem mindenekelőtt az Európai Unió koncepcióváltásán, az új tagállamokkal szembeni elvárásainak módosításán.

Magyarországon távolodunk egyfajta európai identitás kialakulásának opciójától, drámaian csökken az Európai Unió elfogadottsága. Ez könnyen magyarázható a polarizált pártrendszer hatásával. Az egyik oldalon a szociálnacionalista jobboldal politikájába, ideológiájába mind szervezesebben beépül az euroszkepszis (vagy a széleken egyenesen az EU-ellenesség), a másik oldalon viszont a nyugatosító-európaizáló erők piacosító reformpolitikájukkal gyakorlatilag egyre többeket tesznek csalódottá másfél évtizedes Európa-illúziójukban.

Azt is hangsúlyozni kívánjuk, hogy a vázolt történet nem csak Magyarországról, nem csak Közép-Kelet-Európáról szól. A nyugati pártrendszerek – s ezeken belül is főleg a szociáldemokrácia – válságjelenségekkel küzdenek. A globalizációval, az új modernitással (Beck, 1993) a politikai törésvonalak struktúrájának kultúrharcos metamorfózisa kezd kirajzolódni (Huntington, 1996). A szociálnacionalizmus jelensége a maga EU-ellenességével egyre több országban már nem egyszerűen marginális jelenség (Offe, 2003; Kriesi 2005). *Touraine* (1995) az identitás által megszállott (*obsession with identity*) „szubjektumok” és a „rendszer”, *Castells* (2000) a kulturális kódok dominanciájának kontextusában a *self* és a *net*, az empirikus európai választáselemzéseket végző *Cautrés* (2004) pedig *nyitottság és zártság* szembenállásban ragadja meg az új centrális törésvonalat.

A cikkünk elején jelzett paradigmaváltást indukáló globális válság következményei azonban sok mindenben felülírhatják a fentiekben kifejtetteket. Ami meghatározó kérdés: vajon folytatódik-e 2009 folyamán a belpolitikai konfrontáció mérséklődésének, a konszenzusos politizálás felé való – bizonytalan – közeledésnek a tendenciája, vagy pedig a mélyülő és frusztráló válság következtében még az eddigieknél is intenzívebben, a demokratikus és emberjogi vívmányokat veszélyeztető hevességgel jelentkezik a kulturális politizálás politikája, az ellenségképek gyártásának mechanizmusa...

Felhasznált irodalom

Bartolini, Stefano (2006): *Re-Structuring Europe: Centre-formation, system building and political structuring between the nation state and the European Union*. Oxford, Oxford University Press.

Beck, Ulrich (1993): *Die Erfindung des Politischen. Zu einer Theorie reflexiver Modernisierung*. Frankfurt/Main, Suhrkamp Verlag.

Castells, Manuel (2000): *The Power of Identity*. Oxford, Blackwell.

Cautrés, Bruno (2004): *Existe-t-il un 'European voter'? Les clivages socio-politiques dans le contexte des elections européennes de 2004*. Grenoble, CNRS – IEP.

Cuperus, René (2006): *European Social Disease: a Threat to the EU?* In: *Internationale Politik und Gesellschaft*, 1., 65–90.

- Dahrendorf, Ralf (1996): *Die Quadratur des Kreises – Freiheit, Solidarität und Wohlstand*. In: *Transit. Europäische Revue*, 12., 5–28.
- Esping-Andersen, Gørsta (1985): *Politics against Markets. The Social Democratic Road to Power*. Princeton, Princeton University Press.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, Simon and Schuster.
- Kirchheimer, Otto (1966): *The Transformation of the Western European Party System*. In: Joseph LaPalombara – Myron Weiner (eds.) *Political Parties and Political Development*. 177–200. Princeton University Press.
- Kriesi, Hanspeter (2005): *Parties as mobilizing agents of the political conflict potentials linked to European integration*. Universität Zürich.
- Lipset, Seymour Martin (1969): *Revolution and Counter-Revolution: Change and Persistence in Social Structures*. London.
- Lipset, S. M. – Rokkan, S. (1967): *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction, Party Systems and Voter Alignments: Crossnational Perspectives*. New York, The Free Press.
- Márkus, G. György (1990): *Táborok, pártok, konfliktusvonalak*. *Hiány*, 7. április 11. 2. évf. 7. sz. 12–16.
- (1991): *Pártok és törésvonalak*. Társadalomtudományi Közlemények, 1–2., 71–91.
 - (1995): *A szociáldemokrácia két modernitás között*. Villányi úti könyvek.
 - (1997): *Az anomáliák normalitása – befagyott pártrendszer, cseppfolyós pártok*. Magyarország Politikai Évkönyve, pp. 109–118.
 - (1999): *Hungarian Cleavages and Parties Prior to 1989. Cleavages and Parties in Hungary after 1989*. In: Kay Lawson (eds.): *Cleavages, Parties and Voters*. Westport, Connecticut, London, Praeger, 61–77., 141–159.
 - (2005): *Tíz tézis a politikai megosztottságról*. Általános Vállalkozási Főiskola, Tudományos Közlemények, 12., 65–69.
 - (2006) *Aufstieg und Fall des Sozialnationalismus in Ungarn*. In: *Neue Gesellschaft–Frankfurter Hefte*, 6., 22–26.
- Offe, Claus (2003): *Social protection in a supranational context. The fates of the European Social Model*. Letöltés helye: unjobs.org/authors/claus-offe
- Rokkan, Stein (1980): *Eine Familie von Modellen für die vergleichende Geschichte Europas*. *Zeitschrift für Soziologie*, 9/2., 118–128.
- Rokkan, Stein (2006): *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. In: Peter Flora (Hrsg.) Oxford, Oxford University Press.
- Touraine, Alain (1995): *The Critique of Modernity*. Oxford (UK) – Cambridge (USA), Blackwell.

**INTÉZMÉNYI
TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA**

2008. november 25.

**A konferencián az egyes szekciókban az alábbi pályamunkák
kerültek bemutatásra, illetve díjazásra:**

1. CIVIL SZFÉRA, HR SZEKCIÓ

Zsűrielnök: Kelen András főiskolai tanár

László Georgina

Közszolgálati szak (KSZ) III. évfolyam

I. helyezett, OTDK-ra javasolt

A magyarországi hospice intézményrendszer kialakulása, jelene és jövője

(Témavezető: Kuti Éva főiskolai tanár)

Fehér Renáta Klára

Gazdálkodási és menedzsment szak (GM) III. évfolyam

II. helyezett, OTDK-ra javasolt

„Út a munkához” program. A segélyezés átalakítása a munkavállalás ösztönzése illetve a foglalkoztatottság növelése érdekében

(Témavezető: Karcsics Éva főiskolai adjunktus)

Patakiné Góbor Hajnalka

KSZ III. évfolyam

III. helyezett

Az önkormányzat és a civil szervezetek együttműködése a XVII. Kerületben

(Témavezető: Kuti Éva főiskolai tanár)

Balás Zsuzsanna

KSZ II. évfolyam

Különdíjban részesült

A társadalmi gondoskodás speciális formája a jövő nemzedékeinek érdekében

(Témavezető: Kuti Éva főiskolai tanár)

2. KOMMUNIKÁCIÓ SZEKCIÓ

Zsűrielnök: Gellért Kis Gábor mestertanár

Kórádi Ágnes

GM III. évfolyam

I. helyezett, OTDK-ra javasolt

Illegális médiahasználat a fiatalok körében – különös tekintettel a zenei anyagok internetes felhasználására

(Témavezető: Szeredi Pál mestertanár)

Zorátti Adrienn

Üzleti Kommunikáció szak IV. évfolyam

II. helyezett, OTDK-ra javasolt

A Győzike show-tól a Szólás szabadságáig, avagy mit néz a XXI. század embere

(Témavezető: Gellért Kis Gábor főiskolai tanár)

Szabó Bettina
Reklámszervező szakmenedzser felsőfokú szakképzési szak II. évfolyam
Különdíjban részesült
A média hatásai a fiatalok kommunikációjára
(Témavezető: Barát Tamás főiskolai tanár)

3. MARKETING ÉS PR SZEKCIÓ

Zsűrielnök: Opitz Éva főiskolai tanár

Szakács Orsolya
ÜK IV. évfolyam
I. helyezett, OTDK-ra javasolt
Az MLM és a bizalom
(Témavezető: Barát Tamás főiskolai tanár)

Babeczki Bernadett
GM III. évfolyam
II. helyezett, OTDK-ra javasolt
Szerencsejáték marketing
(Témavezető: Opitz Éva főiskolai tanár)

Szabó Renáta Anett
Nemzetközi tanulmányok (NT) III. évfolyam
III. helyezett, OTDK-ra javasolt
Hogyan érhető el a bizalom az Aviva Életbiztosító Zrt-nél?
(Témavezető: Barát Tamás főiskolai tanár)

4. PÉNZÜGY, LOGISZTIKA SZEKCIÓ

Zsűrielnök: Böcskei Elvira főiskolai docens

Bőle Márta
Vállalkozásszervező szak IV. évfolyam
I. helyezett (megosztott), OTDK-ra javasolt
Teljes körű minőségirányítás a könyvtárakban
(Témavezető: Böcskei Elvira főiskolai docens)

Kókai Orsolya
VSZ IV. évfolyam
I. helyezett (megosztott), OTDK-ra javasolt
Hazai ipari parkban működő magyar tulajdonú logisztikai közép vállalat szerepe egy multinacionális hipermarket hálózat ellátási láncában
(Témavezető: Réger Béla főiskolai tanár)

Hajnal Anita

VSZ IV. évfolyam

II. helyezett, OTDK-ra javasolt

Új kihívások a kerettervezés területén

(Témavezető: Böcskei Elvira főiskolai docens)

Barna Anikó

GM III. évfolyam

III. helyezett, OTDK-ra javasolt

Logisztikai kontrolling

(Témavezető: Böcskei Elvira főiskolai docens, Réger Béla főiskolai tanár)

Márton Erika

GM III. évfolyam

Különdíjban részesült

Beszállítói faktoring – kockázatokkal vagy kockázatok nélkül?

(Témavezető: Böcskei Elvira főiskolai docens)

5. NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK, RÉGIÓPOLITIKA SEKCIÓ

Zsúrielnök: Csáki György főiskolai tanár

Kabir Amina

NT II. évfolyam

I. helyezett, OTDK-ra javasolt

Libia gazdasága és külpolitikája nagyító alatt

(Témavezető: Benkő Péter főiskolai tanár)

Gruber Anita

NT II. évfolyam

III. helyezett (megosztott), OTDK-ra javasolt

A hazai régiók történeti fejlődése és jelenkori versenyképessége

(Témavezető: Benkő Péter főiskolai tanár)

Lőrincz András

NT II. évfolyam

III. helyezett (megosztott), OTDK-ra javasolt

Kisebbségi alternatívák a nyugat-európai kelta régióban a XXI. század hajnalán

Nagy Fruzsina

NT II. évfolyam

III. helyezett (megosztott), OTDK-ra javasolt

Magyarország felvétele a Népszövetségbe

(Témavezető: Benkő Péter főiskolai tanár)

Ungri Renáta

NT III. évfolyam;

OTDK-ra javasolt

A Hamász története és szerepe az Izrael-palesztin konfliktusban

(Témavezető: Csicsmann László főiskolai tanár)

Bartha Bálint

NT III. évfolyam

OTDK-ra javasolt

Az iráni atomprogram a nemzetközi közösségek szemszögéből

(Témavezető: Csicsmann László főiskolai tanár)

Csorba Szilvia

Nemzetközi kapcsolatok szak (NK) IV. évfolyam

OTDK-ra javasolt

A nemzetközi tényezőáramlás új jelenségei...

(Témavezető: Csáki György főiskolai tanár)

Darvas Ágota

NK IV. évfolyam

OTDK-ra javasolt

A fejlődő országok szerepe a WTO dohai fordulóján

(Témavezető: Csáki György főiskolai tanár)

Az alábbiakban a kiemelt és díjazott dolgozatok közül kilencnek közöljük az összefoglalóját:

Babeczki Bernadett*

SZERENCSEJÁTÉK MARKETING**

A kaszinók világát mindenképpen izgalmasnak tartom. Kicsit rejtélyes, és kicsit zárt környezet. Nehéz beférkőzni a módszerekbe, melyeket alkalmaznak és nehéz kiigazodni a rendszerükben, mellyel évente nagy nyereségre tesznek szert. A kaszinókról sokáig téves elképzeléseim voltak, mert úgy gondoltam, hogy a leggazdagabb emberek járnak csak ide. Pedig ez nem így van, hisz szinte minden társadalmi réteg, és korosztály képviselteti magát. Sokan megfordulnak itt szerencsét próbálni, főleg azok, akik szeretnek szórakozni és közben még esetleg nyerni is.

Dolgozatom során bemutattam, a szerencsejátékok kialakulását az őskori, egyszerű játékoktól kezdve, az Amerikában manapság is kedvelt játékokig, valamint a különböző kártya- és kockajátékok eredetét. Fontos volt megemlíteni a Széchenyi által támogatott hazai kaszinózás kezdetét is, illetve a Magyarországon ez okból kialakult, társadalmi körök megalapítását és jellegét.

A kaszinókkal kapcsolatban az Adó és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal Szerencsejáték Felügyeleti Főosztály működéséről is említést tettem. Ezeken kívül ismertettem, hogy hogyan hatnak a különböző mikro- és makroökonómiai elemek a kaszinókra és a játéktermekre. Bemutattam a jogi szabályozásokat, a gazdaságot befolyásoló tényezőket, a technológiai fejlődéseket, és a társadalom azon szereplőit, akik megfordulnak ezeken a helyeken. Készítettem egy személyzeti hierarchiát is, melyben az alá-, mellé és fölérendeltségi viszonyokról tettem említést.

A kaszinók és a játéktermek szolgáltatásokat adnak el a játékosok számára, ezért nekik nagyon oda kell figyelni arra, hogy bizalmat sugározzanak a látogatók felé. Ilyen például a megfelelő biztonsági szolgálat, mely figyeli a játékok zavartalan működését, vagy a korszerű felszereltség, esetleg a személyzet felkészültsége és segítőkészsége a játékosok felé. Fontos továbbá, hogy széleskörű kínálatot biztosítsanak a kaszinók és a játéktermek, hogy az árakat úgy határozzák meg, hogy a lehető legtöbb nyereségük származzon a játékokból, hogy különböző praktikákat alkalmazzanak arra, hogy a látogatók bent maradjanak a kaszinóban és még sokáig is játsszanak. Ezeken keresztül mutattam be a szolgáltatás marketing főbb jellemzőit.

Dolgozatom végén ismertetem: kutatást végeztem a budapesti illetve a las vegas-i kaszinók körében. Érdeklődésem kiterjedt arra, hogy mennyire elégedettek a szolgáltatások minőségével valamint, hogy milyennek látják ők a kaszinókat. Ennek célja az volt, hogy az általam felvetett hipotéziseket alátámasszam vagy cáfoljam, kérdőíven meghatározott kérdésekkel. Fontosnak találtam még e két hely sajátosságainak, különbözőségeinek, egyezőségeinek összehasonlítását is.

* *Gazdálkodási és menedzsment szak, III. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Oplit Éva főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

Böle Márta*

TELJES KÖRŰ MINŐSÉGIRÁNYÍTÁS A KÖNYVTÁRAKBAN**

A szakdolgozati témaválasztásom több inspiráló tényező befolyásolta. 2008 tavaszán az Országos Széchényi Könyvtár Gazdasági Igazgatóságán töltöttem a szakmai gyakorlatom. Az intézmény ebben az időszakban tartott a teljes körű minőségirányítás bevezetésének előkészítő, kezdeti fázisában. Első ízben e projekt léte irányította erre a területre a figyelmem.

A TQM-ről már korábban, a Főiskola képzési keretein belül is szereztem információkat – elsősorban az üzleti szférában való létjogosultságával, működésével kapcsolatosan. A témában megkezdett kutatásom során szembesültem azzal, hogy milyen széles körben (el)ismert és hasznosított ez a fél évszázados múltra visszatekintő, folyamatosan megújuló minőségorientált vezetési filozófia.

A nemzetközi szakirodalom segítségével a kialakulástól egészen napjainkig követhetjük nyomon a TQM fő irányvonalait, eszközeit. Míg a kezdetekkor komoly versenyelőnyt jelentett a TQM gyakorlati alkalmazása (jó példa erre Japán vagy az USA), ma már a versenyképesség feltétele, hogy a szervezetek olyan működésre legyenek képesek, amely a vevők magas szintű megelégedettségét eredményezi.

Ez az állítás nem csak a profitorientált szervezetekre igaz. A könyvtáraknak – a többi közszférában működő szervezethez hasonlóan - dinamikusán kell reagálnia a világban folyamatosan lezajló változásokra ahhoz, hogy az egyre növekvő, mind diverzifikáltabb használói elvárásoknak meg tudjon felelni. Ez – a működésük igazolása mellett – a kultúrában, művelődésben betöltött szerepükből kifolyólag társadalmi szinten is kulcsfontosságú kérdéssé válik. Ennek a megoldása az olyan korszerű vezetési-irányítási elméletek, eszközök elsajátításában és gyakorlati alkalmazásában rejlik, mint amilyen a TQM.

E minőségirányítási rendszer működési hatékonyságát tovább lehet fokozni szervezeten belüli controlling rendszer kiépítése révén. Ezt a menedzsmentet segítő eszközt az üzleti szféra vállalatai sikerrel hasznosítják. Úgy vélem, hogy az egyes controlling funkciók alkalmazása a könyvtárakban is hozzájárulhat az eredményesebb működéshez.

* *Vállalkozásszervező szak, IV. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Böcskei Elvira főiskolai docens, Általános Vállalkozási Főiskola*

Fehér Renáta Klára*

„ÚT A MUNKÁHOZ” PROGRAM:

A SEGÉLYEZÉS ÁTALAKÍTÁSA A MUNKAVÁLLALÁS ÖSZTÖNZÉSE ILLETVE A FOGLALKOZTATOTTSÁG NÖVELÉSE ÉRDEKÉBEN**

TDK dolgozatomban témájaként a foglalkoztatás, ill. a segélyezési rendszer problémáját választottam, mert úgy gondolom, hogy a foglalkoztatottság növelése érdekében történő intézkedések, és a segélyezési rendszer átalakítása jelentős létszámú embert érint. A magyar társadalomra a magas munkanélküliség és az alacsony foglalkoztatás nagymértékben jellemző. Sokan azért nem dolgoznak, mert egészségügyi, fizikai vagy családi állapotuk nem engedi meg, de vannak sajnos, akik inkább a „segélyből élés stratégiáját” választják.

A program lényege, hogy a munkaképes személyek, ezentúl segély helyett közfoglalkoztatási lehetőséget kapnának, megcélozva azt, hogy aki tud és képes dolgozni, az ne segélyből éljen, hanem dolgozzon. Természetesen az egészségügyi okokból munkaképtelenek, a három vagy több gyereket egyedül nevelők, az 55. életévüket betöltötték továbbra is megkapnák a szociális segélyt. A mintegy százezer főnyi munkaképesnek azonban álláskeresési megállapodást kellene kötnie az Állami Foglalkoztatási Szolgálattal, és kötelezően részt kellene venniük a közfoglalkoztatásban.

A 35 év alatt, általános iskolát nem végzett személyek (7-8 ezer fő) számára, pedig a képzésben való részvétel lenne kötelező. Amennyiben az önkormányzat nem tud biztosítani közfoglalkoztatást, ill. az Állami Foglalkoztatási Szolgálat sem tud képzést vagy átmenetileg foglalkoztatást biztosítani, úgy foglalkoztatási támogatásban fog részesülni az egyén. Az „Út a munkához” program – kormányzati számítások szerint – 230 ezer emberrel számol. Ebből 100 ezren lesznek azok, akik továbbra is rendszeres szociális segélyt kapnak, 130 ezren, pedig bekerülnek a kötelező közfoglalkoztatási programba. Számításaik alapján azonban potenciálisan ennél kevesebb, 105 ezer ember vesz majd részt a közfoglalkoztatási programban, mert 15 000-en átképzésre mennek, 5000-en nem működnek együtt és ugyanennyien kikerülnek a rendszerből. Az országnak szüksége van a változásra, hogy európai viszonylatban is fel tudjon zárkózni.

Dolgozatomban bemutatom többek között az „Út a munkához” program célját, feltételeit, ösztönző elemeit, szankcionálását, a várható intézkedéseket. Fontosnak tartottam megvizsgálni mit várnak a programtól azok a kidolgozói és az érintettek. Megkerestem olyan szervezeteket is, amelyek a programban néhány hibát véltek felfedezni és nem tartják jónak, hogy a kormány a jelenlegi állapotában elfogadja azt.

* *Gazdálkodási és menedzsment szak, III. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Karcsics Éva főiskolai adjunktus, Általános Vállalkozási Főiskola*

Kabir Amina*

ORSZÁGTANULMÁNY:

LÍBIA GAZDASÁGA ÉS KÜLPOLITIKÁJA NAGYÍTÓ ALATT**

Líbiáról egy átfogó, érdekes, könnyen értelmezhető olvasmányos dolgozatot szerettem volna készíteni. Célom volt, hogy bárki, aki érdeklődik ez iránt a felfedezetlen ország iránt, találhasson egy részletesen kifejtett tanulmányt. Líbia történetét, történelmét is tárgyalom. Meglepő, hogy ez a sokáig elfeledett ország mennyi érdekességet és múltat tartogat. Líbia hallatán először a vezető jut eszünkbe, aki nem egy megszokott európai elnökhöz hasonlítható, sokkal inkább bármely diktátorhoz. Muammer Kadhafit, jelentős fordulatáról, terrorcselekmények támogatásáról és egész Észak-Afrika irányításának, vezetésének vágyáról ismerhettük meg.

Líbia elszigetelődve a hatvanas évektől kezdve 2004-ig önfenntartásra törekedett. A gazdaság az országban fellelhető természeti kincsekre alapoz. Az import jelentős. Kereskedelmi partnerei között elsődleges szerepet tölt be Olaszország. Az arab ország nyitása óta kapcsolatokat kezdeményezett többek között az Európai Unió tagországaival, illetve más EU-n kívüli nagyhatalmakkal, ilyen például Oroszország vagy az USA.

A líbiaiak 90%-a szunnita muzulmán, életüket és kultúrájukat a vallás határozza meg.

Az oktatást az elmúlt időszakban a viszonylagos javulás jellemzi. A felsőoktatásban tanuló hallgatókat Líbia előszeretettel küldi ki más országokba tanulni, így például Magyarországra is. De nemcsak ez az egyedüli kapcsolata hazánknak az arab országgal. Léteznek politikai, tudományos, technológiai és gazdasági kapcsolatok is. Mélységüket tekintve megállapíthatjuk, hogy fénykorát a nyolcvanas években érte le.

Kadhafi uniós próbálkozásai, más muzulmán országokkal, nem tekinthető sikeresnek. Megszámlálhatatlan az erre irányuló törekvések száma. Néhány szövetséghez, közösséghez ennek ellenére sikerült csatlakoznia.

Tanulmányomnak nem célja az ország bírálata, minősítése, mert úgy érzem, hogy ennek egyéni döntésnek kell lennie, a dolgozat csak iránymutatásként szolgál. Mindvégig a tárgyilagosságra törekedtem.

* *Nemzetközi tanulmányok szak, II. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Benkő Péter főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

Kókai Orsolya*

**EGY HAZAI IPARI PARKBAN MŰKÖDŐ MAGYAR TULAJDONÚ
LOGISZTIKAI KÖZÉPVÁLLALAT SZEREPE EGY MULTINACIONÁLIS HIPERMARKET
HÁLÓZAT ELLÁTÁSI LÁNCÁBAN****

Dolgozatomban ismertetem a magyarországi ipari parkok jelenét és a szakminisztériumok által vázolt jövőképét. Az ipari parkokból kiemelve bemutatom a Viktória Ipari Parkot. Ebben az ipari parkban működik az a logisztikai szolgáltató, amelynek működését elemeztem a szállítási logisztikában, és a raktárlogisztikában. A szervezet a magyarországi legnagyobb kiskereskedelmi hálózattal rendelkező multinacionális cégnek szolgáltatja tevékenységét a szállításban és raktározásban. Vizsgáltam a szállítási logisztika hatékony működtetését is.

* *Vállalkozásszervező szak, IV. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Réger Béla főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

Kórádi Ágnes*

ILLEGÁLIS MÉDIAHASZNÁLAT A FIATALOK KÖRÉBEN

– KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A ZENEI ANYAGOK INTERNETES FELHASZNÁLÁSÁRA**

TDK dolgozatom témájául az illegális médiahasználatot választottam a fiatalok körében, mert fontosnak tartottam megnézni milyen okok vezettek ahhoz, hogy a mai fiatalok miért szerzik be illegálisan a zenei anyagokat. Ez a kérdés nemcsak manapság merült fel, hanem már az első hanghordozók megjelenésétől kezdődően. Dolgozatomban áttekintem az elektronikus hanghordozók és a hangrögzítés technikájának fejlődését kezdetektől napjainkig, és egyben választ adok arra, hogy milyen mértékben változott ez a technika.

Az első illegális médiahasználat már a 70-es években jelentkezett, de ennek kialakulásához társadalompolitikai problémák vezettek. Egy politikai rendszer (szocializmus) politikai-kulturpolitikai tiltása következtében jelentkezett.

Amit viszont a 80-as és 90-es évektől látunk, az már a szabad piac kialakulása, a rendszer-váltás eredményeképpen kialakult helyzet. Megszűnik a politikai tiltás, ezáltal a hanganyag-beáramlás, valamint az illegális médiahasználat lehetősége is szabadabb lett, mert nem voltak meg a jogi szabályozás keretei. A szerzői jogok, a hanghordozók előállításának és forgalmazásának védelméről az 1999. évi LXXVI. törvény, valamint az Artisjus és az ASVA foglalkozik. Az Európai Unió először 3 éve, 2005. augusztusában kezdett el foglalkozni a szerzői jogvédelemmel, hogy egységes határokon átívelő licencszabályokat vezessen be. Az Európai Bizottság terve szerint 2008. október végén hozza nyilvánosságra a jogszabályokat. Napjainkban a fiatalok már fizikai és digitális formában is hozzájuthatnak a zenei anyagokhoz. Digitális formában Magyarországon többek között a T-Online Zenei Áruháznak és a lemezkiadó cégeknek van jogosultsága legális formában árulni az interneten keresztül a lemezeket. Ezt a szolgáltatást még kevesen veszik igénybe, mert a fiatalok különböző programok (DC++, Kazaa, Torrent), warez oldalak segítségével illegálisan jutnak hozzá a zenei anyagokhoz.

Kutatásom a magyar felnőttek, és a fiatalok hanghordozó-beszerzési szokásairól egyértelműen rávilágított arra, hogy a megkérdezettek fele egyáltalán nem vásárol cd-t. Tehát a legnagyobb probléma a 21. században, hogy a gyors technikai fejlődés következtében a lemezkiadó cégek nem tudnak megfelelően alkalmazkodni a digitális világ kialakulásához. A fiataloknak már nem érték a hanghordozók fizikai birtoklása, nem a minőséget, hanem a mennyiséget tartják fontosnak. Amennyiben az interneten néhány kattintással hozzáférhetőek a legújabb zenei anyagok, akkor már nem fogják megvásárolni őket egy plázában, irreálisan magas áron. A második ok tehát az anyagi motívum, mert a hanghordozók árfekvése nem minden esetben arányos a tartalmukkal és a forgalmazás is emeli az árakat.

Úgy vélem, hogy az illegális médiahasználat nagyon is sürgető probléma, hiszen ha a kiadók nem alakítják ki a helyzethez alkalmazkodó megfelelő marketing stratégiájukat, akkor a fiataloknál csak másolt CD lesz a jövőben is.

* *Gazdálkodási és menedzsment szak, III. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Szeredi Pál mestertanár, Általános Vállalkozási Főiskola
Külső konzulens: Szekeres Judit, az EMI Zenei Kft. vezérigazgatója*

László Georgina*

A MAGYARORSZÁGI HOSPICE INTÉZMÉNYRENDSZER KIALAKULÁSA,

JELENE ÉS JÖVŐJE**

A hospice szellemiséggel való találkozásom egy folyóirat cikkével kezdődött, amit könyvek hosszú sora, és kutatás követett. Így ismerkedtem meg Polcz Alaine-nel és az által képviselt hospice-filozófiával.

Kutatási módszereim között interjúk sokasága szerepel, amelyeket a hospice hazai szakembereivel készítettem.

A hospice szellemiség kialakulása a középkorra nyúlik vissza. A modernkori hospice mozgalom megalapító egy kivételes asszony, Cicely Saunders volt. Az ő hatására épült fel az első hospice intézmény Nagy-Britanniában, amely később az egész világon mintaintézmény lett. A hospice ezen kiváló asszony, illetve Elizabeth Kübler-Ross és Kalkuttai Teréz Anya hatására terjedt el a világon.

Így jutott el a hospice hazánkba, ahol nemcsak az angol minta nyomán alakult ki és fejlődött tovább, hanem Polcz Alaine példaértékű életének és munkásságának köszönhetően is. A hospice

hazai kezdeteinél fontos volt felkutatnom azokat a hazai és nemzetközi tényezőket, amelyek hatására a hospice létjogosultsága az egészségügyben már nem volt megkérdőjelezhető. A hospice múltjának vizsgálatakor kitekintést tettem Polcz Alaine munkásságára, példamutató életművének méltatására.

A múlt alapos elemzése után a jelenlegi helyzet kutatása következett. A jelen vizsgálatát számos szempont alapján elemeztem. Ilyen szempont volt például a jogszabályi háttér és a finanszírozás kérdése, az intézményhálózat jellemzői, az oktatás és a kutatás leírása, valamint a hospice intézmények személyi és tárgyi feltételei, társadalmi kommunikációja.

Az elemzés után a következtetéseket a SWOT-analízis segítségével igyekeztem rendszerezni. Itt az intézményrendszer belső erősségeit és gyengeségeit, valamint a külső környezetéből adódó lehetőségeket és veszélyeket gyűjtöttem össze.

Az analízist követte a jövőkép meghatározása, és az összefoglalás, aminek során a feltárt eredmények segítségével igyekeztem megoldást javasolni.

* *Közszolgálati szak, III. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Kuti Éva főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

Szakács Orsolya*

A MULTI-LEVEL-MARKETING ÉS A BIZALOM**

Dolgozatom az 1990-es évek minden bizonnyal legnagyobb üzleti lehetőségéről szól. Az internet terjedésével ugyanis a könnyű pénzkeresetet ígérő vállalkozások is elterjedtek a világhálón és máig odáig fejlesztették magukat, hogy hatalmas rendszereket alkotva csábítják az embereket, hogy csatlakozzanak hozzájuk. Dolgozatom célja az volt, hogy megtudjam hogy csatlakoznak-e egyáltalán az emberek valamilyen rendszerhez, és ha igen, miért. Mi az oka annak, hogy megbíznak a rendszerben, mikor annyi rosszat lehet róluk hallani, és az évek során elszenvedett több kudarc miatt, mára az embereknek negatív lett az attitűdjük az MLM rendszerek iránt.

Továbbá feltett szándékom volt, hogy választ kapjak arra is, valóban lehet-e pénzt keresni az ilyen rendszerek által, vagy csak aprópénznek elég? Először az elmélet segítségével kerestem a választ a feltevéseimre, majd kutatásommal a valóságot is felfedtem. A szakirodalmi részben áttekintettem néhány fontosabb *public relations* definíciót, és a hozzájuk kapcsolódó néhány fontosabb kifejezést.

Ezután a rendszerváltás óta terjedő könnyű pénzkereseti lehetőségeket tárgyaltam, és csak utána kezdtem el a komolyabb üzletek bemutatásával foglalkozni. Először a rendszerek hálózati struktúráját tekintettem át, majd a rendszerekbe való vélhető belépések okát. Majd egy kisebb fejezetet szántam arra is, hogy a jelenlegi pénzügyi válság, milyen hatással lehet e rendszerek életére.

A hab a tortán csak ezek után következhetett! A bizalom vs. bizalmatlanság. A bizalmi részen belül, több alfejezeten keresztül a rendszerek bizalomért megtett cselekedeteit tárgyaltam, kifejtettem, hogy hogyan használják fel a rendszerek a klasszikus reklámot, a nem hagyományos marketing-kommunikációs eszközöket, valamint az internetet, céljuk eléréséhez. Természetesen a marketingmix sem maradhatott ki a tárgyalásból. Mivel a témám az MLM és a bizalom, így annak ellentétét, a bizalmatlanságot is figyelembe kellett vennem, a bizalmatlansághoz vezető utat. Az emberek többsége ugyanis már csalódott az ilyen rendszerekben, és tele vannak előítéletekkel, bizalmatlansággal.

Végül utolsó fejezetemben primer kutatásom segítségével bizonyítom hipotéziseimet.

* *Üzleti kommunikáció szak, IV. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Barát Tamás főiskolai tanár, Általános Vállalkozási Főiskola*

Zoráti Adrienn*

**A GYŐZIKE-SHOWTÓL A SZÓLÁS SZABADSÁGÁIG,
AVAGY MIT NÉZ A XXI. SZÁZAD EMBERE****

Média szakirányos hallgatóként és a Magyar Televízió gyakornokaként tisztában vagyok azzal, hogy mennyire fontos a csatornák számára a nézettség alakulása. A kereskedelmi csatornák szinte vérre menő küzdelmet folytatnak, hogy elnyerjék a nézők kegyeit.

Dolgozatomban első felében kitérek arra, hogy manapság mivel töltik el az emberek a szabadidejüket, igyekeztem rövid áttekintést nyújtani a televíziózás kezdetéről, a Magyar Televízió történelméről valamint a kereskedelmi csatornák megjelenéséről.

A dolgozatban a legnagyobb hangsúlyt a kereskedelmi televíziók kapták, mivel köztük folyik nagyobb „háború”, a Magyar Televízió nem igazán tud hozzájuk felzárkózni, de a maga szintjén nagyon jó eredményeket ér el.

Bővebben igyekeztem kifejteni, hogy miért is lehetett olyan nagy sikere a valóság show-eknek, miért volt sikeresebb az egyik, mint a másik, holott az alapkoncepciójuk ugyanaz volt. Megpróbáltam elemezni a Győzike-show sikerét, a különböző talk show-k bukásának és a Mónika-show hosszú évek óta tartó sikerének okát.

Igyekeztem rámutatni arra, hogy mi az RTL Klub töretlen sikerének a titka. Miért lehetséges az, hogy a TV2 akármivel próbálkozik, nem képes felülkerekedni a nézettségért folyó harcban. Egy műsorának kivételével, ez a Megasztár. Ebből kiindulva a különböző tehetségkutató műsorokat is elemeztem, összehasonlítottam egymással. Ebbe a kategóriába vettem bele a híres emberek versenyztetését is.

Törekedtem arra, hogy egy-egy új műsor pontos műfaját is meghatározzam, ha kell definícióját ismertessem (pl. reality docusoap).

Azonban nemcsak bulvár témákat érintettem. A három csatorna (RTL Klub, TV2, m1) híradóinak egyrészt tartalmi, másrészt formai elemeit is összevettem és ezeken keresztül vizsgáltam meg a célközönségüket és a nézettségük alakulását. Ugyancsak ezen szempontok alapján próbáltam kielemezni a reggeli műsorok nézettségét (Mokka, Reggeli, Nap-kelte), azaz, hogy milyen formai elemek csábítják magukhoz célcsoportjuk nézőközönségét ezek a műsorok (díszletek, színek, műsorvezetők stb.).

* *Üzleti kommunikáció szak, IV. évfolyamos hallgató*

** *Konzulens: Gellért Kis Gábor mestertanár, Általános Vállalkozási Főiskola*